

Van Zalk tot Zuiderzee

De grens tussen Gelre en het Oversticht van de IJssel tot de voormalige Zuiderzee, omstreeks 1200-1450, rond 1800 en in 2022

Daer weder aen te ghaene en een Vercht sticht te dene by den gemen den dat
vondich en wintich is die by den dour op gehoort en wintich by den daerliche
se hebnd by dat Vercht aangehen en gode dor ogken gehat en hebnd dat lant
dat Campuene mit gebelt en mit omliche afgegeuen was daer weder toe
gegeuen en een Vercht gesicht gebricht en gesicht mit euen gauen tusschen
oupen palen alse Campuene en aspenboude en willen dat dat gesicht eueche
duen en ongebrichen blauw en hebnd daert den lingen onse Staat van Campen
en den gemen die geguedt en dieruet sijn op Campuene gefaest en louen in
desen breue aen quaden vrouwen coert dat sijn ne oft op enige tijd om der palen
willen corst demoyt aengesproken oft gesindert worden van jemand dat by

Toos Lodder

Begeleider:

Dr. J. F. (Jeroen) Benders (Rijksuniversiteit Groningen)

Tweede lezer:

Prof. dr. ir. M. (Theo) Spek (Rijksuniversiteit Groningen)

Illustratie voorblad

- Bovenste foto: nieuw fietspad langs Gelderse Gracht, foto auteur.
- Kaart midden: kaart n.a.v. geschil Gelderse Gracht 1770-1774, bron: GA 0124 7788 002.
- Tekst onder: uit 16e eeuws kopie waarin bisschop Arend in 1377 de bewoners van Kamperveen toestemming geeft om een rechtse scheidssloot te graven tussen Kamperveen en Oosterwolde: zeer waarschijnlijk de latere Gelderse Gracht. (Stadsarchief Kampen 0001, inv. nr. 9-12 fol. 228, 29 september 1377) :‘...ende hebben dat lant dat Campervene mit gewelt ende mit onrechte afgegaen was, daer weder toegegaen ende een recht gescheit gewijset ende getekent mit enen grauen tusschen onsen palen alse Camperuene ende Oesterwoude ende willen dat dat gescheit eweliken duere en ongebroken bliue..’

Van Zalk tot Zuiderzee

De grens tussen Gelre en het Oversticht van de IJssel tot de voormalige Zuiderzee, omstreeks ca. 1200-1450, rond 1800 en in het heden (2022)

Masterscriptie Landschapsgeschiedenis Rijksuniversiteit Groningen

ir. T.A. (Toos) Lodder

S5012759

Kampen, augustus 2022

contact: tooslodder@kpnplanet.nl

Samenvatting

De IJssel vormt een natuurlijke grens tussen Gelderland en Overijssel tot ergens tussen Hattem en Zalk. Daar 'duikt' de grens het land in om via kaarsrechte lijnen uit te komen in het Drontermeer. Hoe komt het dat dit stukje land, niet echt Veluwe en niet echt Salland, gedeeltelijk Overijssels is? Over deze vraag gaat dit onderzoek. De centrale onderzoeksvraag luidt dan ook:

Hoe kan de grens tussen Gelre en het Oversticht tussen de IJssel bij Zalk en de voormalige Zuiderzee verklaard en begrepen worden? Waarom ligt de grens waar hij ligt en welke betekenis had/heeft die grens voor verschillende actoren?

Om deze vraag te beantwoorden is gebruik gemaakt van literatuur, zowel over grenzen als over de verschillende tijdvakken en deelgebieden, archiefonderzoek, interviews met bewoners en gebiedsbezoek.

Als actoren komen heersers op nationaal niveau en op gewestelijk/provinciaal niveau aan bod. Adel, kerkelijke instellingen en steden speelden hun eigen spel bij het totstandkomen en handhaven van gewestelijke grenzen. Tenslotte zijn de bewoners van de veenontginningen zelf belangrijke actoren. Er worden drie tijdvensters onderzocht: de periode waarin de grens gevormd werd en het veenmoeras werd ontgonnen (ca. 1200-1450), de periode rond 1800, beginnend met een conflict over een gedeelte van die grens (1770), via de Bataafse Republiek, tot de definitieve vastlegging van grenzen in het kadaster van 1832. Het laatste tijdvenster wordt gevormd door het heden. Dit heeft een iets ander karakter: weliswaar komen zoveel mogelijk dezelfde actoren aan bod, maar het verhaal wordt verteld op basis van interviews met betrokkenen uit het gebied en eigen observaties.

In de loop van de elfde en twaalfde eeuw werden het Sticht, gesplitst in het Nedersticht en het Oversticht onder leiding van de bisschop van Utrecht, en het graafschap, later hertogdom Gelre onder leiding van graven/hertogen van Gelre gevormd. Salland maakte in principe deel uit van het Oversticht en de Veluwe van Gelre maar beide deelgebieden wisselden soms van heerser. In 1311 kwam de Veluwe definitief onder beheer van de graaf van Gelre. Tussen 1336-1347 was Salland nog een periode in onderpand bij Gelre.

Aanvankelijk was het onderzoeksgebied een veenmoeras aan de noordzijde van de Veluwe, tussen de IJssel en de Zuiderzee. In de loop van de dertiende eeuw vond ontginning plaats. Toen kwamen ook de kaarsrechte grenslijnen tussen Gelre en het Oversticht tot stand. In het gebied ontstonden zes polders die de grens flankeren. Op beslissende momenten speelden de bisschop van Utrecht en de graaf/hertog van Gelre een belangrijke rol bij de bepaling van de grens, soms zelfs na interventie van de Duitse koning.

In het grensgebied hadden de adellijke heren van Buckhorst (Oversticht) en van Putten (Gelre) beiden bezittingen aan weerszijden van de grens. Hun loyaliteit lag niet altijd bij hun eigen landsheer. Pas nadat een vroege vorm van Provinciale Staten tot stand kwam, waarbij steden en ridderschap samen optrokken om de belangen van hun gewest te behartigen, kregen de gewesten als territoriale eenheden een steviger basis.

Kerkelijk instellingen speelden door hun bezittingen, gelegen in meerdere gewesten, wel een grote rol bij de ontginningen, maar niet bij de consolidatie van de vorming van gewesten via de voorlopers van Provinciale Staten. Uit documenten en toponiemen blijkt dat ontginners zelf uit de regio kwamen, maar ook uit Holland en (West-)Friesland.

In 1770 maakten Geldersen een conflict aanhangig bij het Gelderse hof. Inwoners van Kamperveen zouden de soevereiniteit van Gelre geschonden hebben rond de Gelderse Gracht bij de Zwarteweg. Uit de bewoordingen rond dit conflict blijkt dat territoriale integriteit van gewesten een rol speelde. In die periode groeide in de gewesten het verzet tegen de toenemende macht van de landelijke stadhouders en zijn kliek van regenten die de dienst uitmaakten. Gelre en Overijssel kozen bij deze patriottische beweging voor een gematigde en aanvankelijk federalistische koers. Tijdens de Bataafse Republiek (1798-1801) werden Gelderland en Overijssel met delen van Drenthe en Friesland samengevoegd tot een provincie als symbool voor het einde van hun soevereine macht. Na de Franse tijd keerden de provincies weer min of meer in oude vorm terug, maar was hun macht behoorlijk afgenomen ten gunste van het centrale nationale gezag.

Uit kadastrale gegevens (1832) blijkt dat veel Kampenaren grond in Kamperveen en omgeving bezaten. Voor Elburg en Hattem was dat veel minder het geval. Zowel voor Kamperveen als voor Oosterwolde gold dat het om veel verschillende eigenaren ging. In dit noordelijke deel van het grensgebied hadden ook kerkelijke instellingen de nodige grond. In het zuidelijke en oostelijke deel kwam meer grootgrondbezit voor. In de eerste plaats van de eigenaren van de buitens Wittenstein en Buckhorst maar ook van goedge burgers van (nieuwe) landhuizen aan de zuidgrens van het onderzoeksgebied. Deze eigenaren hadden vaak, net als hun voorgangers in de periode 1200-1450, grond aan beide zijden van de grens. Ongeveer eenderde van de grond was in bezit van boeren, de lijst van beroepen van de overige eigenaren is zeer divers.

Aan Overijsselse zijde was veel grond hooiland, wat duidt op de natheid van het gebied. Aan Gelderse zijde kwam meer weiland voor. Waar zand dicht onder het oppervlakte ligt werd ook akkerbouw bedreven. Heel natte stukken waren in gebruik als rietlanden.

In het heden speelt de provinciegrens alleen een rol voor boeren voor de aanvraag van milieu- of natuurvergunningen. De bewoners die ik sprak weten wel waar de provinciegrens ligt, maar dat is nergens aan te zien. De eigen polder, het eigen dorp en de eigen familie zijn bepalend voor de definitie van de eigen omgeving. En de buitengrenzen van het gebied als geheel zijn herkenbaar. De bewoners herkennen hun gebied als oud cultuurlandschap. Vooral de sporen van de strijd tegen het water zijn daar de getuigen van: enerzijds de terpen en de kolken als sporen van dijkdoorbraken; anderzijds het stelsel van waterwegen, dijken en kades, sluizen en gemalen als door de mens aangelegde systemen om landbouw en bewoning in dit gebied mogelijk te maken.

In de woorden van een van de bewoners: “één weidegebied met verschillende door de mens gemaakte polders”.

Inhoudsopgave

1. Inleiding.....	1
1.1 Aanleiding.....	1
1.2 Stand van het onderzoek.....	2
1.3 Afbakening.....	9
1.4 Probleemstelling.....	10
1.5 Theoretisch kader.....	10
1.6 Onderzoeksthema's en onderzoeksvragen.....	12
1.7 Bronnen en onderzoeksmethoden.....	15
2. De vorming van de grens tussen Gelre en het Oversticht tussen 1200 en 1450.....	16
2.1 Inleiding.....	16
2.2 Duitse koning/keizer: op afstand.....	18
2.3 Bisschop van Utrecht en graaf/hertog van Gelre: landsheren.....	18
2.4 Adel: wisselende loyaliteiten.....	21
2.5 Kerkelijke instellingen: uitbreiding bezittingen.....	26
2.6 Steden: eigenzinnige zelfstandigheid.....	29
2.7 Veenontginningen: grote verandering in landelijk gebied.....	30
2.9 Conclusies.....	39
3. De grens rond 1800: het einde van de soevereine provincies.....	41
3.1 Inleiding.....	41
3.2 Nationale niveau: de wording van de natiestaat.....	42
3.3 Provincies: einde soevereiniteit.....	45
3.4 Adel: uitbreiding buitenplaatsen.....	50
3.5 Kerkelijke instellingen: fragmentatie.....	54
3.6 Steden: onderling solidair.....	55
3.7 Veenontginningen: nat land.....	57
3.9 Conclusies.....	63
4. Epiloog: de grens door de ogen van bewoners anno nu (2022).....	65
4.1 Inleiding.....	65
4.2 Bewoners aan het woord: voorstelronde.....	65
4.3 Actoren en veenontginningen.....	69
Nationaal niveau: 'Blauw-wit-rood, boeren zijn in nood'.....	69
Provincies: een onzichtbare grens.....	70
Adel: wat rest zijn sporen in het landschap.....	73
Kerkelijke instellingen: balanceren tussen armenzorg en controle.....	74
Steden: de plek waar je je rijbewijs verlengt.....	75
Veenontginningen: één weidegebied, vijf door de mens gemaakte polders.....	75
4.4 Conclusies.....	80
5. Conclusies en discussies.....	83
5.1 Inleiding.....	83
5.2 Conclusies.....	83
Ligging van de grens.....	83
Verlegging van de grens en strijd om de grens.....	85
Betekenis van de grens: wisselende loyaliteiten.....	86
Zelfstandigheid of identiteit.....	86
De grens in het landschap.....	87
5.3 Discussie.....	87
Kennis vragen.....	87
De werking van grenzen.....	88
Tot slot.....	88

Dankwoord.....	90
Literatuur, bronnen.....	91
Bijlage 1: Overzicht geïnterviewde personen.....	97
Bijlage 2: Transcripties kaarten Gelderse Gracht 1774.....	98
Bijlage 3: Dossier behorende bij de grens kwesties rond de Gelderse Gracht.....	102
Bijlage 4: Eigenaren Gelderse Gracht aan Kamperveense zijde.....	108
Bijlage 5: Overzicht eigenaren kadaster 1832.....	112

Afbeelding 1. Van Zalk ..... Uitwateringsgemaal Antlia, waar de grens tussen Hattem en Zalk van de IJssel het land in gaat. Kijkrichting naar het oosten (de IJssel), rechts op de achtergrond Zwolle¹

---

1 Foto auteur.

1. Inleiding

1.1 Aanleiding

De grens tussen Gelderland en Overijssel vanaf Deventer naar het noorden wordt gevormd door de IJssel: een natuurlijke grens. Op de paar plekken waar ‘een stukje Overijssel in Gelderland ligt’ wordt dit verklaard vanuit oude bochten in de IJssel. Vlak voorbij Hattem buigt de grens echter af naar het westen om uit te komen in het Drontermeer. Hij doorsnijdt hier een voormalig veengebied. De grens tussen beide provincies lijkt hier grotendeels met de liniaal getrokken te zijn wat suggereert dat deze grens tot stand is gekomen toen het gebied nog een ‘wildernis’ was. Dit stukje grens ‘van Zalk tot Zuiderzee’ vormt het onderwerp van mijn scriptie. De totstandkoming van dit scriptieonderwerp kent verschillende aanleidingen.

Bij het volgen van het vak ‘Landschappen van Nederland’ maakten wij menig excursie onder de bezielende leiding van professor Theo Spek. Bij een bezoek aan Brabant vond ik een intrigerend boek ‘Onbegrensd Brabant, de cultuur van de begrenzing van het hertogdom Brabant’. Geen wetenschappelijke literatuur, maar een coproductie van een romancier, journalist, dichter en schilder die verschillende grenzen in Brabant onderzochten zoals taal (dialecten), religie, de Peelrandbreuk en de landsgrens met België². Zo’n boek zou ik ook wel willen (kunnen) schrijven.

Op excursie naar de veengebieden in Utrecht en Zuid-Holland raakte ik gefascineerd door het artikel van Chris de Bont³ over de oorsprong van veenontginningen: dat je die Middeleeuwse sporen nu nog zo goed in het landschap terug kunt zien! En dat de Nederlandse veenweidegebieden met hun lange kavels en bijbehorende net niet rechte slootjes zo’n lange geschiedenis hadden, had ik me eigenlijk nooit zo gerealiseerd.

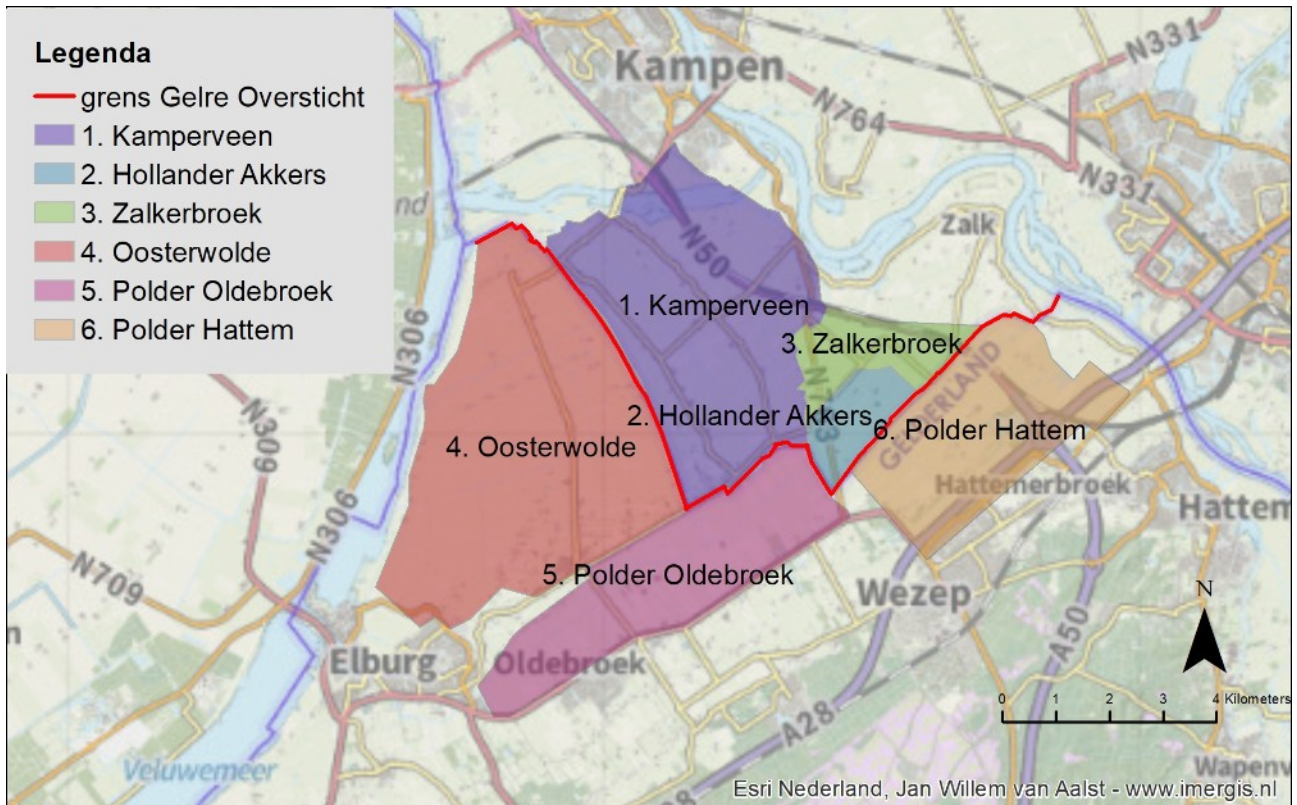
En last but not least: sinds ruim tien jaar wonen wij in Kampen in het huis dat van ca. 1924 tot 1934 bewoond werd door de heer Van Engelen van der Veen. Die naam kenden we omdat we een ‘blauwtje’ hebben van de uitbreidingsplannen die hij voor ons huis realiseerde. We verdiepten ons pas in hem, toen we toevallig langs een monumentaal sluisje liepen aan de rand van Kamperveen, dat was vernoemd naar de voormalige dijkgraaf van Kamperveen: ‘onze’ heer Van Engelen van der Veen. En als je zo’n naam eenmaal kent, kom je hem steeds vaker tegen: hij bleek ook veel geschreven te hebben over de geschiedenis van Kampen en omgeving. Toen ik er vervolgens achter kwam dat de ontginningsgeschiedenis van Kamperveen en omgeving op de lijst met mogelijke scriptieonderwerpen van het Kenniscentrum voor Landschapsgeschiedenis stond was de cirkel rond en begon ik aan een poging deze onderwerpen aan elkaar te knopen.

Mijn onderzoeksgebied omvat het veengebied waar de grens tussen Gelderland en Overijssel doorheen loopt. Het gaat om zes verschillende polders: drie in Overijssel (Kamperveen, Hollander Akkers en Zalkerbroek) en drie in Gelderland (Oosterwolde, Oldebroek en polder Hattem; zie afbeelding 2).

---

² Van der Loo et al. 2020.

³ De Bont 2009.

Afbeelding 2. Overzicht polders aan beide zijde van de grens⁴

1.2 Stand van het onderzoek

Dit onderzoek heeft raakvlakken met veel verschillende terreinen: centraal staat de vorming en de betekenis van de grens tussen Gelderland (Gelre) en Overijssel (het Oversticht). Daarmee raakt het onderwerp zowel aan het thema grenzen, als aan de ontwikkeling van de gewesten/provincies Gelderland en Overijssel⁵. De ontginning van het veenmoeras was een belangrijke reden om tot die grensvorming te komen. Bij die veenontginningen speelden behalve de landsheren van Gelre en het Oversticht de adel, kerkelijke instellingen en steden een rol. Een bijzondere periode is het tijdvak van de Bataafse Republiek waarin de traditionele provinciegrenzen tijdelijk radicaal anders werden ingevuld.

Grenzen

Ten Hove neemt de geschiedenis van de hele grens van Overijssel onder de loep. Na een algemene inleiding beschrijft hij de geschiedenis van de grens per etappe, waarbij hij voor de hier behandelde etappe aandacht besteedt aan de ontginningen van de venen aan beide zijden van de grens, de betekenis van het Katerveer voor de route Utrecht-Zwolle en de grensgeschillen die daaruit voortvloeiden, de rol van lokale adel: Buckhorst en van Putten, het graven van de Gelderse Gracht

⁴ Bron: Esri, GIS bewerking auteur.

⁵ Voor het tijdvak van de ontginning gebruik ik de termen gewest/graafschap/hertogdom en Gelre en Oversticht, voor de beide andere tijdvakken de term provincie. In de periode tot de Bataafse Republiek heette Gelderland nog Gelre. Overijssel had toen al wel haar huidige naam.

en verlegging van de monding van die gracht na de watersnood in 1825.⁶ Ten Hove geeft daarmee een goed beeld van een aantal sleutelmomenten uit de grensontwikkeling, maar behandelt niet systematisch alle betrokken actoren in hun onderlinge samenhang.

Karel en Brink et al. deden onderzoek naar grensvorming, zowel naar buitengrenzen, als naar grensvorming tussen de verschillende gewesten/provincies als onderdeel van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Karel onderzocht grensvorming en grensbeleving in drie grensregio's van Nederland met België en Duitsland (Boertange, Zeeuws Vlaanderen en de Limburgse mijnstreek). Hij geeft aan dat de beschrijving van de ontginning en daarna vervening van het Boertangerveen als de kolonisatie van een 'lege ruimte' werd gekarakteriseerd. Hij stelt echter de vraag hoe 'leeg' die ruimte werkelijk was: de lokale bevolking gebruikte het gebied extensief voor de landbouw. Pas toen het gebied waarde kreeg vanwege de ontdekking van het veen als exportproduct, werd grensafbakening opportuun⁷.

Afbeelding 3. Gelderse Gracht als kaarsrechte grens tussen Oosterwolde en Kamperveen. Links Gelderland met een kade en een scheidingsloot voor de weilanden beginnen, rechts Overijssel: hoger gelegen en weilanden direct aansluitend aan de Gelderse Gracht.⁸

Karel schreef ook vier beschouwingen over historische scheidlijnen in cultuur en landschap in Drenthe. Hij laat zien dat in Drenthe regionale grenzen in gebieden die voorheen woeste gronden waren, vaak volgend zijn op lokale grenzen. Dorpsgemeenschappen gebruikten gronden lange tijd gemeenschappelijk (markegronden). Bij conflicten over dat gebruik werd dat op het niveau van de betrokken marken opgelost. Wanneer het marken betrof die in verschillende rechtsgebieden vielen was arbitrage vanuit beide rechtssystemen nodig. Naarmate meer gemeenschappelijke gronden werden ontgonnen en individueel in gebruik genomen ontstond er meer behoefte aan het bepalen

⁶ Ten Hove, 2012, p. 192-203.

⁷ Karel 2004, p.3-5.

⁸ Foto auteur.

van grenzen. Met het uitkristalliseren van lokale grenzen, werden ook regionale grenzen steeds scherper getrokken. Dit proces heeft in sommige gebieden eeuwen geduurd als gronden lang in gemeenschappelijk gebruik bleven. Vastlegging van eigendommen in het kadaster in het begin van de negentiende eeuw was soms pas de finale vastlegging van een grens⁹. In vergelijking met de grenzen van Drenthe is de grens tussen Gelderland en Overijssel in het onderzoeksgebied in een betrekkelijk vroeg stadium tot stand gekomen.

Brink et al. (2015) onderzochten verschillende aspecten van het ontstaan van de Semslinie tussen Drenthe en Groningen. Deze werd voor het eerst vastgelegd in 1615 mede op verzoek van lokale boeren. Maar bij de besluitvorming over het grenstraject speelde de positie van het klooster van Ter Apel en de lucratieve vervening een minstens zo belangrijke rol.¹⁰ Overeenkomsten tussen de Semslinie en de hier onderzochte grens zijn dat het in beide gevallen om kaarsrechte grenzen gaat (zie afbeelding 3), die werden getrokken door een veenmoerasgebied en dat het om grenzen tussen gewesten ging. Verschillen zijn er echter ook: het conflict rond de Semslinie speelde ca. 200 jaar later dan het trekken van de grens tussen Gelre en het Oversticht. Inmiddels speelde in Drenthe niet alleen agrarisch gebruik van de grond een rol maar waren ook de zeggenschap over het klooster ter Apel en de economische potenties van het gebied door vervening. Deze grotere belangen, gecombineerd met het feit dat de Semslinie op plaatselijk niveau vaak dwars door kavels heen liep, terwijl de grens tussen Gelre en het Oversticht veelal door (nieuwe) waterlopen werd gemarkeerd, heeft er wellicht toe bijgedragen dat conflicten over de precieze ligging van de Semslinie tot in de 19e eeuw doorgingen en pas in 1817 door een Koninklijk convenant definitief werden beslecht¹¹.

Gelre/Gelderland en Oversticht/Overijssel

Noordzij heeft onderzoek gedaan naar de vorming van Gelre als politieke gemeenschap en de vorming van de politieke identiteit van Gelre tussen circa 1100-1600. In deze periode groeide Gelre uit van een relatief weinig samenhangend geheel van territoria en juridische eenheden tot een hecht samenhangend hertogdom. De steden die in de dertiende eeuw door graven werden gesticht dienden mede als pijlers onder hun bewind. Vanaf het begin van de vijftiende eeuw werd het persoonlijke netwerk rondom de hertog van Gelre steeds kleiner, terwijl het territoriale netwerk van steden en ridderschap juist invloedrijker werd en zich steeds meer verbond aan Gelre als territorium in plaats van aan de hertog als persoon¹². Bosch zoomt verder in op de groeiende rol van de steden.¹³

Voor de wording van het Oversticht heb ik vooral geput uit Jappe Alberts. Hij schetst een beeld van de consolidatie van het Oversticht als territorium (wereldlijk machtsgebied) van de bisschoppen van Utrecht vanaf het einde van de elfde eeuw. Het Oversticht had enerzijds te maken met periodes van zwakke bisschoppen en pogingen van Gelre om (delen van) het Oversticht in te lijven. Anderzijds speelden de IJsselsteden (Deventer, Kampen en Zwolle) een steeds belangrijker rol, waarbij zij zich steeds meer gingen identificeren met het belang van hun gewest. Op den duur sloot de Ridderschap zich bij dit verbond aan, waardoor zich - vergelijkbaar met Gelre - een door verschillende partijen

9 Karel 2000, p. 12-15, 38-46.

10 Brink 2015, p. 23-29.

11 Brink 2015, p. 67-77.

12 Noordzij 2009, p.229-231.

13 Bosch 2019.

gedragen territorialiteitsgevoel ontwikkelde. Een duidelijk voorbeeld van deze toegenomen eigenzinnige macht was het feit dat deze partijen in 1423 Rudolf van Diepholt als hun nieuwe landsheer erkenden (kozen) in plaats van de voorkeurskandidaat van de Paus.¹⁴

Spiekhout belicht de rol van de lokale adel in het Oversticht en Rutgers gaat specifiek in op de periode van consolidatie van Nedersticht en Oversticht onder leiding van bisschop Jan van Arkel.¹⁵ De genoemde onderzoeken geven een goed beeld van de gewestvorming van Gelre en het Oversticht en de rol van verschillende actoren daarin, maar gaan slechts in beperkte mate in op de specifieke ontwikkelingen in het hier onderzochte gebied.

Veenontginningen

Diverse auteurs hebben onderzoek gedaan naar middeleeuwse veenontginningen. Zij zijn daarbij op zoek gegaan naar algemene patronen en wetmatigheden in deze ontginningen. Van der Linden spreekt van het Fries-Hollands ontginningssysteem: strokenverkaveling met bewoning op de kavels en aan het einde van de kavel een dwarsdijk om afstroom van hogerop gelegen gronden te voorkomen. In het westen van het land kwamen deze ontginningen al vanaf de tiende eeuw voor. Door een periode van grote stormvloed en landafslag aan het eind van de twaalfde eeuw (1163, 1170, 1196) stagneerden de ontginningen een periode, maar de 'Grote Ontginningen' liepen door tot in de veertiende eeuw¹⁶. De Bont heeft onderzoek gedaan naar veenontginningen in Holland en Utrecht. Hij stelt dat Middeleeuwse agrarische veenontginningen worden gekenmerkt door een beperkt aantal historisch-topografische fenomenen, zoals een regelmatige strokenverkaveling, ontginningsbases, zijkaden en (brede) zijdwenden, achterkades en overhoeken (zie afbeelding 4). De ontgonnen venen werden oorspronkelijk als gemengd bedrijf uitgebaat: akkerland en weidegrond. Als gevolg van die eerste ontginningen ontstond een proces van oxidatie, klink en maaiveldddaling. Hierdoor vernatte de eerste ontginningsbasis zodanig dat akkerbouw steeds moeilijker werd. Door nieuwe gronden hoger op de veenkoepel of veenrug te ontginnen, werd een nieuwe akkerbouwfase ingezet. Afhankelijk van de omvang van een veencomplex, kon deze beweging naar een hoger gelegen deel enkele keren herhaald worden. Afwatering moest, tot de uitvinding van de windwatermolens in het begin van de 15e eeuw, via natuurlijke weg plaatsvinden. Vanwege vernatting werden extra sloten gegraven om dat te realiseren. Deze nieuwe secundaire en tertiaire sloten en dwarssloten hebben het middeleeuwse verkavelingspatroon soms behoorlijk verdoezeld. Bij de bewoning is het waarschijnlijk dat de eerste veenboerderijen als een hoevenzwerm in het oudste ontginningsblok lagen: elke boerderij ergens binnen zijn 'eigen' kavel. Pas bij het 'doorschuiven' van de ontginning tegen de veenhelling op werd de bebouwing lineair gegroepeerd langs de oorspronkelijke achterkade van het oudste ontginningsblok¹⁷.

---

14 Jappe Alberts 1970, p. 61-66.

15 Spiekhout 2020, Rutgers 1970.

16 Van der Linden 1982, p.54-65.

17 De Bont 2009. p 89, 90.

Afbeelding 4. De Stouwe en de Gelderse kade waren een zijdwende en zijkade op de grens van polder Hattem en Zalkerbroek. Links Gelderland, rechts Overijssel en voorheen grondgebied van de heren Buckhorst.¹⁸

Zomer deed onderzoek naar veenontginningen in het getijdebekken van de Hunze. Hij bespreekt een groot aantal onderzoeken naar veenontginningen en benoemt daarbij de Amsterdamse school, onder andere vertegenwoordigd door Gottschalk, met een sterk waterstaatkundige benadering. Gottschalk toonde aan dat bij veel veenontginningen gefaseerd te werk werd gegaan en dat bewoning volgde op ontginning. Dat leidde tot opschuivende bewoningspatronen. Zomer bespreekt een aantal onderzoeken waarbij ook voor het noorden van Nederland deze opschuivende bewoningspatronen door archeologische vondsten zijn bewezen. Uit onderzoek in Wijnjeterp blijkt dat de oorspronkelijke verkaveling een andere richting had dan de huidige die nu nog in het landschap zichtbaar is. Zomer ziet dit als aanwijzing dat de verkaveling op historische kaarten niet in alle gevallen zomaar als de oorspronkelijke verkaveling gezien kan worden. De Wageningse school, met onder andere De Bont als exponent, legde meer nadruk op de fysisch-geografische aspecten en kwam tot drie modellen van ontginningen voor verschillende typen veenlandschappen: de veenvlakte, de veenkoepel en de veenrug. Zomer geeft aan dat bij beide benaderingen de politieke, economische en sociale dimensie onderbelicht blijft. Grafelijke (wereldlijke) rechten en koninklijke rechten op de wildernis waren zonder meer van belang, maar onduidelijk is vaak in

---

¹⁸ Foto auteur.

hoeverre ook lokale of regionale nederzettingen of geestelijke instellingen rechten op te ontginnen gebieden konden doen gelden.¹⁹

De diverse veenontginningen in het onderzoeksgebied zijn door meerdere auteurs onderzocht. Meestal is naar één polder gekeken. Van Engelen van der Veen (1922, 1924) heeft onder andere gekeken naar de ontginningen aan de Overijsselse zijde en de vestiging van dijkrechten. Ook oud-archivaris Nanninga Uitterdijk (1883), Moerman (1939), Schilder (1984) en Van der Schrier (2008) hebben over Kamperveen, Hollander Akkers en Zalkerbroek geschreven.

Van Triest (1981, 1986) heeft onderzoek gedaan naar de ontginningsgeschiedenis van Oosterwolde en daarbij ook een uitstapje gemaakt naar Kamperveen, Oldebroek en Hollander Akkers. Westerink (1961) heeft rechtshistorisch onderzoek gedaan naar de ontginningen binnen het kerspel Doornspijk en bestrijkt daarmee polder Oosterwolde en het westelijke deel van polder Oldebroek.

De ontginningsgeschiedenis van de gehele polder Oldebroek is, voor zover ik kan nagaan, niet in een afzonderlijke publicatie beschreven.

Zowel algemeen onderzoek naar de principes van veenontginningen als specifieke onderzoeken naar de ontginning in het onderzoeksgebied waren bruikbaar om de ontwikkeling van dit gebied in relatie tot de grensvorming in kaart te brengen en te begrijpen. In hoofdstuk 2 ga ik verder op deze bronnen in.

Adel

Het geslacht Buckhorst dat een slot had bij Zalk, heeft een belangrijke rol in het grensgebied tussen Gelre en het Oversticht gespeeld. Ter Kuile heeft een uitgebreide studie naar diverse telgen uit dit geslacht en hun betekenis in hun tijd gedaan. De gronden van de heren van Buckhorst in deze regio lagen met name aan de Overijsselse zijde van de grens. De heren van Buckhorst werden dan ook leenman van de bisschop van Utrecht. Toch vervulden zij ook functies voor Gelre.²⁰ De laatste opvolgers van Buckhorst behoorden tot het geslacht Bentinck. De laatste Bentinck die op Buckhorst woonde was gouverneur van Overijssel aan het begin van de negentiende eeuw, na de Franse tijd. Kasteel Buckhorst werd in 1840 afgebroken. In de periode van de ontginning waren ook de heren van Putten een belangrijke speler in de regio maar anders dan de Buckhorsten hielden zij zich minder met politiek bezig en bekleedden geen ambten voor Gelre of het Oversticht. De heren van Putten waren leenheer van Gelre maar bezaten ook gronden in Kamperveen. Wellicht werd dit als te bedreigend ervaren door Kampen en de bisschop. Aan het eind van de veertiende eeuw werden de heren op de knieën gedwongen en werd slot Puttenstein verwoest.²¹

Kerkelijke instellingen

Er is fragmentarische kennis beschikbaar over kerkelijke bezittingen in het gebied. Westerink heeft bezittingen van het Utrechtse kapittel van Sint Marie in het kerspel Doornspijk (Gelre) in kaart gebracht.²² Uit het Gelders Archief is het een en ander af te leiden over bezittingen van het klooster

---

19 Zomer 2016, p.115-130.

20 Ter Kuile 1968, zie verder hoofdstuk 2.

21 Schaag 1966, zie verder hoofdstuk 2.

22 Westerink 1961.

Clarenwater bij Hattem in Hattemerbroek, Zalkerbroek en Kamperveen (beide zijden van de grens).²³ Uit het oud archief Kampen valt het een en ander af te leiden over kerkelijke bezittingen in onder andere Kamperveen. Zowel bij Clarenwater als bij de kerkelijke bezittingen in Kamperveen gaat het veelal om secundair eigendom en is niet duidelijk wie de oorspronkelijke eigenaren/ontginneren waren.

Bataafse republiek en departement Oude IJssel

Rutjens en Rosendaal beschrijven de aanloop, realisatie en afloop van de Bataafse republiek. Rutjens gaat daarbij vooral in op de vier belangrijkste begrippen en kerndebatten: eenheidsstaat (al of geen ruimte voor een federalistische opzet); democratie (wijze van volksvertegenwoordiging en volkssoevereiniteit), burgerschap (van stadsburger naar staatsburger) en staat (inrichting van de staat, onder andere scheiding der machten).²⁴ Met het via een referendum aannemen van de ‘Staatsregeling voor het Bataafsche Volk’ in 1798 kwam een einde aan eeuwenlange gewestelijke soevereiniteit van de provincies die samen de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden vormden.²⁵ In de eerste grondwet van de Republiek werd het land omschreven als een maatschappelijke vereniging: een definitie van de staat als politiek idee (natie), en niet primair als territorium (staat). Met de terugkeer van de Oranjes in 1813 zou dit weer uit de grondwet geschrapt worden. De soevereine provincies worden dus opgeheven en er komen departementen voor in de plaats met een uitsluitend administratieve betekenis. In de periode 1898-1901 wijken de territoriale grenzen sterk af van de voormalige gewestgrenzen en de huidige provinciegrenzen: de Veluwe, vormt onder andere met Overijssel, maar ook met stukken van Drenthe en Friesland het Departement Oude IJssel. Meerdere auteurs onder wie Fasel (1959) en Moerman (1939)²⁶ beschrijven de ontwikkelingen voor Overijssel en Kampen.

Deze ontwikkelingen droegen bij aan het afnemen van de betekenis van de grens tussen Gelderland en Overijssel rond 1800.

Landschapsbiografie

Het concept van de landschapsbiografie leent zich goed voor een beschrijving van het landschap die aansluit bij de beschrijving van het begrip grenzen. Kolen benoemt de manier van kijken van de landschapsbiografie als “*viewing landscape at each point in time as the interim outcome of an long-standing and complex interplay between agency, structure and process*”.²⁷ Hij beschouwt het landschap als *work in progress* waarbij diverse actoren een rol spelen, en waarbij oudere structuren vaak voort blijven bestaan in nieuwere landschappen, maar soms met een gewijzigde betekenis.²⁸ Renes noemt als kern van de landschapsbiografie dat het landschap als object van de ene generatie gebruikers overgaat op de volgende, en daarbij niet alleen fysiek aan verandering onderhevig is, maar ook kan veranderen in culturele betekenis (*value and meaning*).²⁹ Beide auteurs sluiten daarmee aan bij de visie van Bender, die waarschuwt voor een apolitieke benadering van het

23 Gelders Archief toegangsnr. 0318.

24 Rutjes 2012, p. 210-220.

25 Rosendaal 2005.

26 Fasel (1959), Moerman (1939).

27 Kolen 2015 p.15.

28 Kolen 2015, p. 39, 40-42.

29 Renes 2015 p. 404.

landschap als palimpsest, waarbij het historische landschap statisch wordt gemaakt en soms wordt verheerlijkt. Zij pleit voor een dynamische benadering met oog voor (historische) machtsverhoudingen en voor verschillende betekenis-toekenningen aan het landschap door verschillende actoren, al naar gelang hun positie en de tijd die we beschouwen.³⁰ ‘Het’ landschap, inclusief de territoriale grenzen die zich daarin bevinden, kan dus, net als die grenzen, voor verschillende actoren een verschillende betekenis hebben.

Coeterier maakt onderscheid tussen het landschap *zien* (structuren), *betekenistoekenning* aan het landschap (het landschap interpreteren aan de hand van verworven kennis, associaties, ervaringen) en *waardering* van het landschap (in termen van positief, negatief of neutraal). De betekenis van een landschap voor een bepaalde persoon is bepalend voor diens waardering van dat landschap. Daarbij worden landschappen door de hedendaagse beschouwer in tegenstelling tot gebouwen niet vaak als echt historisch, of oud ervaren. Bij landschapsbeleving lopen verschillende tijdschalen door elkaar: de abiotische (bodem en water), die door de meeste mensen los wordt gezien van de tijd; de biotische van flora en fauna, die vooral aan een cyclisch tijdsbesef wordt gekoppeld (seizoenen) en de culturele kant van wat is aangelegd en gebouwd. Daarbij kijken de meeste mensen vooral naar het gebruikaspect: wat ook nu nog functioneel is, zoals dijken of watergangen, wordt vaak als betrekkelijk tijdloos ervaren; en wat niet meer functioneel is maar nog wel aanwezig (relicten), is voor veel mensen wel oud, maar maakt niet meer echt onderdeel van het landschap uit.³¹

1.3 Afbakening

Ik beperk mij in dit onderzoek geografisch tot de grens tussen Gelderland en Overijssel vanaf de IJssel bij Zalk, tot aan het Drontermeer. Omliggende polders, dorpen en steden komen aan bod, voor zover dit relevant is voor de verklaring van het ontstaan van de grens en de betekenisgeving aan de grens.

Ik kies daarbij voor drie tijdvensters:

- De periode van het ontstaan van het hertogdom Gelre en het Oversticht en hun onderlinge grens, afgesloten door het graven van de Gelderse Gracht als grens tussen de polders Oosterwolde en Kamperveen (ca. 1200-1450).
- De periode rond 1800, vanaf 1770 toen er een conflict ontstond tussen Gelderland en Overijssel over een gedeelte bij de Gelderse Gracht, de periode dat er op deze plek helemaal geen grens was ten tijde van de Bataafse republiek en de soevereiniteit van de provincies definitief ten einde kwam, tot 1832 toen met het kadaster perceelsgrenzen, gemeentegrenzen en provinciegrenzen definitief werden vastgelegd.
- Het heden(2022): heeft de grens voor de huidige bewoners enige betekenis?

Als groepen actoren die een rol speelden bij de vorming van de grens en voor wie de grens meer of minder van betekenis was kijk ik naar actoren die beslissende invloed hadden op het ‘nationale’

---

30 Bender, 1998 p. 26, 36-38.

31 Coeterier 2000, p. 37-40, 185.

niveau en het gewestelijke/provinciale niveau. Daarnaast bespreek ik de invloed van adel, kerkelijke instellingen en steden. Al deze actoren droegen bij aan de ontginning van het veengebied waar de grens getrokken werd.

1.4 Probleemstelling

De grens tussen Gelderland en Overijssel vanaf Hattem/Zalk tot aan het Drontermeer (de voormalige Zuiderzee) lijkt grotendeels een ‘met de liniaal getrokken’ grens te zijn. Het is onduidelijk hoe deze grens tot stand is gekomen, waarom hij juist daar ligt en voor wie die grens betekenis had/heeft.

1.5 Theoretisch kader

Als invalshoek voor mijn theoretische kader heb ik gekozen voor theorie over grenzen, omdat dit het centrale thema in mijn onderzoeksvraag is. In paragraaf 1.6 vat ik mijn theoretisch kader en mijn onderzoeksvragen in een schema samen (afbeelding 5).

Er is veel geschreven over grenzen vanuit verschillende disciplines. Veel literatuur die ik tegenkwam gaat over grenzen tussen natiestaten. Op zichzelf kwam ik daarbij interessante begrippen tegen, maar mijn eerste tijdvenster ligt ver voor de vorming van de natiestaten. Toen Nederland na de Franse tijd in 1813 eenmaal een natiestaat werd, was de hier behandelde grens geen buitengrens meer, maar een provinciegrens.

In mijn zoektocht stuitte ik op een gegeven moment via onderzoek van De Ridder op de onderzoeksgroep *Transregional History* (www.transregionalhistory.eu) van de Katholieke Universiteit Leuven³². Deze vakgroep richt zich op de vroeg-moderne tijd (zestiende en zeventiende eeuw), dus vóór de vorming van natiestaten. Hoewel de vorming van territoriale eenheden in mijn onderzoek een eerdere periode betreft, vond ik de concepten en aanpak die deze onderzoeksgroep hanteert zeker bruikbaar. De onderzoeksgroep onderscheidt zich van meer klassiek geografisch of sociaal-cultureel onderzoek naar grenzen doordat zij ons moderne idee van wat een grens is en hoe deze geacht wordt te functioneren ter discussie stelt. Zij ziet grenzen in de vroegmoderne tijd eerder als een soort Russische Matroesjka's van verschillende ruimtelijke lagen (lokaal, regionaal/gewesten, vorstendommen, keizerrijken) en verschillende actoren, waarbij regels uit de ene laag niet dominant hoeven te zijn over een andere laag en actoren uit verschillende lagen hier ook een spel mee kunnen spelen.

“Early modern borders can therefore best be described as a set of overlapping Russian matryoshka or nesting dolls: the border between two states was also that between two provinces, two towns, two landowners and two fields. At the same time, the boundaries between two ecclesiastical provinces (and thus two dioceses, two parishes, etc.) might not have corresponded to those of this first doll. Crucially, and in contrast to today, state boundaries were not necessarily supreme, as people easily switched between levels or even constructed entirely new categories. Effectively, for anyone living in the early modern period, be it a merchant, a craftsman, a farmer, a clergyman, or even a king,

---

32 De Ridder deed onder andere onderzoek naar de vorming van de Habsburg-Nederlandse grens tussen 1590-1665. De Ridder 2016.

*“the” border did not exist; there was no singular boundary to be crossed, no specific type of separation that dominated all others. Instead, according to circumstances, individuals and communities negotiated their space as either the bornes of the province, the frontier of the kingdom, the limits of the bishopric, or indeed everything combined.”*³³

De onderzoeksgroep uit Leuven pleit voor een aanpak waarbij:

- niet ‘dé grens’ wordt gedefinieerd, maar wordt gekeken naar grenzen vanuit verschillende ruimtelijke lagen,
- onderzoek wordt gedaan vanuit de verschillende actoren: welke grenzen definiëren zij zelf en waarom; wisselt dat eventueel in verschillende omstandigheden,
- eerder gekeken wordt naar (het functioneren van) een grenszone dan naar een grenslijn, en beide zijden van de grens in beschouwing genomen worden,
- eerder gekeken wordt naar het functioneren van (actoren in) grensgebieden als open (*transcended*) gebieden, dan te focussen op de scheidende werking van grenzen.

Met een dergelijke aanpak ontstaat meer inzicht in de vraag hoe en wanneer grenzen voor wie relevant waren.³⁴

Noordzij constateert dat het begrip ‘natie’ verwarrend werkt, omdat iedere periode zijn eigen betekenis hieraan toekent. Het wordt meestal gebruikt binnen de context van de moderne tijd. Daarom gebruikt hij liever de begrippen politieke identiteit in plaats van natie en politieke gemeenschap in plaats van staat. Politieke identiteit was in de Middeleeuwen niet eenduidig. Er was geen sprake van één collectief gedeeld beeld van Gelre, maar er bestonden verschillende beelden naast elkaar die ook in de tijd konden variëren. Particularisme en diversiteit maakten in wezen onderdeel uit van de politieke identiteit. Zo bestonden er bijvoorbeeld verschillende opvattingen over de oorsprong van het volk van Gelre: van Bataafse afkomst of van andere stammen?³⁵

Karel gaat ook in op het begrip identiteit. Hij constateert dat de opkomst van het nationalisme in de negentiende eeuw ertoe heeft bijgedragen dat culturele identiteiten meer uit elkaar gingen groeien. De rijksgrens tussen Duitsland en Nederland was lange tijd nauwelijks een culturele grens, maar werd dat onder invloed van groeiend nationalisme. Identiteit is bijvoorbeeld terug te vinden in streektaal, streekgeschiedenis, eigen feesten, de vraag ‘wie hoort bij ons en wie is vreemd’ en het vertoog over de volksaard. Tegelijkertijd constateert Karel dat identiteit daarmee ook in hoge mate een constructie is en ‘het meest gekopieerde verhaal’ uit de geschiedenis: men praat elkaar na, beelden worden karikaturen, zonder dat nog onderzocht wordt waar een bepaald beeld op gebaseerd is en of het nog geldig is.³⁶

---

33 Soen et al., 2017, p. 21, 22.

34 Soen et al. 2017, p. 11-19.

35 Noordzij 2009, p. 24-34; p. 312-315, p. 324.

36 Karel 2000, p. 5-10; p.98-102.

Ten Hove legt de relatie tussen grenzen en het landschap. Hij beschrijft het ontstaan van grenzen als een samenspel tussen natuurlijke en politieke omstandigheden, waarbij het staatkundige aspect om de hoek kwam kijken, als er geen onomstotelijke natuurlijke scheiding was.³⁷

Uit bovenstaande theorieën maak ik gebruik van de volgende begrippen:

- Het ontstaan van grenzen als samenspel tussen natuurlijke en politieke omstandigheden.
- Het onderscheid tussen politieke gemeenschap (staat, gewest) en politieke identiteit (identificatie, 'wij' en 'zij').
- De benadering van grenzen vanuit verschillende actoren die een rol speelden bij de vorming van die grenzen, maar ook bij de beleving van grenzen. Voor een vorst kan een andere territoriale eenheid, dus grens, van doorslaggevende betekenis zijn dan voor een landsheer, iemand van adel, een stedeling, een kerkelijke gezagsdrager of een ontginner.

1.6 Onderzoeksthema's en onderzoeksvragen

Mijn centrale onderzoeksvraag luidt als volgt:

Hoe kan de grens tussen Gelre en het Oversticht tussen de IJssel bij Zalk en de voormalige Zuiderzee verklaard en begrepen worden? Waarom ligt de grens waar hij ligt en welke betekenis had en heeft die grens voor verschillende actoren?

Zoals al aangegeven bij de afbakening hanteer ik drie tijdvensters, die mijn deelthema's vormen:

1. De vorming van de grens tussen de gewesten Gelre en Oversticht tussen Zalk en Zuiderzee in de periode van ca. 1200-1450.

In de loop van de Middeleeuwen zijn lossere juridische en territoriale eenheden geleidelijk omgevormd tot aaneengesloten territoriale eenheden in de vorm van gewesten of graafschappen.

- Welke actoren hebben een rol gespeeld bij de vorming van de gewesten Gelre en Oversticht?
- Waardoor kwam de grens tussen Gelre en het Oversticht in het onderzoeksgebied te liggen waar hij lag? Welke belangen speelden daarbij een rol?
- Welke betekenis had de grens voor verschillende actoren?

2. De periode rond 1800 vanaf het conflict over de Gelderse Gracht in 1770, via de opheffing van de soevereine positie van de gewesten tijdens de Bataafse Republiek tot de definitieve vastlegging van grenzen in het kadaster.

In de loop van de achttiende eeuw ontstond steeds meer onvrede bij de gegoede burgerij over een staatsbestel met veel invloed bij een kleine groep regenten. Ook groeide een besef van Nederlanderschap. Geleidelijk leidde dit tot de vorming van Nederland als natiestaat. Zolang grenzen werden gemarkeerd door bomen, stenen, sloten, en mondelinge afspraken waren ze aan discussie onderhevig. Door het opmeten en vastleggen van alle percelen in Nederland in het kadaster in 1832, werden via die percelen ook de grenzen van gemeenten en provincies verankerd.

- Welke rol speelden actoren bij conflicten over de grens en het opheffen van de soevereiniteit van de gewesten?

---

³⁷ Ten Hove, 2012, p. 10-19.

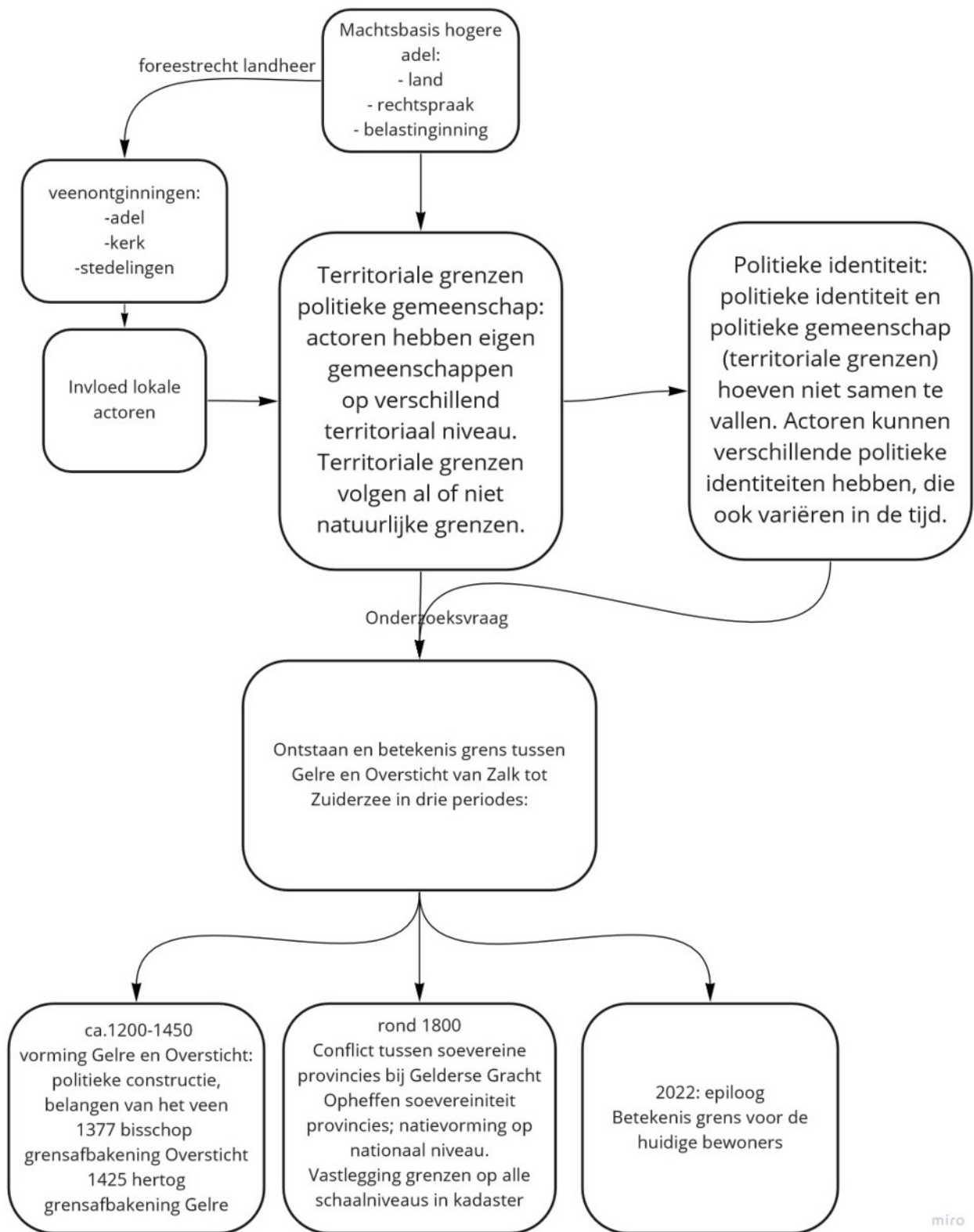
- Welke betekenis had de grens voor verschillende actoren?

3. De provinciegrens in het heden gezien door de ogen van bewoners uit het gebied.

Uit het verleden zijn weinig tot geen geschreven bronnen beschikbaar van de mensen die in het onderzochte gebied leven, wonen en werken. In het heden zijn die juist wel beschikbaar. Daarom ligt bij dit derde deelthema het accent op de beleving door huidige bewoners.

- In hoeverre spelen de actoren uit de eerdere periodes nog een rol in het gebied, volgens huidige bewoners?
- In hoeverre herkennen huidige bewoners de provinciegrens?
- In hoeverre is die grens voor hen van betekenis?

Afbeelding 5: Theoretisch kader en onderzoeksvraag met deelthema's³⁸

38 Schema auteur, gemaakt in Miro.

1.7 Bronnen en onderzoeksmethoden

In onderstaand schema is mijn bronnenmateriaal en methode per hoofdstuk samengevat. Het eind van deze scriptie bevat een literatuurlijst en een overzicht van overige geraadpleegde bronnen zoals archieven.

Hoofdstuk	Bronnen	Methode
1. Inleiding	Literatuur Visuele waarneming	Literatuuronderzoek Literatuur analyse t.b.v. theoretisch kader Gebiedsbezoek
2. Periode van de ontginningen ca. 1200-1450	Literatuur Archieven Kaarten	Literatuur onderzoek Archiefonderzoek Bestudering en interpretatie van kaarten (NB: de oudste kaarten van het gebied stammen uit de zestiende eeuw, hiervan is gebruik gemaakt voor de interpretatie van de oudere periode).
3. Periode rond 1800	Literatuur Archieven Kaarten	Literatuur onderzoek Archiefonderzoek Bestudering en interpretatie van kaarten
4. Heden	Bewoners Kaarten Visuele waarneming	Interviews met bewoners Gebiedsbezoek Interpretatie van kaarten
5. Conclusies	Voorgaande hoofdstukken	Analyse van voorgaande hoofdstukken

2. De vorming van de grens tussen Gelre en het Oversticht tussen 1200 en 1450

2.1 Inleiding

*'...ende hebben dat lant dat Campervene mit gewelt ende mit onrechte afgegaen was, daer weder toegegaen ende een recht gescheit gewijset ende getekent mit enen grauen tusschen onsen palen alse Camperuene ende Oosterwoude ..'*³⁹ Met deze woorden wees bisschop Arend in 1377 een rechte scheiding aan die gegraven werd tussen Kamperveen en Oosterwolde om de grens tussen beide gebieden vast te leggen, nadat bewoners van Oosterwolde met geweld land van Kamperveen hadden afgenomen.

Dit eerste inhoudelijk hoofdstuk bespreekt de wording van Gelre en het Oversticht als territoriale gewesten, de ontginning van het veengebied tussen Kampen, Hattem en Elburg en de vorming van de grens tussen Gelre en het Oversticht in dit gebied.

Verschillende groepen actoren passeren daarbij de revue, te beginnen met de Duitse koning/keizer. Daarna volgen de spelers die samen het speelveld bepaalden waarop het veenmoeras ontgonnen werd. De bisschop van Utrecht en de graaf/hertog van Gelre, adel, kerkelijke instellingen en de omliggende steden komen aan bod.

Waar mogelijk besteed ik zowel aandacht aan territoriale aspecten (politieke gemeenschap) als aan de betekenis van grenzen voor actoren (politieke identiteit).

In de slotparagraaf grijp ik terug op de belangrijkste onderdelen uit dit hoofdstuk in relatie tot de ontwikkeling van de grens tussen Gelre en het Oversticht in dit gebied.

Afbeelding 6 geeft een overzicht van de belangrijkste data en gebeurtenissen gerelateerd aan de grensvorming in dit tijdvak.

---

³⁹ Nanninga Uitterdijk 1883, p. 260; transcriptie van een afschrift uit de 16e eeuw. Stadsarchief Kampen 00001, inv. nr. 9-12 fol. 228; 29 september 1377.

Jaar	Salland	Veluwe
Midden 11 ^e eeuw	Salland en Veluwe door Duitse keizer aan bisschop Sticht gegeven	
Ca. 12 ^e eeuw	Salland en Veluwe via achterleenconstructies bij Gelre	
ca. 1210		start ontginning Oosterwolde
1221		stadsrechten Elburg
1224	Buckhorst beschadigd bij gevechten Sticht-Gelre	
1226	Salland terug naar Oversticht	
ca. 1234	Start ontginning Kamperveen	
ca. 1236	Kampen krijgt stadsrechten	
1261	Verdrag Gelre en Oversticht o.a. over grenzen rond Buckhorst	
1299		Stadsrechten Hattem
1307		Van Putten wordt leen van Gelre
1310		Gelre mag niet meer verpanden zonder toestemming steden/ridderschap
1311		Formele bevestiging Veluwe beleend aan Gelre
ca. 1330	Kamperveen zelfstandige parochie	
1336	Salland verpand aan Gelre	
1343		Gelderse steden sluiten onderling verbond
1347	Salland teruggekocht door bisschop, adel wil bij Gelre blijven	
Midden 14 ^e eeuw 1350-1406		Heer v Buckhorst drost over de Veluwe
		Onderlinge twisten Gelre over opvolging, regelmatig geweld in grensgebied
1361	Buckhorst verzoend zich met winnaar uit Gelre's twisten	
1363		Van Putten beleend met gronden in Oosterwolde van Gelre
1364	Stichts landbrief bisschop, steden, ridderschap	
1372		Van Putten vraag bisschop om met grond beleend te worden
		Zoenbrieg Van Putten met stad Kampen en bisschop
1377		Onderling Gelre's besluit over verdeling Veluwe
1377		
	Bisschop geeft toestemming tot graven scheidsgracht Kamperveen-Oosterwolde	
1391	Buckhorst beloofd geen geweldsdaden tegen bisschop en IJsselsteden te plegen	
1406		Definitieve vrede met Van Putten
1415		Vestiging klooster Klarenwater bij Hattem
1425		Gelderse Gracht gegraven op grondgebied Gelre: afwatering Oldebroek en scheidingsloot
1431	Kade aan Overijsselse kant Gelderse Gracht	

Afbeelding 6: Overzicht belangrijkste gebeurtenissen Veluwe en Salland in besproken tijdvak.⁴⁰

⁴⁰ Overzicht auteur op basis van hierna behandelde literatuur en bronnen.

2.2 Duitse koning/keizer: op afstand

Vanaf de tiende eeuw was het Heilige Roomse Rijk aanvankelijk verdeeld in een aantal grote bovenregionale hertogdommen. De huidige Benelux vormde bij benadering het hertogdom Neder-Lotharingen. In de tweede helft van de elfde eeuw viel de macht van deze hertogen steeds verder uit elkaar onder andere doordat regionale aristocratische families hun positie steeds meer als een bezit, in plaats van een ambt zagen. Bovendien trokken zij steeds meer bestuurlijke en juridische taken naar zich toe. Er was aanvankelijk echter nog geen sprake van territoriale, geografisch rechtseenheden in de vorm graafschappen, gewesten, of welke naam er ook maar aan gegeven werd. Pas aan het eind van de twaalfde eeuw werden de contouren duidelijk van territoriaal begrensde politieke eenheden. Dat geldt zowel voor Gelre als voor het Sticht Utrecht.⁴¹

De Duitse koning/keizer kwam steeds meer op afstand te staan. Alleen bij hevige conflicten tussen graafschappen werd zijn hulp ingeroepen. Omgekeerd deed hij een beroep op zijn graven en de bisschop als hij geld en/of manschappen nodig had voor zijn oorlogen.

Pas na afloop van de hier beschouwde periode kwam de macht weer terug bij de Duitse keizer (Karel V), waarmee de betekenis van grenzen tussen graafschappen/hertogdommen/gewesten af nam. Voor het Oversticht was dit in 1528 en voor Gelre in 1543.

2.3 Bisschop van Utrecht en graaf/hertog van Gelre: landsheren

Oversticht

De bisschop van Utrecht had geestelijke macht over een heel groot gebied in wat nu Nederland is, maar daarnaast wereldlijke macht als regionale grootgrondbezitter, oorspronkelijk op grond van goederen en grootgrondbezit van de kerk. Tot het concordaat van Worms (1122) lag de benoeming van bisschoppen in handen van de Duitse keizer, waardoor hij die invloed ook rechtstreeks kon doen gelden. Daarna werden deze benoemingen een zaak van de paus, wat leidde tot allerlei beïnvloedingsstrategieën van omliggende machthebbers. Dit verzwakte de positie van de opeenvolgende bisschoppen, omdat zij allerlei concessies deden om tot bisschop benoemd te worden.

Gelre

De voorouders van de graven van Gelre werden rond 1033 door de Duitse keizer geïnstalleerd bij de Nederrijn (Wassenberg). Het Gelderse gezag was, zoals ook elders, een optelsom van allerlei rechten en voorrechten: allodiale goederen, leengoederen, voogdijgoederen van kloosters en overheidsgezag. In de periode van de elfde tot de dertiende eeuw werkten de achtereenvolgende graven aan het vormen van een territorium waarbij het kopen van overheidsrechten (rechtspraak, belastingen) een belangrijk middel was. Reinald II liet zich in 1339 tot hertog verheffen. Vanaf toen was er sprake van het Hertogdom Gelre⁴².

---

41 Linssen 1981, p. 305, 352. Noordzij 2009, p.132-137, p. 164.

42 Kuys 1982, p.335.

Veluwe en Salland

Het Oversticht was opgebouwd uit drie gewesten: Twente, Vollenhove en Salland. Salland had niet één, maar drie hoofdsteden: Deventer, Kampen en Zwolle.

De bisschop van Utrecht kreeg vermoedelijk rond 1042 het graafschap Salland in leen, hoewel er onduidelijkheid bestaat over de precieze gebiedsaanduiding.⁴³

Via een achterleenconstructie met de hertog van Brabant en de graaf van Gelre kwam Salland in handen van de Gelderse edelman Willem van Bronkhorst. Bisschop Otto II van Lippe wilde het gebied echter terug en in 1226 kwamen hij en de graaf van Gelre overeen dat de Sallandse grafelijkheid aan de bisschop van Utrecht toeviel.⁴⁴

Vanaf het eind van de dertiende eeuw stond het Sticht aan de rand van een faillissement door oplopende schulden. Holland en Gelre zagen hun kans en sloten in 1331 een verdrag om samen de schulden en verpandingen van het Sticht over te nemen en te verdelen: het Nedersticht voor Holland en het Oversticht voor Gelre. In 1336 verpandde de bisschop inderdaad Salland aan Reinald II van Gelre, en kwam dit gewest met uitzondering van Kampen opnieuw onder Gelderse invloed.⁴⁵

Bisschop Jan van Arkel wist het pand in 1347 echter in te lossen, waardoor Salland weer terug onder de bisschop kwam.⁴⁶ In de jaren daarna bevestigde bisschop Jan van Arkel (afbeelding 7) zijn gezag in het Oversticht. In 1352 sloot hij een verdrag met de IJsselsteden om samen op te trekken tegen de stichting en versterking van kastelen en in 1362 wisten zij gezamenlijk de machtspositie van de heren van Rechteren en van Voorst te bedwingen.

Afbeelding 7: Munt Jan van Arkel, bisschop van Utrecht, 1341-1364⁴⁷

43 Linssen 1981, p. 337.

44 Jappe Alberts 1970, p. 62, 63.

45 Jappe Alberts 1970, p. 64; Benders 2005, p. 30.

46 Rutger 1970 p. 48,49; Jappe Alberts 1970, p. 63, 64.

47 Bron: <https://atmikes.be/index.php/14de-eeuw/993-jan-van-arkel-groot-utrecht-z-j-ca-1341-1364>.

De steden kregen hier privileges voor terug. De bisschop wilde de adel echter niet vernederen. Met de opstelling van de Stichtse Landbrief in 1375 kwam een gezamenlijk optreden van de drie standen tot stand, waaruit de latere Statenvergaderingen zouden voortkomen.⁴⁸

Gelre werd opgebouwd uit vier kwartieren met vier hoofdsteden: Nijmegen (Kwartier Nijmegen), Roermond (Oppergelre of Overkwartier), Zutphen (de Graafschap Zutphen), Arnhem (Veluwe). De invloed van de kwartieren was vanaf de tweede helft van de veertiende eeuw groot.

Er is geen schenkingsoorkonde van de Veluwe bewaard gebleven, maar waarschijnlijk heeft de Duitse koning ook dit gebied oorspronkelijk aan de bisschop van Utrecht in leen gegeven.⁴⁹ Via achterleen constructies kwam de Veluwe al vrij snel in handen van Gelre.

Eind twaalfde eeuw bleek dat de bisschop van Utrecht ook de Veluwe aan de hertog van Brabant in leen had gegeven die het vervolgens in achterleen gaf aan de graaf van Gelre. Hierdoor raakte het gebied van de bisschop verdeeld tussen het Nedersticht (ongeveer de huidige provincie Utrecht) en het Oversticht (ongeveer het huidige Overijssel en Drenthe).

De bisschop van Utrecht ondernam meerdere pogingen om de Gelderse rechten op de Veluwe weer in te perken. In de tweede helft van de twaalfde eeuw werden meerdere gevechten geleverd tussen Gelre en het Sticht over de Veluwe. De graaf van Gelre kwam hierbij als winnaar uit de bus. Na pogingen van bisschop Boudewijn (1178-1196) om een einde aan de achterleen constructie te maken, bepaalde de Duitse koning dat de Veluwe in handen moest blijven van de hertog van Brabant en zijn achterleenman, de graaf van Gelre, maar wel met de bisschop van Utrecht als opperste leenman. Deze omslachtige constructie leidde ertoe dat de heerschappij over de Veluwe de facto steeds meer in handen kwam van de graaf van Gelre. In 1311 beleende de bisschop van Utrecht de graaf van Gelre rechtstreeks met de Veluwe.⁵⁰

Vanaf 1350 braken in Gelre onderlinge twisten uit over opvolgingskwesties (de Hekerse en Bronkhorster twisten). Horigen van de Veluwe steunden Reinald III die bevrijding uit horigheid beloofde. In 1355 veroverde Reinald III de Veluwe maar hij stierf in 1372, waarna opnieuw onderlinge strijd uitbrak. In 1377 werd besloten tot een verdeling van de Veluwe: de Duitse keizer beleende Gulik als de hertog van Gelre met de Veluwe.⁵¹ In datzelfde jaar gaf de bisschop van Utrecht toestemming voor het graven van de Gelderse gracht als scheidingsloot tussen de polder Oosterwolde (Veluwe, Gelre) en de polder Kamperveen (Salland, het Oversticht). Uit de acte blijkt niet dat er een verband is tussen de scheidingsloot van de Veluwe en Salland maar het is niet uitgesloten dat de boeren van Oosterwolde hun grond probeerden uit te breiden als gevolg van de onderlinge strijd op de Veluwe. Eerder in datzelfde jaar 1377 kwamen Kampen, de bisschop van Utrecht en de heren van Putten tot een vredesverdrag.

Grens Veluwe en Salland bij Katen

De belangrijkste verbindingroute tussen de gewesten werd, naast de route via het water van de Zuiderzee of de IJssel, gevormd door de handelsroute over land: Amersfoort-Zwolle via Elburg,

---

48 Rutgers 1970, p. 75, 140-147, 159-161.

49 Schiffer 2013, p 49.

50 Schiffer 2003, p. 49; Jappe Alberts 1970, 63, 64; Kuys 1982 327 e.v..

51 Kuys 1982, p. 339 e.v.; Bosch 2019, p. 103.

Hattem en bij Katen met een veerdienst over de IJssel naar Zwolle. De bisschop hechtte er belang aan dat, ondanks het feit dat de Veluwe inmiddels tot het territorium van Gelre behoorde, beide zijden van het veer onder beheer van het Oversticht bleven. Dat was in de hier beschreven periode ook het geval. Graswinckel beredeneert op grond van perceelsaanduidingen dat het veer in ieder geval in 1489 nog binnen de grenzen van het Oversticht viel.⁵² Er zijn geen schriftelijke bewijzen gevonden, wanneer overdracht heeft plaatsgevonden. Graswinckel veronderstelt dat dit vrij geruisloos is gebeurd nadat het Oversticht en Gelre beide onderdeel gingen uitmaken het Habsburgse rijk en de grens tussen gewesten minder een rol speelde. Bij het klooster Clarenwater kom ik hier op terug (2.5).

Identiteit

Het is de vraag in hoeverre het mogelijk is iets te zeggen over de culturele betekenis van rechtsgebieden en hun grenzen in een zo lang vervlogen tijd. Voor zover er bronnen zijn, geven die vooral het gedachtegoed van de elite weer.

Noordzij stelt dat de politiek-geografische structuur van Gelre werd gevormd en bijeengehouden door vier elementen:

- een dynastie (graven en hertogen van Gelre die elkaar erfelijk opvolgden),
- een gecreeërd landschap van domeinen, burchten en steden (de fysieke structuur),
- een netwerk van lokale elites die zich eerst rond de dynastie en later ook op territoriale basis groepeerden (de sociaal-politieke structuur),
- beelden en vertogen over die dynastie (de mentale structuur).⁵³

In Gelre voerden de graven van Gelre vanaf 1096 consequent het achtervoegsel *van Gelre* en werden daarmee een herkenbare dynastie. Deze dynastie kreeg steeds meer inhoud, ook in symbolen. Vanaf de tweede helft van de twaalfde eeuw werd Gelre gesymboliseerd door een bloem en vanaf 1230 kwam daar een leeuw bij.⁵⁴ De ontwikkeling van een mentale structuur was voor het Sticht problematisch. De functie van bisschop was niet erfelijk waardoor er hier geen sprake was van het ontstaan van een dynastie met bijbehorende beelden en symbolen.

Wat betreft het derde punt, de sociaal-politieke structuur: begin vijftiende eeuw bemoeiden steden en ridderschap zich zowel in Gelre (verkiezing Arnold van Egmond, 1423) als in het Oversticht (verkiezing Bisschop Rudolf van Diepholt ook in 1423) sterk met opvolgingskwesies binnen hun gewest. In beide gewesten claimden deze groepen actoren dus invloed binnen de politieke structuur.⁵⁵

2.4 Adel: wisselende loyaliteiten

In de omgeving van de grens in het onderzoeksgebied bezaten de heren van Buckhorst en de heren van Putten allodiale goederen. In de loop van de hier besproken periode hebben zij bepaalde goederen in leen aangeboden aan de bisschop van Utrecht c.q. aan de graaf van Gelre en kwamen zodoende onder hoger gezag te staan. Zij hadden hun goederen niet uitsluitend in één van beide

---

52 Graswinckel 1930, p. 117-122.

53 Noordzij 2009, blz. 38.

54 Noordzij 2009, p.316.

55 Bosch 2019, p. 87; Spiekhout 2020 p. 166; Jappe Alberts 1970, p.66.

gewesten. Ook gedroegen zij zich niet zonder meer loyaal aan hun leenheer, maar voerden regelmatig een onafhankelijke koers.

Buckhorst

Willem van Buckhorst wordt voor het eerst genoemd in Geldere oorkonden uit 1200 en 1201. Het geslacht kwam vermoedelijk uit Westfalen en vestigde zich bij de heerlijkheid Zalk. Oorspronkelijk ging het om een allodiaal goed. Begin dertiende eeuw werd Buckhorst een leen van de bisschop van Utrecht. In 1224 raakte het kasteel Buckhorst beschadigd bij gevechten tussen de bisschop en de graaf van Gelre waarbij Gerard van Buckhorst partij koos voor de graaf van Gelre en dus tegen de bisschop. Op 25 juli 1261 sloten het Sticht en Gelre vrede wat op 26 februari 1262 nog eens bevestigd werd. Ook het broekland bij Buckhorst, dat Vene werd genoemd, was onderdeel van de overeenkomst. Vier arbiters zouden naar het gebied gaan en een definitieve grenslijn vaststellen. “...*Item predicti quatuor venient super paludem, que Vene dicitur, prope Buckhorst...*” .⁵⁶

Hoewel de heren van Buckhorst terugkeerden naar het Oversticht bleven zij zich onafhankelijk gedragen en vervulden zij ook functies voor Gelre.

In 1336 was Willem II van Buckhorst te vinden onder de edelen die, de graaf van Gelre als landsheer erkenden, toen de bisschop Salland aan de graaf van Gelre in pand gaf.⁵⁷

In het midden van de 14^e eeuw werd zijn opvolger, Johan I van Buckhorst, voor Gelre drost van de Veluwe.⁵⁸ Johan van Buckhorst raakte betrokken bij de burgeroorlog tussen de broers Reinoud en Eduard van Gelre over de opvolging binnen Gelre. Johan, en later zijn weduwe, kozen de zijde van Reinoud. In 1361 werd Reinoud bij Tiel definitief verslagen. Wellicht is Johan van Buckhorst daar ook gesneuveld. Zijn weduwe verzoende zich met Eduard en deed afstand van alle schuldvorderingen op het hertogdom.⁵⁹

In 1391 beloofde Johan van Buckhorst dat hij geen gewelddaden meer zou plegen tegen de bisschop en de drie IJsselsteden en dat hij van zijn huis geen vesting zou maken tenzij met toestemming van de bisschop en de steden. In 1422 werd deze afspraak hernieuwd.⁶⁰

Heren van Putten

Het geslacht van Putten was een edel geslacht met bezittingen in de Noord-Veluwe, Vollenhove, Friesland, Drenthe, Twente en de Achterhoek. Hun bezit lag dus verspreid over twee landsheerlijkheden: het Oversticht en Gelre.⁶¹ Gezien de ligging van hun bezittingen was het geslacht oorspronkelijk meer verbonden met het Oversticht dan met Gelre. In het gebied tussen Elburg en Hattem bezat het geslacht drie kastelen: kasteel Nijenbeek bij Elburg dat vermoedelijk in de loop van de veertiende eeuw in zee is verdwenen, kasteel en hofstede Putten bij Elburg, op de plaats waar nu Old Putten ligt en Puttenstein op de grens van Gelre en het Oversticht waar nu de boerderij De Pol op de funderingen van het oude kasteel ligt. Putten werd gezien als een Gelders leen. In 1307 droegen Herbert van Putten en zijn vrouw hun (allodiale) goed bij Elburg in

---

56 OBS- 3- 1550,1561; Ter Kuile 1968, p.18.

57 Ter Kuile 1968, p. 22; Gevers 1985, p.404.

58 Dit blijkt bijvoorbeeld uit een zoenbrief uit 1387. Register OA Kampen nr. 266.

59 Ter Kuile 1968, p. 24; Gevers 1985, p. 404.

60 Register OA Kampen nr. 288, 473.

61 Benders 2005, p. 25.

Oostendorp (Nijebeek) over aan graaf Reinald van Gelre en ontvingen het in leen van hem terug. Hij werd in 1313 door de graaf van Gelre beleend met zijn curtis in Putten. In 1363 werd hij onder andere ook met ‘*item omnes homines eius in Oistenwalde commorantes*’ (de horige lieden van Oosterwolde) beleend.⁶²

Toch had het geslacht ook veel gronden aan de Overstichtse kant van de grens in leen. In de loop van de veertiende eeuw werden de van Puttens door de bisschop beleend met de grove en smalle tienden in Wezep en Hollanderhuizen en tinzen in Hollanderhuizen en in Kamperveen.⁶³

Dat de heren van Putten grond tot aan de IJssel hadden blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat Herbern van Putten in september 1374 een vrijgeleide gaf aan een voerman uit Kampen om van daar heen en weer naar Yrst te varen om zaad te halen. De vrijgeleide was slechts drie weken geldig.⁶⁴ Ook verkochten Herbern en zijn broer Pelgrim in 1386 grond in de omgeving van Zalk aan Johan van Zanten. Het ging om ‘Herberns slag, over de wetering, gelegen in Zalland in Zalliker kerspel over de wetering ter Veluwe zijde’. Johan en Willem van Buckhorst waren als *keurnoten* en *gerigtsluden* aanwezig.⁶⁵

Afbeelding 8: op deze kaart van Ten Have uit 1648 is zowel Putten (ten oosten van Elburg) als Puttenstein (centraal vlakbij de grens Overijssel Gelderland) weergegeven.⁶⁶

62 Westerink 1961, p.107, Sloet 1917, p. 157.

63 Schaag 1966 p. 270-272, 282.

64 Register OA Kampen nr. 184.

65 Register OA Kampen nr. 259.

66 Bron: https://wmsonly-services.geodataoverijssel.nl/viewer/layer/raster_alleen_wms/Kaart_Ten_Have_1648.

In 1372 ging Herbern van Putten naar de bisschop van Utrecht, om beleend te worden met het leen en borchleen dat hij in het Sticht had. De bisschop stelde echter als voorwaarde dat Herbern eerst een eind zou maken aan het geweld in zijn landen. Herbern beloofde zich te beteren.⁶⁷ Het lijkt erop dat deze weigering van de bisschop een opmaat was om een oorlog met de van Puttens uit te lokken. En de reden voor die oorlog kan zijn dat de heren van Putten inmiddels het eerdergenoemde slot Puttenstein hadden gebouwd, tegen de grens van het Oversticht aan, op een afstand van drie uur van Kampen (zie afbeeldingen 8, 9). Daarmee breidden zij hun invloed in de regio steeds verder uit, tegen de zin van de bisschop en de stad Kampen.⁶⁸ Aanvankelijk probeerde Kampen een oorlog tegen te houden. Kampen wilde haar handelsbelangen beschermen en sloot met de heren van Putten in 1372 nog een vriendschapsverdrag (met een opzegtermijn van zeven dagen; zo groot was het vertrouwen dus ook weer niet). Maar in 1373 verklaarden Lodewich van Ryffersheyt en vele anderen aan schepenen, raad en burgers van Kampen dat zij vijand werden van de stad en de kant van Herbert van Putten kozen.⁶⁹ De dreiging kwam in 1374 tot uitbarsting. In februari 1374 schreef Herbern van Putten een klaagbrief waarin hij melding maakte van het feit dat Kampen, terwijl er op dat moment een vriendschapsverdrag was, negen van zijn knechten had doodgeslagen en de rigter van Kamperveen en zijn boeren, ook nog drie knechten van hem hadden vermoord.⁷⁰ Als represaille beroofde Herbern van Putten een aantal burgers van Kampen en maakte zich meester van Kamperveen. Het gevolg was dat Kampen het vriendschapsverdrag opzegde en samen met de bisschop, de heren van Putten de oorlog verklaarde.⁷¹ Aan het eind van datzelfde jaar beloofde bisschop Arend aan Kampen dat men het huis te Puttenstein zou neerleggen en *'zoo men Elburg won, zou men het onverwijld nederleggen gelijk Puttenstein'*.⁷² Puttenstein werd inderdaad verwoest maar in 1375 volgde een *zoenbrief* waarin werd afgesproken dat de bisschop en de stad Kampen Puttenstein mochten afbreken maar dat Herbern van Putten het hout, steen en ijzer mocht houden. Herbern beloofde op de hofstede *'geen veste [te] timmeren, noch binnen eene mijl van Campen'*.⁷³ In 1377 komt Herbern's broer Pelgrim van Putten in documenten voor: de bisschop bepaalde dat de burgers van Kampen aan Pelgrim hun achterstallige tins moesten betalen op *'Ludeken Schoutenzoens hofstede, daar hij plach te wonen, gelegen op het zuideinde van Camperveen'*.⁷⁴ In juni 1378 sloot Pelgrim van Putten een tijdelijke vrede met Kampen, onafhankelijk van zijn broer Herbert, in augustus werd de vrede verlengd en in september nog eens. Er volgen nog een aantal kleine schermutselingen maar voorlopig was de vrede hersteld.⁷⁵

---

67 Register OA Kampen nr. 176.

68 In sommige bronnen wordt gesteld dat de heren van Putten zich als roofridder gedroegen, uit de hier gebruikte bronnen blijkt het geweld een andere oorzaak had en van meerdere kanten te kwam. O.A. Ten Hove, 2012 p. 201).

69 Register OA Kampen nr. 180.

70 Register OA Kampen nr. 182.

71 Schaag 1966, p. 283.

72 Register OA Kampen nr. 181.

73 Register OA Kampen nr. 191.

74 Register OA Kampen nr. 206, 8 maart 1377.

75 Register OA Kampen nr. 211, 212, 215.

Afbeelding 9: De Polweg, met aan weerszijde boerderijen op het terrein waar vroeger Puttenstein stond.⁷⁶

Hof ter Eekt

Het Hof ter Eekt (zie afbeelding 10) was één van de verspreid liggende bezittingen van de heer van Baer, die zijn meeste bezittingen in het Graafschap had. In 1323 verkocht Reynout, zoon van de graaf van Gelre, 60 morgen land, gelegen tussen het Eekt en het Hollanderbroek aan horige lieden van de heer van Baer. Zij die op het land wonen, kregen alle rechten die bij de landbrief van 1320 aan de lieden van Hollanderbroek waren toegekend. In 1383 werden de horigen van de hof ter Eekt vrij. In de oorkonde waarin dit staat benoemde de heer van Baer degenen op wie dit betrekking heeft: *'alle dieghene die in onsen hoeff ter Eket plegen toe hoeren, sy wonen in den lande van Gelren, off in den Gesticht van Utrecht, dat sy toe Campen toe Swolle, toe Herdervvich, ter Eijlborch, ind den kerspelen van Dornspijck, van Oestenwolde, van den Hollanderbroeck ...'*⁷⁷ Ook in dit geval gaat het dus zowel om horigen uit Gelre, als uit het (Oversticht) en worden de polders van Oosterwolde en Hollanderbroek beide genoemd.

Mullingen

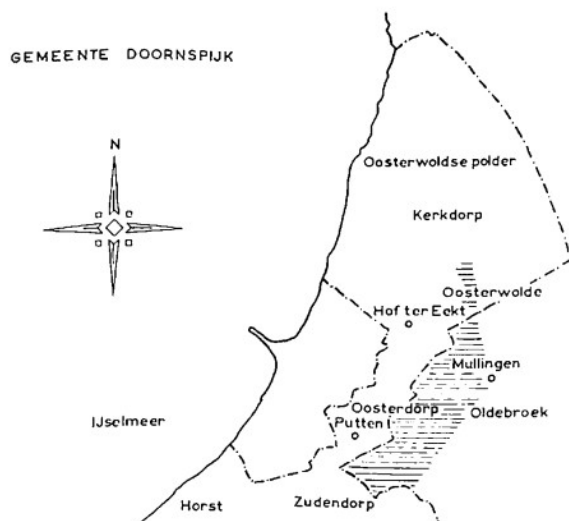
Als laatste hof in de buurt van het onderzoeksgebied noemt Westerink Mullingen. Voor 1393 behoorde de hof van Mullingen aan het klooster Bloemkamp bij Bolsward; daarna werd dit een leen van de hertog van Gelre.⁷⁸

---

⁷⁶ Foto auteur.

⁷⁷ Westerink 1961, p. 116.

⁷⁸ Westerink 1961 p 122.

Afbeelding 10: ligging besproken hoven/ontginningskernen volgens Westerink⁷⁹

Identiteit

Adel in deze regio was aanvankelijk zelfstandig (Buckhorst, van Putten), maar raakten via leenconstructies verbonden met een of meerdere leenheren. Bij conflicten maar ook bij de uitoefening van ambten in dienst van de leenheer kozen zij soms voor het Oversticht, en soms voor Gelre. Het lijkt er dan ook op dat het gewest waar hun belangrijkste veste stond niet altijd bepalend was voor hun identiteit dan wel loyaliteit.

Vanaf het begin van de vijftiende eeuw zocht het ridderschap aansluiting bij het stedelijk netwerk om gezamenlijk hun invloed ten opzichte van de landsheer te vergroten.⁸⁰ Daarmee ging adel zich meer met het eigen gewest identificeren.

2.5 Kerkelijke instellingen: uitbreiding bezittingen

Kerkelijke bezittingen konden verschillende vormen aannemen. In de late tiende en de elfde eeuw vond er een grote opbloei plaats van kloosters en kapittels. Het kapittel van Sint-Marie uit Utrecht werd omstreeks 1090 door bisschop Koenraad gewijd. Dit kapittel verwierf veel gronden in het onderzoeksgebied.⁸¹ Kloosters kregen van oudsher veel van hun bezit van plattelandsadel. Een belangrijk klooster in het noorden was Klaarkamp dat in 1162-1163 werd opgericht en nog voor het einde van die eeuw vestigingen in Bloemkamp en Aduard kreeg. Zoals hiervoor gemeld hoorde het hof te Mullingen in Oosterwolde tot het klooster Bloemkamp.⁸²

Rond 1100 waren er nog geen kapittels en kloosters in de directe omgeving van het onderzoeksgebied gevestigd.⁸³

⁷⁹ Westerink 1961, Bijlage 3

⁸⁰ Bosch 2019, p. 96.

⁸¹ Westerink 1961, p. 180-192, zie ook paragraaf veenontginningen.

⁸² Milis 1982, p.180-210,

⁸³ Van Vliet, 2002, p. 271, 277, 425.

Het Convent der Agnieten uit Brunnepe (Kampen) werd in 1410 gesticht en was aangesloten bij de congregatie van Windesheim. Het klooster bezat gronden in een wijde regio en ook in het onderzoeksgebied. In 1429 verwierf het klooster acht akkers land in Kamperveen en in 1445 acht gressen land in Oosterwolde.⁸⁴

Klooster Clarenwater hoorde eveneens bij de tweede generatie klooster vestigingen en werd in 1415 in de directe omgeving van de grens tussen Gelre en het Oversticht gesticht. Dit klooster was een afsplitsing van het Zwartewaterklooster bij Hasselt. In februari 1414 kregen de betrokken zusters toestemming om het Zwartewaterklooster te verlaten. Zij wilden zich vestigen in het kerspel Caten in het Oversticht, binnen het richterambt Zwolle en kochten daar land voor aan.⁸⁵ In Zwolle was er echter een conflict ontstaan tussen de gilden en de beweging van de Moderne Devoten.⁸⁶ In 1415 kondigde het stadsbestuur, inmiddels gedomineerd door de gilden, een groot aantal maatregelen aan die er onder andere op gericht waren de groei van eigendommen van kloosters te beperken. Eén artikel was specifiek tegen het klooster Clarenwater gericht dat volledig in de ban werd gedaan. Daarop veroordeelde de bisschop van Utrecht Zwolle tot de betaling van een fikse boete die werd omgezet in een interdict, toen Zwolle weigerde de boete te accepteren. Uiteindelijk kwamen Zwolle en de bisschop een schikking overeen waarbij Zwolle een boete kreeg, de anticlericale bepalingen uit het Stadsboek werden geschrapt en het klooster Clarenwater werd afgebroken en op korte afstand in het aangrenzende kerspel Hattem werd herbouwd.⁸⁷

De transacties zijn in diverse oorkonden te volgen:

- Fredericus de Blankenheim, bisschop van Utrecht, staat proost, prioeres en convent van *Beate Marie ad Claram aquam in Caten*, toe een klooster, voorheen te stichten in de parochie van Caten, te verplaatsen naar Buxkens kamp in de parochie Hattem. 21 oktober 1415.⁸⁸
- Oorkonde waarbij de hertog van Gelre het convent Clarenwater, toestaat in zijn land, in het kerspel Hattem een klooster te bouwen, 1415.⁸⁹

Uit het Gelders archief blijkt dat het klooster meerdere eigendommen had, zowel in het Oversticht als in Gelre. In de directe omgeving van het klooster gaat het om gronden in Caten en Zalk (Oversticht) en Hattemerbroek en Hattem (Gelre).⁹⁰ Uit een kaart uit 1570 in combinatie met diverse akten van aankoop en schenkingen aan het klooster en de data van deze akten, valt af te leiden dat het klooster wellicht één perceel westelijker is herbouwd dan aanvankelijk de bedoeling was en daarmee in Gelre in plaats van in het Oversticht.

---

84 Haze 1993, p. 151-152; Don 1966, p.18. Een gres was ongeveer 0,3 ha; een akker ca. 2 ha (bron: Meertens Instituut).

85 GA 0318 -3-54, er is sprake van drie aankopen in Caten: op 3 december 1414 van een particulier (Reg nr 15), 12 april 1415 van de priester en kerkheer van Caten (Reg nr 20) en 17 november 1415 weer van een particulier (Reg nr. 12).

86 De Moderne Devoten probeerden hun bezittingen uit te breiden maar de gilden wilden ook in het bezit komen van onroerende goederen, omdat dat een vereiste was om toe te kunnen treden tot het stadsbestuur. Aanvankelijk stonden de gilden op goede voet met de bisschop, maar naarmate zij meer invloed kregen in het stadsbestuur veranderde dat. Naarmate de gilden meer macht verwierven in het stadsbestuur, brokkelde hun steun onder rijke patriciërs af. Ook binnen de gilden ontstond tweespalt tussen meer en minder radicale elementen.

87 De Vries, 1954, p.48-6; Ten Hove 2004, p. 162-163.

88 GA 0318 - 2 Reg nr. 21, GA 0318-3- Reg. nr. 18.

89 GA 0318-1 Reg. nr. 19.

90 GA 0318-3.

Ook valt uit de akten de ligging van de grens in 1415 te reconstrueren. In de eerder genoemde verkoopakte van 12 april 1415 wordt gesproken van land ‘*streckende van de IJssel tot de gracht die t Sticht en Gelderland scheidt*’. Ook in een verkoopakte uit 1422 wordt gesproken van grond ‘*streckende van de scheidgraven tussen Sticht en Gelderland tot de Weertweg*’.⁹¹ Kennelijk vormde een sloot, parallel aan de IJssel, de grens tussen het Sticht en Gelre. Dat zou de ‘*Waert Graeff*’ kunnen zijn (zie afbeelding 11). Deze veronderstelling wordt ondersteund door het feit dat op een kaart van Witteroos uit 1570 het land boven de Waert Graeff als *Cater Mar*(..) wordt aangeduid en twee percelen als *Cater Lant Convents Goet*. (NB de dam/brug midden boven leidt naar het Katerveer). Op deze kaart uit 1570 is overigens inmiddels de hele linkeroever van de IJssel tot aan Buckhorst Gelders bezit.⁹²

Afbeelding 11. Gedeelte van een kaart uit 1570, met de *Waert Graeff*: de vermoedelijke grens tussen het Oversticht (bovenzijde) en Gelre (onderzijde) in 1415. Rechts onder het *Convent van Clarenwater* (Gelre).⁹³

Gasthuizen

Ook andere kerkelijk instellingen verwierven bezittingen in de polders. Gasthuizen werden vooral in de steden gesticht en hadden oorspronkelijk tot doel om tijdelijk onderdak te verschaffen aan pelgrims en zwervers. Geleidelijk verschoof dit doel naar zorg voor armen, ouderen en zieken. De eerste gasthuizen bestonden reeds voor 1300. In de veertiende eeuw kwamen er veel gasthuizen bij en aan het eind van die eeuw had elke stad er verscheidene.

⁹¹ GA 0318 -3 Reg. nr. 20. In het tweede geval uit 1422 gaat het om land uit kerspel Hattem: GA 0318 - 3- Reg nr. 34.

⁹² Overigens wordt met de kaart uit 1570 niet duidelijk waar de genoemde Weertweg loopt. Er loopt een Waertweg min op meer in het verlengde aan beide zijden van de Waertgraeff maar de aansluiting van die weg in het tussenliggende gedeelte is niet duidelijk. Op de Bonnebladen (1897) staat een Weerdweg ten westen van het klooster, wat klopt met bovenstaande veronderstelling. Graswinkel beredeneert de ligging van Clarenwater vlakbij de grens met het Oversticht op grond van het perceel van Mom, de beide witte percelen, tweede van links op de kaartuitsnede. In het register op de leenakten van Gelre wordt ook van een aantal lenen bij Hattemerbroek gezegd dat ze - in 1416 - tot Stichtse leenrechten behoren. Sloet 1917, p. 199.

⁹³ Bron: Gedeelte uit de ‘*Caerte van het landt in questie tussen het forstendom van Gelder ende het Oversticht*’ door Thomas Witteroos (1570) GA 0124, Hof van Gelre en Zutphen 4485-0003 (Uitsnede auteur).

In 1348 werd het Heilige Geestgasthuis in Kampen gewijd door bisschop Nitard. Net als kloosters en kapittels verwierven gasthuizen gronden als inkomstenbron. Zo verwierf het Sint Catharina en Maria Magdalena Gasthuis uit Kampen in 1407 vier morgens en 38 roeden land in Zalk en in 1415 tien akkers in Kamperveen.⁹⁴

2.6 Steden: eigenzinnige zelfstandigheid

De stichting van steden vanaf het begin van de dertiende eeuw speelde een belangrijke rol in de consolidatie van de territoriale macht van de graven, zowel in Gelre als daarbuiten. Zij waren militaire steunpunten en centra van economische ontwikkeling. Steden werden als *communitas* uit het domaniale systeem gelicht. Zo is Elburg tussen 1221 en 1271 uit het kerspel Doornspijk genomen en tot stad verheven.⁹⁵ Hattem kreeg stadsrechten onder graaf Reinald I in 1299. Het is onduidelijk wanneer Kampen stadsrechten kreeg. Kampen wordt voor het eerst genoemd in een stuk uit 1227. In 1252 is Kampen in ieder geval een versterkte stad.⁹⁶

Met de Stichtse landbrief in 1364 kregen de steden en de adel (ridderschap) in het Oversticht medezeggenschap bij belangrijke zaken als oorlog en belastingheffing. In 1375 sloten de drie IJsselsteden en de bisschop een verbond voor de tijd van drie jaar om elkaar wederzijds te steunen in geval van onrecht en geweld. Vanaf dan komen de drie steden regelmatig gezamenlijk voor in de vermelde charters.⁹⁷ Vier jaar later beloofde bisschop Florens aan de drie steden *‘aan ieder mens landregt te doen naar het regt en herkomen des lands van Zalland’* waarvoor hij kasteleinen, rentmeesters en ambtslieden zal aanstellen.⁹⁸

Het samenwerkingsverband breidde zich in 1399 uit: bisschop Frederik en de steden Utrecht, Amersfoort, Deventer, Kampen en Zwolle verbonden zich voor twintig jaar aan elkaar. In 1413 sloten dezelfde partners, nu uitgebreid met de landen van Oostergo, Westergo, Staveren, Stellingwerf, Schoterland en omlanden en eilanden een vrede voor veertig jaar.

Toen Kampen zich in 1421 niet aan het verdrag leek te houden door een verbond met Gelre, werd het door bisschop Frederik op de vingers getikt die verlangde dat Kempen terstond vijand van diezelfde hertog zou worden.⁹⁹

Toch sloten Kampen, Zalk en Kamperveen in 1432 opnieuw een verbond met hertog Arnold van Gelre. Hun wederzijdse niet-aanvalsverdrag zou ook gelden, als er onenigheid zou ontstaan tussen Gelre en het Sticht.¹⁰⁰

Identiteit

Steden hadden het meeste belang bij rust en rechtszekerheid in hun territoriale eenheid. Zij sloten verbonden met hun landsheer om die eenheid en rust te bewaren en bedongen invloed in het gewestelijke bestuur. Bisschop Floris van Wevelinckhoven (1379-1393) werkte net als zijn

---

94 Rutgers 1970, p. 198,199, In het register van de archieven der gemeente Kampen deel II is de verwerving van een groot aantal kerkelijke bezittingen te volgen. Don 1966, p. 40, 43, 72, 136, 144. Een morgen was ca. 0,8 ha, een roede ca 14 m2 en een akker ca. 2 ha; bron Meertens Instituut.

95 Bosch 2019, p.96, Westerink 1961 p. 126.

96 Gerlofsma 2017, p.19; Ter Kuile 1963 deel 1, p.115; Ter Kuile 1964 deel 2, p. 16.

97 Register OA Kampen nr. 189.

98 Register OA Kampen nr. 215.

99 Register OA Kampen nrs. 335, 416, 462.

100 Nanninga Uitterdijk 1883, p.261.

voorganger Jan van Arkel samen met de Sallandse hoofdsteden in hun strijd tegen lokale adel.¹⁰¹ In 1343 kwamen de steden van Gelre voor het eerst op eigen initiatief samen. Hattem en Elburg maakten onderdeel uit van dit gezelschap.

Ook nadat zij daar later de ridderschap bij betrokken, kwamen de steden regelmatig onderling samen. Behoud van territoriale eenheid en behoud en uitbreiding van particuliere rechten en vrijheden waren drijfveren achter het politieke optreden van steden. Vanaf het moment dat ze meebetaalden aan de aflossing van schulden van hun landsheer, gingen zij zich mede-eigenaar voelen. In 1310 bedongen steden en ridders in Gelre bijvoorbeeld dat de graaf geen gebied meer zou verpanden zonder hun instemming.¹⁰²

Steden identificeerden zich dus met hun gewest en organiseerden zich ook binnen hun gewest, maar hadden ook hun eigen commerciële netwerken en handelsbelangen zoals de Hanzesteden die over de grenzen van gewesten heen samenwerkten. Ze maakten, als dat zo uitkwam, hun eigen afspraken over grenzen heen. Gedrag en positie van de hoofdsteden is te karakteriseren als eigenzinnige zelfstandigheid.¹⁰³

2.7 Veenontginningen: grote verandering in landelijk gebied

Het landschap van het onderzoeksgebied is in deze eerste onderzoeksperiode ingrijpend veranderd. Aan het begin van de onderzoeksperiode was het gebied een uitgestrekt veenkussen. Vanaf ongeveer 6000 v. Chr. tot in de vroege Middeleeuwen vond op grote schaal veenvorming plaats. Paleogeografische kaarten uit de periode 800 n. Chr. - 1850 n. Chr. laten zien dat de kustlijn aan de westkant van het gebied sterk naar het oosten is opgeschoven. In de loop der eeuwen is de hoeveelheid veen aanmerkelijk afgenomen waardoor pleistocene zandgronden (uitlopers van de Veluwe) in het zuidelijke deel van het gebied aan de oppervlakte komen. Door bedijking ontstond rond de IJssel een uiterwaardengebied en in het noordwesten en bij de de monding van de IJssel tijdelijk een getijdengebied. Dat leidde tot een zeekeleizone aan de westkust, tegen de Zuiderzee aan. In 1850 liggen alleen nog de oude kernen van Oosterwolde en Kamperveen en het huidige Kamperveen/Hogeweg op het veen (nummers 2, 5 en 6, zie afbeelding 12). Toponiemen geven een aanduiding van de verschillen in ondergrond: in het zuidoosten duidt het achtervoegsel -broek (Oldebroek, Zalkerbroek, Hattemerbroek) op de aanwezigheid van broekveen met zegge- en houtresten. Oosterwolde geeft ook de aanwezigheid van bomen (-wold) aan, terwijl alleen Kamperveen de aanduiding veen draagt.

De IJssel is vanaf de vroege Middeleeuwen in het gebied aanwezig. Kleiafzettingen door de IJssel ten westen van Zwolle vinden vanaf ca. 900 n. Chr. plaats. De meanders in de IJssel tussen Zwolle en Kampen dateren uit de periode 900-1500 n. Chr. . Ook na de eerste bedijkingen rond 1300 ging meandervorming door, die gepaard ging met dijkdoorbraken.¹⁰⁴ Rivieroverstromingen in de winter kwamen veelvuldig voor en zorgden voor de afzetting van vruchtbare lagen. Gottschalk meldt voor de hier onderzochte periode één grote stormvloed die invloed had op de kust en overstromingen van de IJssel in 1357. Wellicht werd als gevolg daarvan bij Elburg in 1359 een nieuwe zeedijk langs de

---

101 Rutgers 1970, p.139; Spiekhout 2020, p. 165.

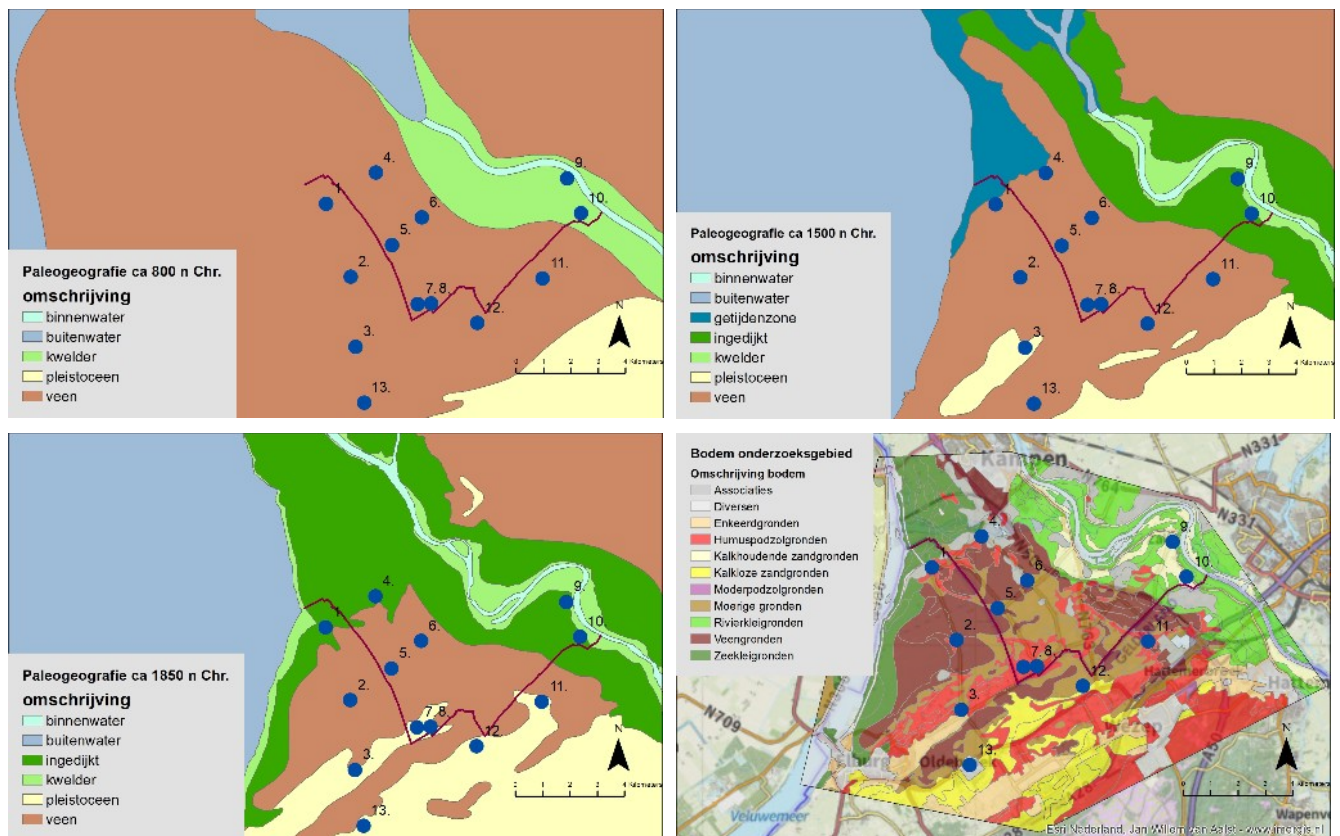
102 Noordzij 2009, p. 200, 275, 317-318.

103 Bosch 2019, p. 87.

104 Cohen et al. 2009, p. 90-93.

Zuiderzee gebouwd. Ook in 1385 waren er grootschalige overstromingen van de IJssel, waardoor bij Zalk een inlaagdijk werd gemaakt.¹⁰⁵

In de vroege Middeleeuwen vormde het veenkussen een natuurlijke grens in de vorm van een slecht toegankelijk gebied. Dat veranderde aanzienlijk door de ontginningen van het veen vanaf ca. 1230. De ontginning van het hier onderzochte veengebied vond relatief laat plaats tussen de dertiende en veertiende eeuw. Aan het eind van de dertiende eeuw werden op meerdere plaatsen langs de Veluwe veengebieden ontgonnen. Tegelijkertijd werden bouwlanden en nederzettingen op de Veluwe verlaten. Wartena betoogt dat deze vrij late ontginningen daarom waarschijnlijk eerder gezien moeten worden als compensatie voor het niet langer goed exploiteerbare bouwland op de hogere zandgronden, dan als teken van bloei.¹⁰⁶

Afbeelding 12 (met de klok mee) a,b,c,d: paleogeografisch beeld van het onderzoeksgebied ca. 800 na Chr., 1500 na Chr., 1850 na Chr. en bodemkaart.

De rode lijn is de grens tussen Gelderland en Overijssel. De nummers geven de belangrijkste (historische) bewoningskernen in het gebied aan: 1. Noordeinde, 2. Kerkdorp (Oosterwolde), 3. Oosterwolde, 4. Roskam (eerste pleisterplaats op route Kampen-Elburg), 5. De Dompe (kerkhof en voormalige kerk Hogeweg), 6. Hogeweg (Kamperveen), 7. Zuideinde (Kamperveen), 8. Wittenstein, 9. Zalk, 10. Buckhorst, 11. Voskuil, 12. De Pol (voorheen Puttenstein), 13. Oldebroek.¹⁰⁷

105 Gottschalk 1971, p. 359-363.

106 Wartena 1974, p. 26, 27.

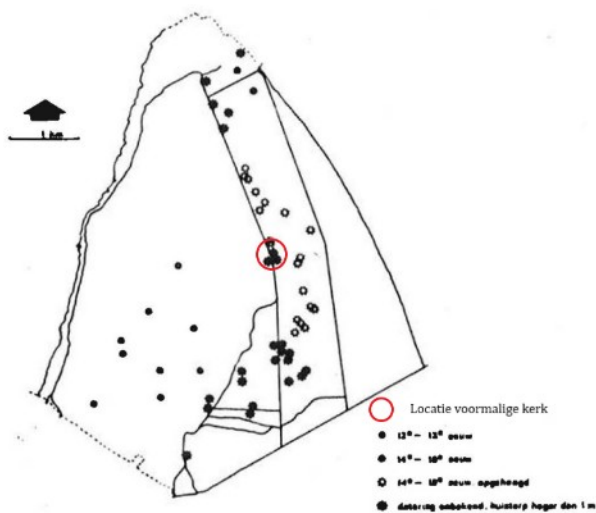
107 Bron: Esri, basiskaarten paleogeografie Esri/Deltares P. Vos; bodemkaart Esti/imergis JW van Aalst, bewerking auteur.

Oosterwolde en Oldebroek

Uit archeologische opgravingen is de ontwikkeling van de ontginnings- en bewoningsgeschiedenis van Oosterwolde te reconstrueren. Hieruit blijkt dat, in overeenstemming met de bevindingen van De Bont over Utrecht en Holland en Zomer voor Noord-Nederland (zie inleiding), de ontginning/bewoning in de loop van de tijd naar het centrum van de veenkoepel is opgeschoven (van west naar oost) en dat er sprake was van een hoevenzwerm (zie afbeelding 13). Kerkdorp was dus een tweede vestiging. Als gevolg van stormvloeden vertrokken geleidelijk steeds meer bewoners naar het zuidelijker, inmiddels hoger gelegen Oosterwolde. De kerk van Kerkdorp werd na een storm in 1844 verwoest en niet meer herbouwd.

Met de ontginning van polder Oosterwolde is waarschijnlijk in 1207 begonnen. Vermeldingen over de leengoederen van het kapittel van Sint-Marie gaan terug tot die tijd. Uit 1272, 1296 en 1298 zijn er oorkondes waarin het kapittel van Sint Marie grond in Oosterwolde overdroeg aan het klooster Bloemkamp.¹⁰⁸ Door de verspreide ligging van de goederen en de verschillende juridische status is het waarschijnlijk dat de ontginning niet integraal van bovenaf is georganiseerd.

Afbeelding 13. Bewoning Oosterwolde van west (zwarte stippen) naar oost (open rondjes) met de locatie van de voormalige kerk (nu Kerkdorp).¹⁰⁹

Er waren vier partijen die veel grond hadden in de polders Oosterwolde en het westelijke deel van Oldebroek die zij aan ontginners uitgaven: het hiervoor genoemde kapittel van St. Marie te Utrecht, het klooster te Werden, Herbert van Putten en de graaf/hertog van Gelre. Van Triest heeft een reconstructie gemaakt van de ligging van hun kavels in Oosterwolde.¹¹⁰

Leengoederen van de graaf/hertog van Gelre worden pas genoemd vanaf de veertiende eeuw. Het land van de graaf/hertog werd onderscheiden in horige goederen (herengoederen), tinsgoederen en leengoederen. De herengoederen vormden de oude kernen van de buurtschappen. Na 1300 gaf de graaf/hertog, de aangrenzende woeste gronden aan ontginners in tins. In de nieuwe ontginningen

108 OBS-4 en 5-1821, 2784, 2883, Van Triest 1986, p. 221.

109 Bron: Van Triest 1986 p. 224, toevoeging locatie voormalige kerk, TL.

110 Van Triest 1981, p. 96 figuur 6.5 Uit de omschrijving van goederen in het register op leenakten worden de percelen in Oosterwolde steeds omschreven als 'streckende van Camperveen tot aan die zee', zie bijvoorbeeld Sloet 1917, p. 174-178.

kwamen geen aanduidingen van horigheid meer voor. Het ging om vrij veel ontginners die de grond gebruiken. Wartena beredeneert dat de uitgifte van het Hollanderbroek (westelijk Oldebroek) plaatsvond tussen 1294 en 1313.¹¹¹ Een domeinrekening uit 1335/1336 noemt een lijst van 47 namen voor een gebied van ca. 170 ha „*van de nyen tyns van den Veen ynden Hollanderbroec*”. Uit de omschrijving en het berekende oppervlakte valt te beredeneren dat het gaat om het gebied tussen de Zwarteweg en de Heigraaf en de tegenwoordige Mheeneweg in het westen tot de Gelderse Gracht in het oosten. Ook uit andere delen van dit gebied zijn namenlijsten bekend „*Item de veno in Hollanderbroec sito et Mullinghen*”, met totaal 26 partijen.¹¹² Dit Hollanderbroek, een deel van Oldebroek, lijkt een zelfstandige locatie naast Hollanderhuizen (-huzen) of Hollander Akkers aan de oostkant van het onderzoeksgebied.

Over de ontginning van het oostelijke deel van polder Oldebroek (Oostbroek) heb ik geen verdere gegevens gevonden.¹¹³ Op grond van de verkavelingsstructuur lijkt het waarschijnlijk dat de polder in één geheel is ontgonnen. De polder is veel minder diep dat die van Oosterwolde en Kamperveen. Het lijkt dan ook logisch dat er geen opschuivende bewoning heeft plaatsgevonden en dat ontginning vanuit de zuidzijde (de hoge kant: de Veluwe) is gestart.¹¹⁴ De huidige wegen die de polder in de lengterichting doorsnijden zijn ruilverkavelingswegen.

De Bonnekaarten laten aan de oostzijde van Oosterbroek een afwijkende verkaveling zien (zie afbeelding 14). De strook ten oosten van boerderij de Pol en de Polweg sluit qua richting meer aan op Hollander Akkers. De strook ten noorden van de Heigraaf en ten oosten van het stoomgemaal sluit wel aan bij de verkavelingsstructuur van het zuidelijker deel van Oosterbroek, maar heeft veel bredere kavels. Dit is het gebied rondom Puttenstein (De Pol). Kan beheersing van dit gebied door de heren van van Putten de reden zijn voor deze afwijkende verkaveling? Of zien we op de kaart van 1900 niet de oorspronkelijke verkavelingsrichting?

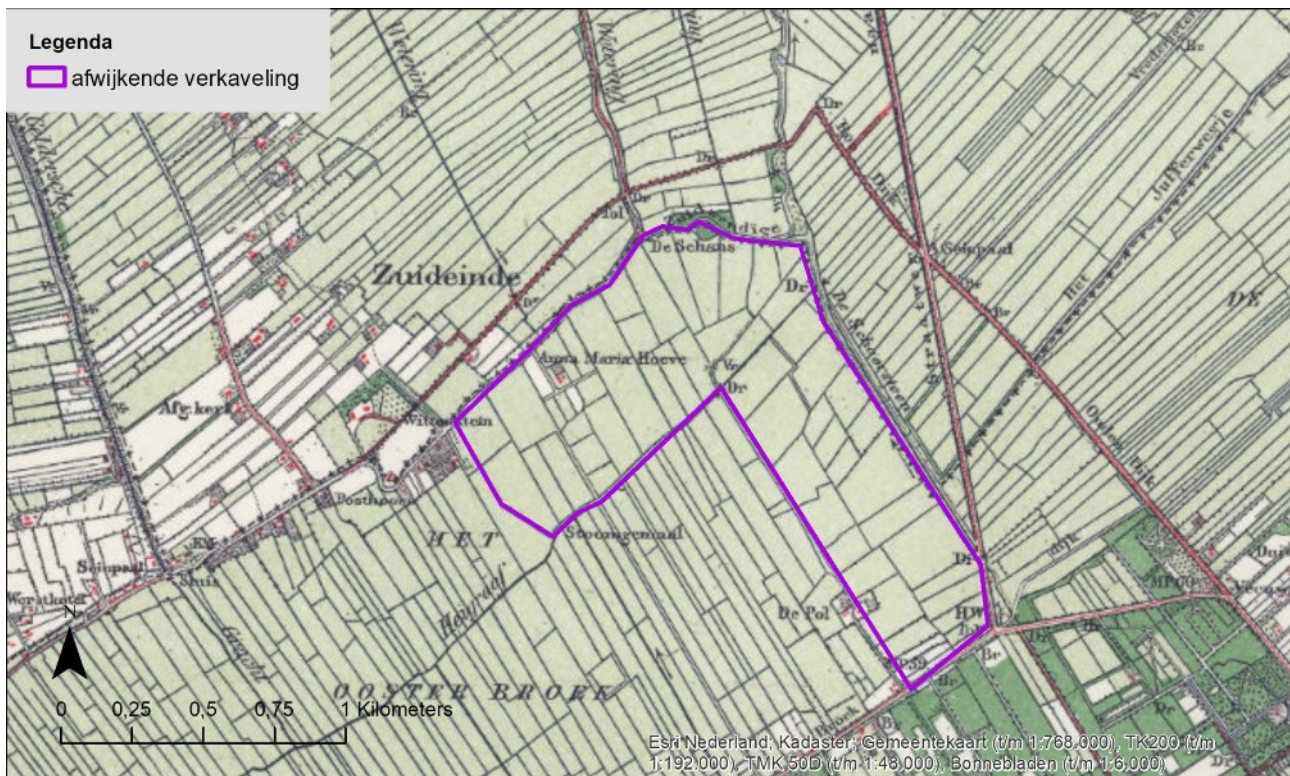
---

111 Wartena 1974, p. 14.

112 Westerink 1961, p. 182, 187, 192.

113 Ook *De Staat der bezittingen van Herbertus van Putten omstreeks 1313* levert geen aanvullende informatie. Doorninck 1902.

114 Het register op de leenakteboeken van Sloet bespreekt voor deze regio achtereenvolgens Doornspijk, Oosterwolde, Oldebroek en Hattem, waarbij Hattemerbroek en Yrst worden genoemd. De genoemde lenen in Oldebroek lijken qua beschrijving vooral in de buurt van Mullingen te liggen en zeker niet ten oosten van de Gelderse Gracht. De term Oosterbroek, zoals het oostelijk deel van de polder nu heet, komt niet in het register voor. Hattemerbroek wordt slechts bij de bespreking van drie eigendommen genoemd: 61, 62 en 64. Sloet 1917, p. 197-208.

Afbeelding 14. Afwijkend verkavelingspatroon aan de noordoost-zijde van het Oosterbroek (oostelijk deel polder Oldebroek)¹¹⁵

Kamperveen

De ontginning van Kamperveen kwam op gang in de periode tussen 1234 en 1249. Zowel Friezen als Kampenaren speelden een rol bij de ontginning, blijktens een oorkonde uit 1236. In deze oorkonde worden acht hoeven in het veen bij Kampen genoemd (*'octo mansos in Veno prope Campen'*). De ontginners kregen een aantal privileges zoals de vrijstelling van bepaalde financiële verplichtingen en de vrijstelling om buiten hun gebied 'de wapenroep' te volgen. Wel moesten tienden en tijns betaald worden.¹¹⁶

Van Kamperveen zijn geen archeologische vondsten beschikbaar waaruit de ontginnings- en bewoningsgeschiedenis valt te herleiden. Het lijkt het meest logisch te veronderstellen dat, vergelijkbaar met de situatie in polder Oosterwolde, ontginning vanaf de rand, in dit geval de IJssel, in de richting van het centrum van de veenkoepel plaatsvond. Rond 1330 werd Kamperveen een zelfstandige parochie. Ter hoogte van Leidijk 8 bevindt zich een verlaten kerkhof en kerkplaats De Dompe, waar in 1976 opgravingen zijn verricht. In 1510 werd deze kerk door de Geldersen verwoest, maar op dezelfde plaats herbouwd. In 1747 werd de kerk nogmaals verwoest, nu door een storm. Een jaar later werd verder landinwaarts een nieuwe kerk gebouwd, op dezelfde locatie als die van de huidige kerk in Kamperveen.¹¹⁷ In de beginperiode wordt alleen gesproken van Vene, vanaf 1388 wordt het gebied Campervene genoemd.¹¹⁸

115 Bron: Esri/Bonnebladen, bewerking auteur.

116 OBS-2-904, Van Triest 1981, p. 104-107.

117 Van der Schrier p. 94, 95.

118 Nanninga Uitterdijk 1883, p. 255.

De ontginners van Kamperveen en Oosterwolde zullen elkaar op een gegeven moment in het centrum van de veenkoepel zijn tegengekomen. Dit heeft vermoedelijk geleid tot grensconflicten en de behoefte om een duidelijke grens te stellen. Omdat het hier om een gebied ging op de grens van twee gewesten, was bemoeienis van hogerhand noodzakelijk en kon dit niet tussen buurten/kerspels onderling worden opgelost. De ontginners aan de Overijsselse kant vroegen in 1377 aan de bisschop van Utrecht een grenssloot te mogen graven. Bisschop Arend schreef ‘...soe hebben wy dat recht angesien ende gode vor ogen gehat ende hebben dat lant dat Campervene mit gewelt ende mit onrechte afgegaen was, daer weder toegegaen ende een recht gescheit gewijset ende getekent mit enen grauen tusschen onsen palen alse Camperuene ende Oesterwoude ende willen dat dat gescheit eweliken duere en de ongebroken blue’.¹¹⁹ Het document is opgesteld ongeveer een half jaar na de overeenkomst tussen de bisschop, de heren van Putten en de bewoners van Kampen en Kamperveen om vrede te sluiten en achterstallige betalingen te voldoen. Beide zaken zijn dus wellicht wel inhoudelijk verbonden- zeker als het om het zuidelijke deel van Kamperveen gaat, waar de heren van Putten bezittingen hadden- maar zijn niet tegelijkertijd tot een overeenstemming gekomen. Het is onduidelijk of deze grens op dezelfde plek lag als de huidige Gelderse Gracht die met toestemming van de hertog van Gelre in 1425 werd gegraven als afwatering voor polder Oldebroek.¹²⁰ De gracht kreeg dus een nieuwe extra functie en werd behalve grens, ook onderdeel van het afwateringssysteem. Deze wetering liep van de ‘Leemkule’ tot aan de zee, op het grondgebied van Oosterwolde en op de grens tussen Oosterwolde en Kamperveen. De afwatering van Oldebroek werd daarmee verlegd van lozing op de IJssel naar lozing op de Zuiderzee. Hij werd ook wel de Broekluider Gracht genoemd.

Aan Gelderse zijde werd direct een kade langs de gracht gelegd, aan de Overijsselse kant werd in 1431 met toestemming van de stad Kampen ook een kade gelegd.¹²¹

De verkavelingsrichting van Oosterwolde en Kamperveen staat enigszins schuin ten opzichte van elkaar. Het zijn duidelijk twee zelfstandig ontgonnen polders.

---

119 Nanninga Uitterdijk 1883, p. 260; transcriptie van een afschrift uit de 16e eeuw. Stadsarchief Kampen 00001, inv. nr. 9-12 fol. 228; 29 september 1377.

120 Register OA Kampen nr. 487; afschrift uit de 15e eeuw, Div A blz 24 nr. 487.

121 Streekarchief Noordwest-Veluwe ingang 1908 inventaris 2, naar A.J. van der Ven.

Afbeelding 15. Kamperveen, Binnenwetering: afwatering van de polder tussen de Hogeweg en de Gelderse Gracht. Op de achtergrond de bossen van het Veluwe massief.¹²²

Zalkerbroek en Hollanderbroek/Hollanderhuizen

in een oorkonde uit 1213 geeft bisschop Otto de horigen uit Zalk en Wilsum dezelfde vrijheden als de burgers van Zalk, Zwolle en andere omliggende plaatsen. Zalk wordt ‘Santlike op den Vene’ genoemd.¹²³ In een oorkonde uit 1277 waarin de verkoop van een stuk grond van Buckhorst aan het klooster van Stavoren is vastgelegd wordt gesproken van ‘*palus, que vocatur Hollandensis, et maior palus, qui vocatur Campervene*’ (moeras dat Hollands wordt genoemd, en het grote moeras dat Campervene wordt genoemd, TL).¹²⁴ Hollanderhuzen ben ik als woord het eerst tegengekomen in een stuk uit 1417, waarin een stuk land (akkers) gelegen te *Hollanderhuzen* wordt verkocht, strekkende ‘*mitten einde van des greven rijt aan Zalincker marke*’.¹²⁵

In 1421 heeft Ghese Euert Bosc’ dochter, *die baghine*, een van de vier akkers land die zij te Hollanderhuzen in het kerspel Kamperveen heeft verkocht aan de H. Sacramentsmemorie in Kampen, ‘*streckende van ‘s graven riit tot Buckhorsterbroek*’.¹²⁶ Hollanderhuizen en Hollander Akkers lijken synoniem te zijn en onderdeel uit te maken van Kamperveen. Buckhorsterbroek lijkt het meest noordelijke stukje van Hollander Akkers te zijn.¹²⁷ Interessant is de aanduiding *greven rijt/‘s graven riit*. Engelen van der Veen benoemt de riit/De Riete als het grensriviertje tussen Zalk en Kamperveen dat ook nu nog als De Riete wordt aangeduid.¹²⁸ ‘Het gebruik van het woord *Graven* (greven) lijkt erop te duiden dat de graaf (van Gelre) hier bemoeienis mee heeft gehad. Als

122 Foto auteur.

123 OBS-2-613, zowel het zand als het veen komen in de benaming voor.

124 OBS-4-1953.

125 Register OA Kampen nr. 432.

126 Register OA Kampen nr. 460.

127 Engelen van der Veen 1926, p. 19; Ibidem 1922, p.31.

128 Engelen van der Veen 1926, p. 19.

dat zo is, zou dat moeten dateren uit de tijd dat dit deel van Salland onder Gelre viel, omdat de grens met Gelre veel zuidoostelijker voorbij Buckhorst bij De Stouwe lag. (Zie afbeelding 16.)

Afbeelding 16. De Riete is nu een klein slootje met lage kade. Het is geen provinciegrens, wel een grens tussen de voormalige kerspels/marken/gemeenten Zalk en Kamperveen. De voormalige gemeente Zalk ligt links.¹²⁹

Tussen De Riete en Hollander Akkers ligt een gebiedje met een afwijkend verkavelingspatroon (afbeelding 17). Het zou een overhoek kunnen zijn, maar door de ligging aan een veenstroompje ook juist een vroege ontginning. Hollander Akkers was onderdeel van Kamperveen, toen dat nog een zelfstandige gemeente was, dit gebiedje was onderdeel van Zalk. Nader onderzoek zou hier meer duidelijkheid in kunnen brengen.

Afbeelding 17. Links: Afwijkende verkavelingsrichting tussen Kamperveen en Hollander Akkers ten oosten van De Riete (Nu Spijkerboersweg).¹³⁰ Rechts: marke-indeling; Hollander Akkers is onderdeel van Kamperveen.¹³¹

129 Foto auteur.

130 Bron: Topotijdreis/Bonnebladen, bewerking auteur.

131 Bron: De Marken van Gelderland, Overijssel, Drente, Westerwolde, enz. Blad 10; CO 1678-152-KD001319.

Hattermerbroek

De oudste schriftelijke vermeldingen van Hattermerbroek dateren uit het midden van de veertiende eeuw, maar wellicht zijn de ontginningen ouder, vergelijkbaar met de buurpolders. Vermoedelijk heeft de ontginning plaats gevonden vanaf de oeverwal van de IJssel gezien de verkavelingsrichting van noordoost naar zuidwest. De boerderijen in Hattermerbroek lagen tot voor kort vooral op de hogere dekzandruggen, zoals Voskuil en Duivendans. Wellicht zijn de oorspronkelijke boerderijen daar pas geruime tijd na de ontginning gebouwd, omdat de dekzandruggen ten tijde van de ontginningen nog onder het veendek lagen.¹³² In 1340 kregen de ontginners van Hattermerbroek toestemming om een afwateringssloot door de Zalkermarke naar de Riete te graven. Dit is de tegenwoordige Nieuwe Middel Wetering en Uitvliet. Johan Buckhorst en Graaf Reinold ging hiervoor een overeenkomst aan, waarbij het onderhoud voor de ontginners uit Hattermerbroek was: “[...] die weteringe, die die Heimraden van Hattem sal stikken; en wijsen uit haren broeke doer Salker markte, in 's Grevenrijt [...]”.¹³³ Ook het klooster Clarenwater verwierf gronden in Hattermerbroek zoals in 1426 grond ten behoeve van turfwinning bij de Voskuilerdijk en de Stouwedijk.¹³⁴

De verkavelingsrichting van Hattermerbroek/polder Hattem, Zalkerbroek en Hollanderakkers is overal gelijk (noordoost-zuidwest). De gewestelijke grens wordt gevormd door de Stouwe (wetering) en de Gelderse kade aan de Overstichtse (lage) zijde. De Stouwe en Gelderse kade laten zich interpreteren als zijdwende en zijkade tussen twee ontginningsblokken.

Identiteit

Ontginners In Holland en Utrecht kwamen uit het cultuurland in de directe omgeving maar er was ook sprake van immigratie uit het Westfriese noorden.¹³⁵

Ook bij de ontginning van het hier beschreven gebied is sprake van Friezen en Hollanders. Oorspronkelijk was er dus geen gedeelde identiteit van ontginners. De bewoners van de veenontginningen waren vermoedelijk vooral verbonden met hun directe naasten en eigen leefgemeenschappen.

Algemeen overzicht

Helaas zijn er geen kaarten van het gebied uit de periode tot ca. 1550. De kaarten van Van Deventer en Sgrooten (zie afbeelding 18) uit ca. 1550-1560 laten de belangrijkste spelers zien: de steden Kampen, Zwolle, Hattem en Elburg; de dorpen Kamperveen, Oosterwolde, Oldebroek (met hoofddorp Doornspijk) en Zalk, de burchten of kastelen van Buckhorst en Putten, Yrst en het klooster Clarenwater.¹³⁶

Wat opvalt aan de kaarten is dat de grens tussen Gelre en het Oversticht alleen globaal is aangegeven en teveel west-oost loopt. De kaarten bevatten geen aanduidingen van dijken en wegen.

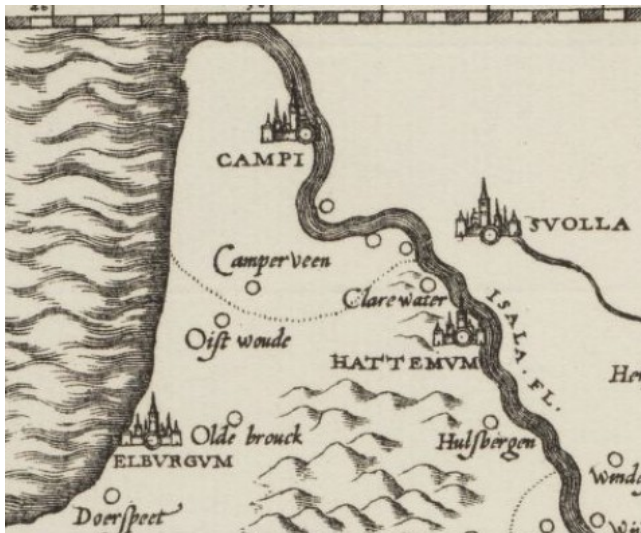
132 Spek 1999, p. 58, 59.

133 Ook hier komt het ‘s Grevenrijt weer naar voren. Tijl, de erven van, 1878, p. 7.

134 Bron: Gelder Archief 0318 inv nr 3.1.01.10, reg. nrs 40, 42.

135 Van der Linden 1982 p. 69.

136 Het Gelders archief geeft voor het (land)huis Yrst de periode 1454-1836 aan, bij van Putten kwam het echter al aan de orde, GA 0445. Ook in het register van leenakteboeken van Gelre komt het hof te Yrst voor in 1424. Sloet 1917, p.197.

Afbeelding 18. Links: onderzoeksgebied op een kaart van Jacob van Deventer, ca. 1558. Rechts: onderzoeksgebied op een kaart van van Christiaan Sgrooten, ca. 1550 (NB het noorden is hier links).¹³⁷

2.9 Conclusies

In de periode 1200-1450 kwam geleidelijk een territoriale grens tot stand tussen het Oversticht en Gelre, tussen Salland en de Veluwe, van Zalk tot Zuiderzee.

In deze periode wisselde de zeggenschap over Salland en over de Veluwe van graaf/hertog en de bisschop van Utrecht een aantal maal. In dat opzicht was de grens niet statisch, maar konden gebieden bijvoorbeeld in geval van geldnood, in onderpand gegeven worden aan een andere landsheer. In 1347 viel Salland definitief onder het gezag van de bisschop. De Veluwe was in 1311 al definitief aan Gelre toegewezen.

Landschappelijk veranderde het gebied aan het begin van deze periode sterk. De afkalving van het veengebied aan de westzijde onder invloed van de de Zuiderzee kwam min of meer tot stilstand. Van een veenmoeras dat een natuurlijke grens vormde, veranderde het gebied vanaf het begin van de dertiende eeuw in een veenontginning. En met die verandering kreeg het gebied economische betekenis en werd het de moeite waard grenzen af te bakenen.

Het gebied veranderde van functie, van een wildernis met heel schaarse bewoning, naar een landbouwgebied. Dat ging gepaard met de aanleg van een uitgebreid stelsel aan dijken en afwateringssloten. Boerderijen werden gesticht en parochies gevestigd. Voor de periode van de bedijking kwam het grootste gevaar van de zee. Daarna van de rivieren. Dijkdoorbraken kwamen veelvuldig voor, zorgden voor vruchtbare afzettingen, maar konden grote schadelijke gevolgen hebben.

¹³⁷ Bron: Van Deventer: *Gelriae Cliviae Iuliae nec non aliarum regionum adiacentium nova descriptio*, <https://docs.google.com/document/d/1fBMGaqS-ShcfS8DxuBhlGXaN13m-vfyaRwqJYrfVves/edit#> (23-5-2022). Sgrooten: Van Deventer: BHIC 5129 inv nr 3H15 (Uitsnedes auteur).

Regionale adel had bezittingen aan beide zijden van de grens. Dat droeg niet bij aan een eenduidige functionering van gebieden als gewesten. Regionale adel ging eigenzinnig om met zijn loyaliteiten ten opzichte zijn eigen landsheer. In de tijd dat het rommelde binnen Gelre vanwege opvolgingskwestie (tweede helft veertiende eeuw), rommelde het ook aan de grens tussen Zalk en Zuiderzee.

Kerkelijke instellingen speelden een rol bij de ontginning en later de exploitatie van het gebied. Deze instellingen kregen hun bezittingen van landsheren, maar later ook van adel en vermogende burgers. Deze bezittingen lagen verspreid in een groot gebied en in meerdere gewesten. Er zijn geen aanwijzingen dat bij kerkelijke instellingen ook kwesties rond loyaliteit aan een hogere landsheer speelden. Wel was er onenigheid tussen stadsbesturen en kerkelijke instellingen.

De steden Kampen, Hattem en Elburg hadden hun eigen belangen en samenwerkingen, maar waren van alle spelers misschien nog het meest loyaal aan de landsheer van het gebied waar ze lagen. In de loop van de hier beschreven periode vormden steden en ridderschap samen een steeds hechtere samenwerking om hun belangen in hun eigen gewest zo goed mogelijk te behartigen. Daarmee kregen de gewesten steeds meer betekenis als territoriale eenheid, los van de 'toevallige' graaf/hertog/bisschop die op dat moment aan de macht was.

Of cultureel van een eenheid sprake was, valt sterk te betwijfelen. De elfde eeuw was een periode met een sterke bevolkingsgroei. Zowel de bewoners van steden, als de boeren die zich in de nieuwe ontginningen vestigden kwamen vermoedelijk niet alleen uit de directe omgeving, maar ook van verder weg. Daarnaast werd de samenleving in die tijd waarschijnlijk veel meer bepaald door afkomst dan door politieke, administratieve of juridische eenheden. Adel was sterk (inter)nationaal georiënteerd, stedelingen waren begaan met de (handels)belangen van hun stad en wellicht was de strijd tegen het water de belangrijkste zorg voor de boeren in de polders.

Na ca. 1450 is het niet afgelopen met grotere en kleinere schermutselingen in het grensgebied. Toch verlaten wij hier het strijdtoneel, om het weer op te pakken aan het eind van de achttiende eeuw.

3. De grens rond 1800: het einde van de soevereine provincies

3.1 Inleiding

“Dat beide die poincten der Territoriale scheidinge ten wedersijden nader souden behoren te worden gereguleert en vastgesteld, en dat, vermits tog de Limiten en wat dien aankleeft, niet beter als bij eene onderhandeling in loco, wedersijds kunnen werden geadjusteerd, [...] tot voorkominge van verdere differenten en oneenigheden, soo over het superterritoriale regt van wedersijds staaten, als over het daaruit resulterend belang tusschen wedersijds ingesetene en onderhouding van alle vriend nabuurlijke Harmonie en eenigheid...” aldus het advies van momber Cremer op 7 oktober 1774 aan het hof van Gelre, naar aanleiding van een langdurig onderzoek over grenskwesties tussen Gelre en Overijssel rond de Gelderse Gracht.¹³⁸

In dit hoofdstuk staat de periode rond 1800 centraal. Kaarten en dossier uit 1770-1773 uit het Gelders Archief over een geschil tussen eigenaren aan beide zijden van de Gelderse Gracht vormen het startpunt. De afbakening van grenzen gebeurde tot 1832 vaak nog door een sloot, boom, steen of weg. Zolang de grenzen van particuliere percelen niet exact vast lagen waren de grenzen van gemeenten en provincies ook vaag. Pas bij het vastleggen van het hele land in het kadaster, dat in 1832 gereed kwam, waren alle grenzen in kaart gebracht.¹³⁹ Daarom is 1832 het eindpunt van de hier in beschouwing genomen periode. In de tussenliggende periode was er tijdens de Bataafse Republiek drie jaar helemaal geen grens tussen Gelderland en Overijssel. In de volgende paragrafen komen de actoren aan bod zoals ook in het vorige hoofdstuk benoemd. Waar mogelijk leg ik lijntjes naar die eerdere periode. Afbeelding 19 biedt een overzicht van de belangrijkste gebeurtenissen in het tijdvak rond 1800.

---

138 Een momber was de procureur generaal van het Hof van Gelre. GA 0124 inv nr 4488. Zie ook 3.7 en bijlage 3.

139 Van der Woud 1987, p. 27, 41.

Jaartal	
1776	Begin Amerikaanse vrijheidsoorlog
1781	Joan Derks van der Capellen publiceert 'Aan het volk der Nederlanden'
1783	Afschaffing drosten diensten platteland Overijssel
1984	Patriotten (regenten) schrijven deel I Grondwettige herstellingen
1785	Gewestelijke vergaderingen Patriotten in o.a. Overijssel en Gelderland
1786	Hattem en Elburg door stadhouder en Staten Gelderland aangevallen
1787	Inval Pruisen, terugkeer Orangisten
1789	Bestorming Bastille
1792	Oprichting Comité Revolutionair der Bataven
1793	Inval en bevrijding zuidelijke Nederlanden door Fransen
1795	Stadhouder vlucht naar Engeland
1795	Revolutie Amsterdam, andere gewesten volgen, verklaring Rechten van de Mens
1796	Opening eerste Nationale Vergadering
1797	Wegstemmen eerste grondwetsvoorstel
1797	Tweede Nationale Vergadering
1798	Staatsgreep Unitarissen
1798	Eerste Staatsregeling voor het Bataafse Volk vastgesteld, nieuwe indeling provincies (departementen)
1798	Staatsgreep gematigden
1799	Staatsgreep Napoleon in Frankrijk
1799	Begin Nationale verzoening
1801	Matiging, samenwerking met orangisten, nieuwe Staatsregeling, oude provinciegrenzen grotendeels hersteld
1804	Napoleon Keizer van Frankrijk
1805-1806	Bataafse Gemenebest onder Raadspensionaris Rutger Jan Schimmelpenninck
1806-1810	Lodewijk Napoleon staatshoofd Koninkrijk Holland
1810	Inlijving bij Frankrijk
1813	Val Napoleon, terugkeer Oranje

Afbeelding 19. Overzicht belangrijkste gebeurtenissen in het tijdvak rond 1800.¹⁴⁰

3.2 Nationale niveau: de wording van de natiestaat

Na het einde van de tachtigjarige oorlog in het midden van de zeventiende eeuw, werd de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden gevormd. Het was een soort federatie van zeven soevereine gewesten die samenwerkten in de Staten Generaal op het gebied van defensie en buitenlandse politiek.¹⁴¹ Aanvankelijk hadden gewesten hun eigen stadhouder die aan het hoofd van het gewest stond. Op den duur gaven steeds meer gewesten de voorkeur aan een gezamenlijke stadhouder in de vorm van een Prins van Oranje. Dit leidde soms tot gespannen situaties tussen de gewesten die hun onafhankelijkheid wilden behouden en de gezamenlijke stadhouder die naar eenheid streefde. Gevolg was dat de gewesten Holland, Zeeland, Utrecht en Overijssel er tijdens de eerste helft van de achttiende eeuw voor kozen zonder stadhouder verder te gaan. Door een oorlog met de Fransen in 1747 werd het stadhouderschap in ere hersteld en werd Willem IV de eerste stadhouder van alle gewesten. Hij verwierf steeds meer macht, vooral op het gebied van benoemingen in gewesten en steden. Omdat hij een nogal behoudende koers voer was er bij zijn aftreden in 1751 weinig over van zijn populariteit onder middengroepen. Hollandse steden begonnen zich af te zetten tegen de invloed van het Hof. Na een tussenperiode bleek onder zijn opvolger Willem V de onvrede verder gegroeid, onder andere door de toenemende armoede die vooral onder middengroepen als bedreigend werd ervaren.¹⁴² Toen Nederland een nederlaag leed in de vierde Engelse Oorlog kreeg Willem V daarvan de schuld. In theorie waren alle regenten orangisten, maar een aantal van hen zag zijn kans schoon om zich openlijk te distantiëren. Zij noemden zich patriotten (in de betekenis van

140 Overzicht auteur op basis van elders in dit hoofdstuk gebruikte literatuur.

141 Kossmann 1986, p.19.

142 De Jongste, 1980, p.84-89; Rosendaal 2005 p. 10-13.

anti-orangisten). Hun woordvoerder, het Overijsselse Statenlid Joan Derk van der Capellen publiceerde in 1781 het programma van de patriotten: “Aan het Volk van Nederland”. Hun doel was het herstellen van de oude orde, met soevereine macht voor de gewesten. Om dit te bereiken zochten ze samenwerking met de (gegoede) burgerij. Dat dit een monsterverbond was, zou in de loop van de volgende jaren blijken.¹⁴³

Vanaf 1785 gingen de patriotten in veel provincies gewestelijke vergaderingen organiseren. Daar werden de eerste tekenen zichtbaar van een strijd tussen federalisten die streefden naar een eenheidsstaat, maar met behoud van veel bevoegdheden voor de gewesten en unitariërs die een sterk centralistische staat voorstonden.¹⁴⁴ Gewelddadig ingrijpen van de stadhouder in 1786 in Hattem en Elburg leidde tot een keerpunt: patriotten beschouwden deze daad als excessief. Als tegenreactie behaalden patriotten in steeds meer Provinciale Staten een meerderheid.¹⁴⁵ In 1787 schoot Pruisen met succes de Oranjes te hulp. Dit leidde tot een contrarevolutie met een (tijdelijke) overwinning voor de orangisten die de vrije hand kregen bij plunderingen en geweld tegen patriotten. Deze plunderingen zette opnieuw veel kwaad bloed onder de bevolking.¹⁴⁶ Door dit eerste verlies van de patriotten groeide onder hen het idee van de noodzaak van een eenheidsstaat. Het verlies in 1787 werd onder andere toegeschreven aan onderlinge verdeeldheid.¹⁴⁷ In 1793 veroverden de Fransen met steun van naar Frankrijk gevluchte patriotten de zuidelijke Nederlanden. De patriotten in de noordelijke Nederlanden realiseerden in de verschillende provincies Bataafse omwentelingen. In mei 1795 erkende Frankrijk de Bataafse Republiek en in 1796 waren alle gewesten toegetreten tot de Nationale Vergadering. Deze maakte het eerste ontwerp voor een grondwet, met een nog sterk federalistisch karakter. Deze eerste grondwet werd afgestemd. Om een doorbraak te forceren pleegden de unitariërs begin 1798 een staatsgreep, waarbij met steun van de Fransen, federalisten uit de Nationale vergadering werden gezet en gevangen genomen. Iedereen met een functie in het openbaar bestuur (landelijk, regionaal, lokaal) moest voortaan een eed zweren waarin hij zich uitsprak tegen het stadhouderschap, tegen aristocratie en tegen het federalisme. Vervolgens kwam een grondwet tot stand die met grote meerderheid per referendum werd aangenomen: de Staatsregeling van 1798. Inmiddels was er naast de federalisten (die waren weggevaagd door de verplichte eed) en de unitariërs een derde stroming op gang gekomen: de gematigden, die steeds meer de overhand kregen. Onder dreiging van teveel inmenging door Frankrijk kwam in de Bataafse republiek een verzoeningsbeweging opgang. Ondanks die verzoeningsbeweging bleef de Franse invloed echter groeien.¹⁴⁸

In de eerste Staatsregeling voor Nederland uit 1798 stond de Burger centraal: titel I artikel II luidde dat “De oppermacht berust in de gezamenlijke Leden der Maatschappij, *Burgers* genoemd”. Artikel III regelde dat het grondgebied werd verdeeld in acht departementen. Het tweede departement was dat ‘van den Ouden Yssel’ met hoofdstad Zwolle (artikel IV). Dit departement omvatte Overijssel, een deel van Gelderland en delen van Friesland en Drenthe.¹⁴⁹ Al snel werd de nieuwe grondwet als

143 De Wit, 1980, p. 113.

144 Rosendaal 2005, p. 24-42.

145 Een meerderheid van de burgers van Hattem en Elburg had een publicatie van de Staten genegeerd, waarin verzet tegen het regeringsreglement van 1750 werd verboden. Rosendaal 2005, p. 44, 45.

146 Rosendaal 2005, p.57-62.

147 Rutger 2012, p.34-36.

148 Rosendaal 2005, p. 92-114.

149 Staatsregeling 1798 in Rosendaal 2005, p.72.

te ver doorgeschoten ervaren. In 1801, bij de oprichting van het Bataafs Gemenebest, kwam er een nieuwe Staatsregeling waarin de centralisaties gedeeltelijk werden teruggeschroefd. De oude provinciegrenzen en namen kwamen weer terug en de provincies en gemeenten kregen weer wat meer zeggenschap. Wel bleven Overijssel en Drenthe nog korte tijd samen één departement.¹⁵⁰

De Staatsregeling van 1798 regelde ook in titel I artikel VII, dat er een algemene kaart van de Bataafse republiek gemaakt zou worden die ‘door den Druk gemeen’ gemaakt moest worden.¹⁵¹ C.R.T. Krayenhoff kreeg de opdracht die kaart te maken. Omdat nieuwe landmeetkundige opnamen gemaakt moesten worden, kwam de kaart pas gereed in 1826 toen de indeling in acht departementen allang weer verdwenen was.

Ook na 1801 bleven de Franse invloeden toenemen. Na een korte periode met R.J. Schimmelpenninck als raadpensionaris (1805-1806) werd Lodewijk Napoleon koning van het Koninkrijk Holland (1806-1810) tot de inlijving hiervan bij het Franse Keizerrijk onder leiding van Napoleon Bonaparte. In 1813 werd Nederland mede door de Russen bevrijd en keerde de Oranjes terug naar Nederland. Willem I aanvaardde de soevereiniteit uit handen van het volk, zoals hij in zijn proclamatie van 2 december 1813 verklaarde, en werd de eerste koning van het Koninkrijk der Nederlanden.¹⁵² Dat was zeker niet meer hetzelfde Nederland dat zijn vader in 1795 als stadhouder verliet. Ook al werd de nieuwe grondwet een compromis tussen allerlei belangen en stromingen, de in de voorgaande periode ingezette bestuurlijke centralisatie werd voortgezet.

Rosendaal en Rutger schetsen middelen waarbij tijdens de revolutie beeldvorming werd beïnvloed. Het ging (wederzijds) om het demoniseren van de tegenstander. De term aristocraat werd daarbij steeds meer een scheldwoord, ondanks de drijvende kracht die aanvankelijk van een deel van de aristocratie uitging. Hetzelfde geldt voor de term federalist.¹⁵³ Op den duur werden aristocraat en federalist bijna synonieme begrippen (scheldwoorden). De samenleving polariseerde daardoor vanaf 1780 sterk: niet langs geografische territoriale grenzen, maar langs ideologische scheidlijnen. Eén van de belangrijkste beginselen die de Nederlandse Revolutie bracht, was de scheiding van het publieke en private domein en de introductie van de individuele representatie. Het individu kreeg een eigen plaats, los van de groep waartoe men behoorde. Dat gebeurde uiteraard niet van de ene op de andere dag, maar was een geleidelijk proces dat begon in het midden van de achttiende eeuw en doorliep tot het midden van de negentiende eeuw. Veel openbare functies waren niet meer erfelijk overdraagbaar. Alleen de terugkeer van het erfelijk koningschap in 1813 als symbool van een onafhankelijk en verenigd Nederland doorbrak die regel.¹⁵⁴ Begin negentiende eeuw werd Nederland weliswaar een staat, maar haar bewoners vormden nog niet een natie. Velen voelden zich vooral inwoners van een stad of streek en nauwelijks Nederlander. Dat veranderde pas na ca. 1880.¹⁵⁵

---

150 Rutger 2012 p. 63-65.

151 Staatsregeling in Rosendaal 2005, p.73.

152 Kossmann 1986, p.96.

153 Rutger 2012, p.57-59.

154 Rosendaal 2005, p.205, 206.

155 Knipperberg 1988, p. 38-40.

3.3 Provincies: einde soevereiniteit

Aan het eind van de 18e eeuw werd, tot de eerste omwenteling van 1795, in Overijssel het bestuur van de provincie gevormd door vertegenwoordigers van de Ridderschap en de drie IJsselsteden (Zwolle, Deventer, Kampen). In Gelderland gebeurde dit door een vertegenwoordiging van Ridderschap en Steden vanuit de drie Kwartieren (Nijmegen, Graafschap en Veluwe). Hattem en Elburg maakten onderdeel uit van de groep stemhebbende steden in het kwartier van de Veluwe die een vertegenwoordiging naar Gelre stuurden. De soevereiniteit van de provincies was echter behoorlijk ingeperkt toen in het midden van de 18e eeuw Willem IV meer macht kreeg door het recht op benoemingen door terugkeer van het Regeringsreglement uit 1675.

Aan het begin van de patriottenbeweging liet Joan Derk baron van der Capellen zich regelmatig in de Overijssels Staten horen. Hij verwierf steun op het platteland door zijn pleidooi voor afschaffing van drostendiensten als overblijfsel van feodale horigheid. De patriottenbeweging in deze regio was meer ingegeven door anti-stadhouderlijke sentimenten, dan door het ideaal van een eenheidsstaat onder centraal gezag. De omwenteling van 1795 bracht aanvankelijk dan ook nauwelijks verandering in het provinciale bestuur. Weliswaar verdween de Ridderschap als politiek orgaan, maar het platteland bleef vertegenwoordigd door grootgrondbezitters waarbij het veelal om dezelfde aristocratische families ging. Afvaardigingen vanuit Overijssel en Gelderland aan de Nationale Vergadering behoorden tot de federalisten die behoud van de provinciale soevereiniteit nastreefden (Vtringa, Kantelaar, De Most). Toch begonnen in de Staten de discussies tussen conservatieven en radicalen toe te nemen, zeker nadat in steeds meer steden radicalere democratische bewegingen meer invloed kregen. Bij de Staatsgreep van 1798 werd besloten tot een andere indeling van de provincies, waarbij de nieuwe provincies (departementen) alleen een administratieve taak kregen en in geen geval mochten samenvallen met de oude provincies (afbeelding 20).¹⁵⁶

Gelderland en Overijssel maakten samen deel uit van het Departement Oude IJssel, met Zwolle als hoofdstad. Ieder departement werd verdeeld in zeven ringen, met zoveel mogelijk gelijke aantallen bewoners, en elke ring werd in gemeenten verdeeld.¹⁵⁷ Kamperveen en Zalk vielen onder de ring van Kampen, Oosterwolde en Oldebroek onder Hattem.

---

156 Fehrmann 1970, p. 181-183.

157 Staatsregeling in Rosendaal 2005, p.72.

Afbeelding 20. Indeling van de Bataafse Republiek in acht departementen.¹⁵⁸

Bij de volgende staatsgreep op 12 juni 1798 werd de invloed van de radicalen verminderd, maar de indeling in departementen zou nog even blijven bestaan tot de derde staatsgreep in 1801. Deze staatsgreep leidde tot een verdere matiging en oranjegezinden traden weer toe tot bestuursorganen. Centralisaties werden gedeeltelijk teruggeschroefd, Overijssel (aanvankelijk nog samen met Drenthe) en Gelderland kregen hun oude namen en grenzen terug en kregen ook weer wat meer bevoegdheden. De provincies kregen nog één keer een naamswijziging: na de inlijving bij Frankrijk onder Napoleon Bonaparte heette Overijssel het *Departement des Bouches de l'Yssel* en Gelderland de *Yssel Supérieure*.

Na de bevrijding van Nederland in 1813-1814 kreeg Nederland een nieuwe grondwet, maar keerde niet terug tot de federale constructie van soevereine provincies. Een belangrijke rol in de provincie kreeg de, door de koning benoemde, gouverneur. De eerste gouverneurs van Overijssel waren bekenden uit het onderzoeksgebied:

¹⁵⁸ Bron: CRT inv. 3104.

- B.H. Bentick van de Buckhorst (gouverneur van 1814 - 1830). Hij zorgde onder andere voor een verbetering van de infrastructuur tussen Kampen en Zwolle door een voor Kampen gunstig traject voor de aanleg van de Zuiderzeestraatweg in 1828 te bepleiten.¹⁵⁹
- Mr. J. H. van Rechteren tot Appeltern (gouverneur van 1830-1840), van moederszijde kleinzoon van de Overijsselse patriot Joan Derk van der Capellen tot de Poll. Zijn moeder is de douairière die in 1832 eigenaar is van Wittenstein en omliggende landerijen.¹⁶⁰

Conflict rond de Gelderse Gracht¹⁶¹

Uit het conflict rond de Gelderse Gracht waar het citaat uit de inleiding van dit hoofdstuk mee begon, blijkt dat de soevereiniteit van de onafhankelijke gewesten zeker gevoeld werd. In het dossier wordt hier regelmatig op gezinspeeld: “...inhoudende klagten over een ingreep in de soevereiniteit en het regt deser provincie door de eigenaren van de Havesathe Wittenstein en eenige geërden van Kamperveen ...”. Overigens geldt als verzachtende omstandigheid dat het geen kwade opzet lijkt te zijn, maar gedaan is vanuit de veronderstelling dat het om Overijssels gebied ging.¹⁶²

Het conflict ging in hoofdzaak over de volgende drie zaken:

- Een inwoner van Gelre had een *kielspit*¹⁶³ op de grens van Gelre en het Oversticht gegraven om daar een schuurtje te bouwen, maar dit kielspit werd weer dichtgegooid (‘toegesmeten’) door mensen van Kamperveen.
- een onbekende had met een onbekend doel zoden gestoken (*steeken van torssen*) aan de zuidzijde van de Zwarteweg (Gelders), en deze gelegd aan de noordzijde van de weg (Overijssels).
- Bewoners uit Kamperveen wilden het vruchtgebruik van struiken, bomen en gras in een strook van zeven voet (ongeveer 2.10 m) aan de Overijsselse zijde van de Gelderse gracht voor eigen gebruik hebben.

In de loop van het onderzoek werden er meer elementen aan het dossier toegevoegd zoals het feit dat inwoners van Kamperveen gaten gegraven hadden richting de Gelderse Gracht voor de afwatering van hun gebied bij hoogwater.

---

159 Paasman 1995, p. 120.

160 Fehrmann 1970, p. 185-190.

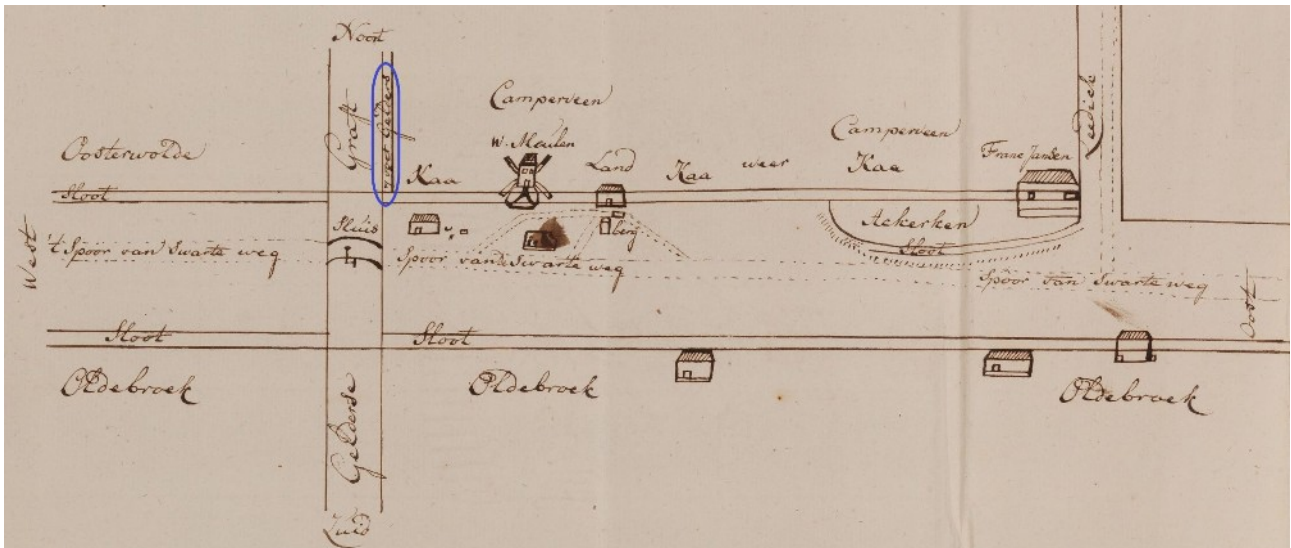
161Z zie ook bijlage 2 en 3 voor een uitgebreide beschrijving.

162 GA 0124-4488-scan 167.

163 Kleine, [wigvormig](#) uitgestoken [groef](#) in [de](#) grond om de aanleg van een [werk](#) te [bepalen](#). Bron: Van Dale 1898.

Een heel schetsmatig kaartje geeft deze strook aan (afbeelding 21, blauw omcirkeld: '7 voet Gelders'):

Afbeelding 21. Overijsselse zijde Gelderse Gracht. Blauw omcirkeld: '7 voet Gelders' (kaart uit 1770).¹⁶⁴

De zaak was aanhangig gemaakt bij het Hof van Gelre, waar de momber (procureur generaal) het dossier in 1770 oppakte (zie afbeelding 21). Die momber is in 1770 Johan Conrad Copes van Hasselt. Hij werd in 1773 opgevolgd door Bernhard Hendrik Cremer. Copes van Hasselt maakte twee reizen naar het gebied, om de toestand zelf in ogenschouw te nemen en om getuigen te spreken. Zo'n reis vanaf Arnhem duurde in die tijd twee dagen: beide keren maakte hij een tussenstop in Vaassen. De eerste keer, in augustus 1770, verbleef hij tijdens zijn bezoek van ongeveer een week in Yrst, bij de rigter (ook: richter) van 't Oldebroek. De tweede keer in Elburg "vermits in 't Oldebroek weijnig off geen gelegenheid was om de kost te bekommen".¹⁶⁵ Die tweede keer, in november 1772, liet hij de getuigen naar Elburg komen omdat de weg naar Oldebroek te slecht was. Zijn opvolger Cremer maakte in 1773 de laatste reis naar het gebied en liet zich vergezellen door de plaatsvervangend provinciaal landmeter en kaartenmaker Beijerinck om hun bevindingen op kaart vast te leggen. Hij reisde heen via het Loo en verbleef op Oldhorst bij de ontvanger Lemker. De terugreis maakte hij in een dag.

In het dossier zitten twee verbalen van getuigenverklaringen uit de omgeving van Oldebroek (twee keer vier getuigen), en een verbaal van getuigenverklaringen (ook vier) van mensen uit Kamperveen die via de drost van IJsselmuiden zijn verkregen. Argumentatie voor de precieze grens bij de Zwarteweg ging over de vraag door wie en uit welke grond (aanshot langs de weg) de weg werd onderhouden en wie de schouw daarover uitvoerde. Grote delen zijn wel duidelijk: getuigen antwoorden op vragen "niet anders te weten, en nooit anders gehoord te hebben, met bijvoeging dat de geërfden van de Gelderse zijde dien weg alleen maken en onderhouden". De aanwezigheid van een slootje en een grenssteen hielpen bij het bepalen van de grens, maar waar beide ontbraken werd

164 Bron: GA 0124-4480-0001, bewerking auteur.

165 GA 0124-4488-scans 129-136.

het lastiger. Twee getuigen meldden dat het hen “*onmogelijk is te bepalen, hoe verre den Geldersen eijgendom van territoir sich ten noorden of Noordwesten uijtstreckt*”.¹⁶⁶

Afbeelding 22. Gelderse Gracht richting de Zwarte weg; links Overijssel met zicht op de groenstrook waar het ‘hoge’ land begint. Rechts Gelderland.¹⁶⁷

Bij de Gelderse Gracht (voorheen Broekluider Gracht) ging het conflict om het onderhoud van de kades (*wangen*) aan de Overijsselse zijde. Er bleek oud gewoonterecht te zijn op grond waarvan een strook van zeven voet aan de Overijsselse zijde door de Grachtenmakers (ook Gragtenmakers) van Gelre werden onderhouden.¹⁶⁸ In het verslag van de momber staat dat: “*het gras van ondenkelijke jaaren door de pagters, aan wien de tijdelijke Rigters van ‘t Oldebroek de wangen tot de Oldebroeker schouw der Gelderse Gragt behorende verpagt hadden, gemaaid was geworden.*”¹⁶⁹ Hierbij werd terug verwezen naar de brief van Hertog Arnold van Gelre uit 1425, hoewel die strook van zeven voet daar niet met zoveel woorden in stond. Overigens werd nergens verwezen naar het stuk van de bisschop van Utrecht uit 1377, waarin voor het eerst van een scheiding wordt gesproken.

Het eerste stuk oever vanaf de Zwarteweg, aan Overijsselse zijde was ‘hoog’ land begroeid met bomen en struiken. Daarna volgde ‘laag’ land waar de weiden door liepen tot aan de Gracht en er wel een kade was (dit is nog steeds zo, zie afbeelding 22). De breedte van de wang en eventuele kade varieerde nogal. In het eerste gedeelte bleken de Geldersen van oudsher het onderhoud gedaan te hebben en ook de opbrengsten daarvan genoten te hebben. Het probleem spitste zich nu toe op het land van Juffrouw Krammers. Bij de toelichting onder de kaart vermeldde Beijerinck: “*Dog op het land van Juffrouw Krammers staan ses swaare opgaande Boome van het grootste gedeelte op de*

166 GA 0124-4488-scans 043-069.

167 Foto auteur.

168 Grachtenmakers/Gragtenmakers: mensen die een klein stukje grond met een huisje aan de westoever van de Gelderse Gracht pachten en voor het onderhoud van de Gracht zorgen.

169 GA 0124-4488-scans 107-109.

sevenvoete boord, hangende de takke over de halve Gragt heen wordende den grafte maker Jan Giesberts door die geerfdens belet deese Boome ten zijne profijten te snoeyen”. (Zie afbeelding 23.) Over het lage gedeelte, waar alleen gras staat, hebben de *gragtenmakers* op een gegeven moment het onderhoud opgezegd, omdat het teveel werk was in verhouding tot de opbrengsten.

Afbeelding 23. Eigenaren Gelderse Gracht ter hoogte van de Zwarteweg (Oldebroek). Bovenzijde Gelderland (west), onderzijde Overijssel (oost). In de blauwe cirkel het land van Juffrouw Krammers met de genoemde zes bomen.¹⁷⁰

Het uiteindelijke advies van de momber was om te bekrachtigen dat een gedeelte van de grens duidelijk was, zoals ook op de kaarten aangegeven. Maar waar de grens onduidelijk was zouden de beide provincies in overleg moeten treden om tot een definitieve vaststelling te komen.

In 1931 en 1936 zal een landmeter opnieuw een vergelijkbare kaart maken, om wijzigingen in de percelen direct grenzend aan de gracht vast te leggen. In de marge van een van deze kaarten refereert hij aan onduidelijkheden over eigendomsrechten van een stuk weg, toebehorend aan het waterschap van Oldebroek (zie 4.3, Provincies).

3.4 Adel: uitbreiding buitenplaatsen

Adel speelde een belangrijke rol bij de opkomst van de patriottische beweging, maar in de loop van de periode van omwentelingen en revoluties groeide de kloof tussen de anti-stadhouder gezinde adel en anti-regenten gezinde gegoede burgers. Dit leidde tot een tijdelijk andere sentiment ten opzicht van de adel. Aristocraat werd een scheldwoord in kringen van unitarissen.

In de regio Gelderland/Overijssel ging het vaak meer om symbolische acties dan dat verhoudingen echt wijzigden. Zo vaardigde het provinciaal bestuur van Overijssel in 1798 een bevel uit dat alle wapenborden, eergestoelen en andere tekenen van onderscheiding uit de kerken weggenomen moesten worden (zie afbeelding 24).¹⁷¹

170 Bron: GA 0124 - 4480-0001, uitsnede auteur.

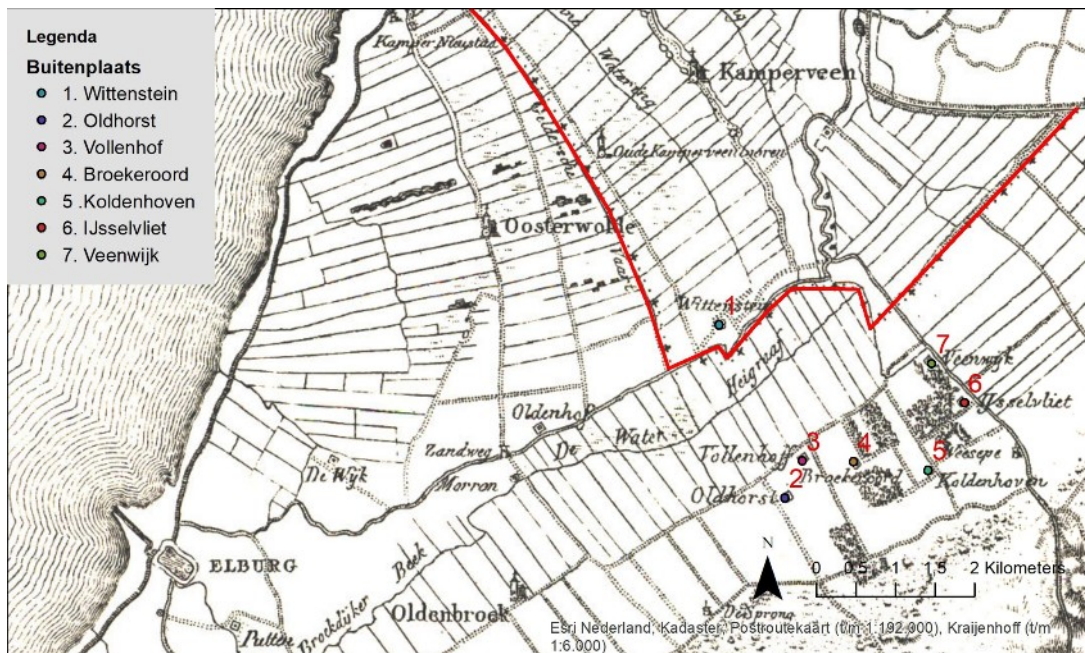
171 Moerman 1939, p. 151.

Afbeelding 24. grafzerk met weggehakte familietekens op wapenschild Bovenkerk Kampen.¹⁷²

Na alle omwentelingen keerden vanaf 1813 vele bekenden uit het regionale adellijke milieu terug op hoge bestuurlijke posten.

De 17e en 18e eeuw zijn de hoogtijdagen van de Nederlandse buitenplaatsen. Op de kaart van Krayenhoff is goed te zien dat ook de noordrand van de Veluwe een geliefde vestigingsplaats is geworden voor buitenplaatsen (afbeelding 25). In deze tijd kochten of stichtten niet alleen adel, maar ook gegoede burger buitenplaatsen.

Afbeelding 25. Aan de noordzijde van de Veluwe zijn in de 18e eeuw veel nieuwe buitenplaatsen te vinden (1815).¹⁷³

Een aantal van de op de kaart genoemde buitenplaatsen die in Gelre lagen, hadden banden met Overijssel: Oldhorst werd in 1710 gekocht door Arnold Vollenhove, klerk bij de provincie

¹⁷² Foto auteur.

¹⁷³ Bron: Esri ondergrond Krayenhoffkaart blad V uit 1815, Gis-bewerking auteur.

Overijssel, de Vollenhof was begin negentiende eeuw eigendom van de Kampense burgemeester Frans Lemker¹⁷⁴, de eigenaren van IJsselvliet hadden ook bezittingen bij Kampen.¹⁷⁵

Voor ons is Wittenstein in Overijssel de belangrijkste. Het grondgebied van Wittenstein strekte zich uit over de grenzen van Overijssel en Gelderland. In 1677 werd het geslacht Bentinck door huwelijk mede-eigenaar van Wittenstein. Vanaf 1785 was door een huwelijk het geslacht Van Rechteren mede-eigenaar van Wittenstein. De Van Rechterens kwamen we in het vorige hoofdstuk al tegen als één van de twee grootste opponenten van bisschop Jan van Arkel in zijn strijd om de heerschappij in het Oversticht.

De heer van Wittenstein speelde een rol in de hiervoor genoemde grenskwesties tussen Gelre en Overijssel in de periode 1770-1774. Bij de molen die onderdeel was van zijn eigendommen, liep een oud en een nieuw schouwpad. Egbert Eijbrink, schoenmaker en inwoner van Gelre wilde daar een huisje of schuur (*getimmer*) bouwen en had daarvoor een *kielspit* gemaakt. Volgens de heer van Wittenstein was het *kielspit* gedeeltelijk op Overijssels grondgebied gegraven en hij verzocht daarom Cornelis Jansen dat *kielspit* weer dicht te gooien. Hoewel Cornelis aan de overzijde van de Gelderse Gracht woonde als Gelderse Gragtenmaker, durfde hij dit verzoek toch niet te weigeren. De momber van het hof van Gelre tekende op “*dat hij mij met tranen in sijne ogen geantwoort heeft, dat hij schoon hij daer voor niet betaelt is of iets genoten heeft, hij sulks aen den Heer van Wittensteyn niet heeft durven weygeren omdat die hem goet doet en geld leent wanneer hij het selve nodig heeft*”.¹⁷⁶

Afbeelding 26. Detailkaart beschreven situatie: links de Gelderse Gracht (van boven naar beneden), van links naar rechts de Swarte weg, bij D de molen van Wittenstein met het nieuwe schouwpad onderlangs en bij H (blauwe cirkel) het gewraakte kielspit dat deels over het oude -verwaarloosde- schouwpad loopt en daarmee deels op grondgebied van Overijssel.¹⁷⁷

174 In het dossier over de Gelderse Gracht staat vermeld dat in 1773 de ontvanger Lemker eigenaar is van de Oldhorst. In 1766 werd de Oldhorst door A.P. Lemker gekocht.

175 <https://www.buitenplaatsenin nederland.nl/oldebroek-oldhorst.html>;
<https://www.monumenten.nl/monument/527940>; <https://www.stichtingijsselvliedt.nl/landgoed/>.

176 GA 0124-4488 scan 037,038.

177 GA 0124 inv. nr. 4488-0002, uitsnede en bewerking auteur, volledige stukken zie bijlage 2 en 3.

Overigens werd het gezelschap dat de grenskwesties namens het Hof van Gelre onderzocht op één van hun reizen hartelijk door de heer van Wittenstein ontvangen. De kwestie eindigde met de bevinding dat Egbert Eijbrink het *kielspit* niet gedeeltelijk op Overijssels grondgebied had mogen graven en Cornelis Jansen, die in opdracht handelde, alleen het Overijsselse deel had mogen *dichtsmijten*.

Opvallend is dat op beide door Beijerinck getekende kaarten percelen precies zijn ingetekend met de namen van eigenaren of pachters. Dat geldt niet voor het gebiedje rond de molen waar Eijbrink zijn *getimmer* had willen maken (afbeelding 26). Wellicht was deze grond min of meer gemeenschappelijk bezit. In het dossier wordt verwezen naar de Oldebroeker status van deze grond op basis van stukken uit 1618 waarbij wordt gememoreerd dat Alijdt Hoffers als Gelderse een huisje onder de molen had, waarvoor zij jaarlijks aan de Rigter van 't Oldebroek een paar hoenders betaalde.¹⁷⁸

Buckhorst was in deze periode in bezit van erfopvolgers Bentinck tot Buckhorst. Een invloedrijke familie in de provinciale en landelijke politiek die bovendien familieverbanden had met de van Rechterens (Joan Derk van de Capellen - grootvader van de tweede gouverneur van Overijssel J.H. van Rechteren tot Appeltern- was getrouwd met Hillegonda Anna Bentinck). Bentinck was net als de douairiere van Rechteren grootgrondbezitter in het gebied. Het merendeel van zijn grond lag aan de Overijsselse kant.

Afbeelding 27. Grootgrondbezitters langs de Gelders-Overijsselse grens 1832¹⁷⁹.

178 GA 0214-4488 scan 293-295.

179 Alleen een strook kavels langs de grens is in beeld gebracht. Dat geeft in zoverre een vertekend beeld, dat lengte kavels die in elkaar verlengde liggen bijna steeds van dezelfde eigenaar zijn. De opstreckende kavels achter de kavels van Nobel langs de Gelderse Gracht zijn dus ook van Nobel. Dit geldt voor alle volgende kaartjes die met behulp van

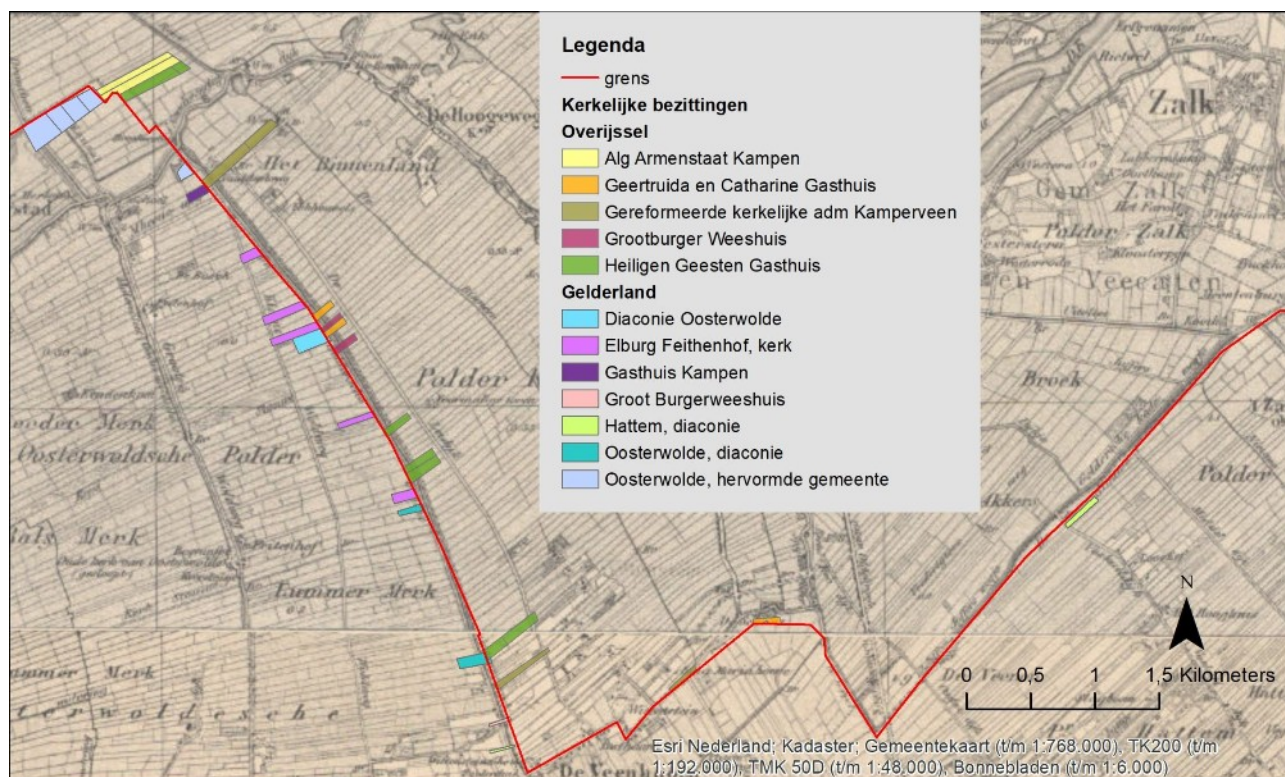
Inmiddels was niet alleen adel grootgrondbezitter, maar ook gegoede burgerij. We kwamen ze net al tegen bij Oldhorst en De Vollenhof. Een andere grote speler rond de grens was Richardus Andreas Ludolphes Nobel, raadslid en rentenier uit Kampen (afbeelding 27)¹⁸⁰.

Naast de hier genoemde waren er meer notabelen met functies in het openbaar bestuur die grond bezaten in het poldergebied zoals de statengriffier van Gelderland (Martinus Vitringa) en Statenleden uit diezelfde provincie (Frans Engelenburg en Anthonie Raedt); burgemeesters van Kampen (Hendrik Chalmot en Frans Lemker) en Elburg (Reinier van Manen), een wethouder uit Elburg (Berend Lubbers) en een ontvanger uit Kampen (Zeger Rietberg).

3.5 Kerkelijke instellingen: fragmentatie

In 1832 waren er langs de grens betrekkelijk weinig bezittingen van kerkelijke instellingen meer (afbeelding 28).

Het ging om 21 kavels in de provincie Overijssel en zeventien in Gelderland. Deze bezittingen waren verspreid over een groot aantal verschillende eigenaren, waarbij de Algemene Armeenzorg, de Burgerweeshuizen en Burger Gasthuizen onder de kerkelijke instellingen zijn geschaard, omdat zij van oudsher al kerkelijke instellingen waren, of na de Reformatie het beheer over kerkelijke goederen kregen.¹⁸¹

Hisgis gegevens zijn gemaakt. Bron: HisGis Gelderland en Overijssel, bewerking door de auteur, onderliggende kaart Bonnebladen via Esri.

180 In Hisgis Gelderland en Hisgis Overijssel wordt deze Nobel verschillend benoemd (Richard Andreas Ludolphi en Rudolph Andreas L), mijn vermoeden is dat het om dezelfde persoon gaat omdat de tweede en derde voornaam gelijk zijn en via genealogie online Richard A.L. Nobel wel te vinden is maar Rudolph niet, terwijl het om een vooraanstaande familie gaat.

181 Don (1966) deel 2 bevat een inventarisatie van aankomsttitels en andere stukken over o.a. eigendommen van geestelijke instellingen. De eigendommen van het Convent der Augustinessen en het Karthuizerklooster gingen na de reformatie over op de gemeente Kampen. De Gasthuizen en de Weeshuizen zetten hun activiteiten voort.

Afbeelding 28. Kerkelijke bezittingen zijn vooral geconcentreerd in polder Oosterwolde en polder Kamperveen (1832).¹⁸²

De bezittingen waren vooral geconcentreerd in het noordelijke deel van het gebied. In de polders Oldebroek, Hollander Akkers, Zalkerbroek en Hattem kwamen bijna geen kerkelijke bezittingen voor.

Dit is opmerkelijk omdat in de interviews (volgende hoofdstuk) bijna iedereen het kerkelijk grondbezit aanklaagt. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat waar de kerk eigendommen bezat de bemoeienis van de kerk groter was, dan die van andere eigenaren.

Tijdens de reformatie werd het in het vorige hoofdstuk genoemde klooster Clarenwater ontmanteld (1580). De in Overijssel gelegen bezittingen werden merendeels verkocht. De niet verkochte Gelderse delen werden beheerd door de Gedeputeerde van het Kwartier Veluwe. Omstreeks 1600 werd hiervoor het rentambt Clarenwater opgericht. Oswald Tulkken, burgemeester van Hattem (1732-1795), was de laatste rentmeester. De bij het kloostercomplex horende steenbakkerij werd voortgezet, maar de meeste gronden werden rond 1800 verkocht. De nieuwe eigenaar liet de fundamenten van het klooster en het kerkhof uitgraven, om alles om te zetten in landbouwgrond.¹⁸³

3.6 Steden: onderling solidair

In de positie van steden en hun invloed in het de provincie veranderde in de periode van de Middeleeuwen tot het midden van de negentiende eeuw weinig. Weliswaar werden tussen 1795 en 1824 pogingen gedaan om de verschillen van invloed tussen zowel grotere als kleinere steden, als tussen stedelijke en plattelandsgemeenten te verkleinen, maar alleen dat eerste slaagde echt. Dat betekende met name voor Kampen, die samen met Zwolle en Deventer lange tijd samen met de ridderschap de dienst uitmaakte in Overijssel, een achteruitgang in macht.¹⁸⁴

In de patriottische tijd was het onrustig in de regio. In 1786 vielen de stadhouder en de Gelderse Staten Hattem en Elburg binnen. De aanleiding was het feit dat een meerderheid van de burgers uit deze steden een oranjegezinde publicatie van de Staten van Gelderland had genegeerd. Gematigde fracties van de Staten uit Gelderland, maar ook de in meerderheid patriottische Staten van Overijssel en de steden Deventer, Kampen en Zwolle probeerden de stadhouder van ingrijpen af te houden. Toen het toch tot gewelddadig ingrijpen kwam stuurde de burgemeester van Kampen het exercitie genootschap 'Voor Vrijheid en Eendragt' naar Elburg. Dit alles mocht niet baten. Door dit geweld kwam een grote vluchtelingenstroom op gang, onder andere naar Zwolle, Kampen en Amsterdam.¹⁸⁵ Na de contrarevolutie in 1787 en geweld en plunderingen tegen patriotten kwam Kampen bekend te staan als vrijplaats voor gevluchte patriotten. Zij prezen Kampen om haar gematigde regering, haar fraaie ligging en haar vrijdom van stedelijke belastingen.¹⁸⁶ Fasel beargumenteert dat Kampen gematigd was omdat er veel renteniers woonden. Hij vermoedt dat de vrijheid van stedelijke belastingen voor patriotten de doorslag gaf om naar Kampen te vluchten.¹⁸⁷

---

182 Bron: HisGis Gelderland en Overijssel, bewerking door de auteur, onderliggende kaart Bonnebladen via Esri.

183 Coster, 2016, p.106.

184 Alberts 1966, p. 69, 73, 80, 116.

185 Rosendaal 2005, p.44-46, Moerman 1939, p. 138.

186 Rosendaal 2005, p. 70, Moerman 1939, p.140.

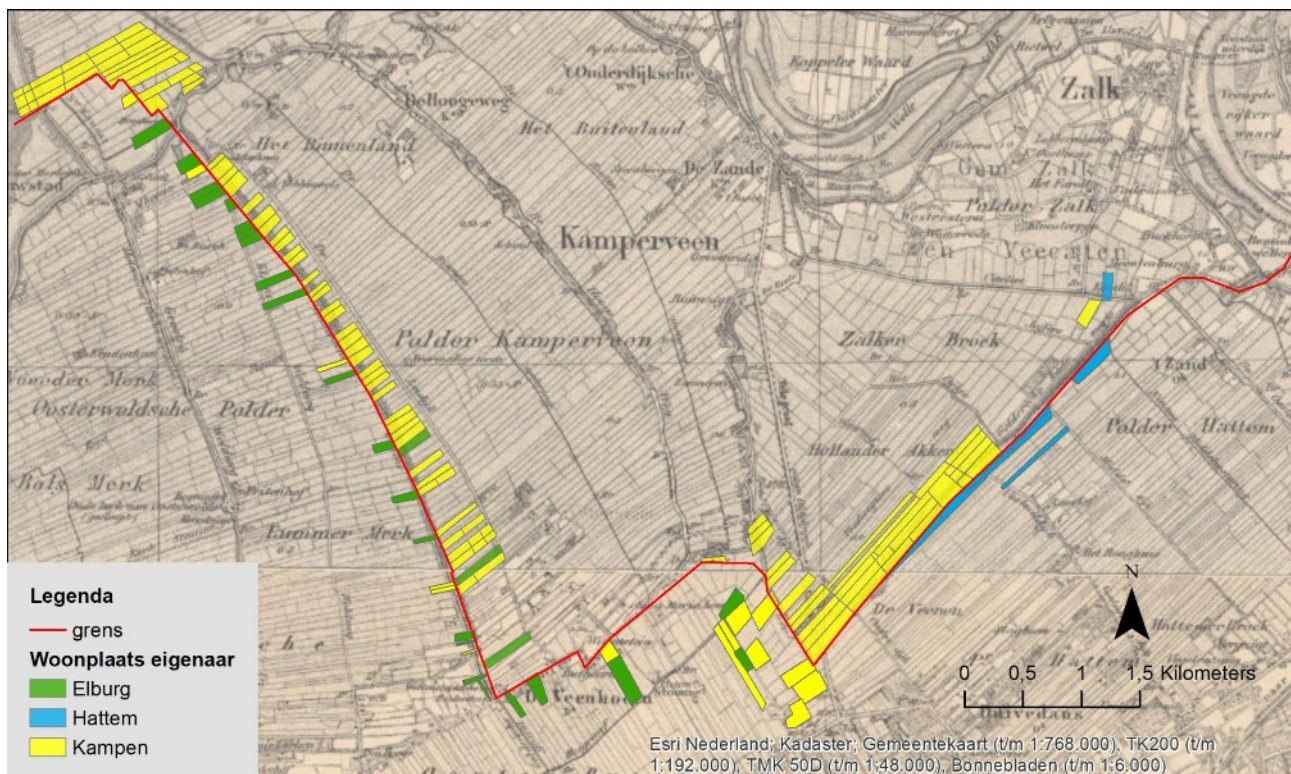
187 Fasel.1959, p. 93, 104.

Gedurende de hele periode van omwentelingen bleef het bestuur van Kampen gematigd. Steden kwamen verarmd uit deze periode te voorschijn. Kampen verkocht onder andere gronden in het Kamperveen om haar schulden af te lossen.¹⁸⁸

Toen Jacob van Lennep en Dirk van Hogendorp in 1823 Kampen en Hattem bezochten, ging het met Kampen alweer goed: “De stad ziet er prachtig uit [...], want zij is in de lengte aan de overzijde van de IJssel gebouwd, heeft onnoemelijk veel torens en een rij boompjes tussen de buitenmuur en de oever van de rivier. [...] Vanaf de brug heeft men een prachtig uitzicht op de twee armen van de IJssel, die het Kampereiland vormen. Dat is zo vruchtbaar dat de stad door de opbrengsten daarvan geen stedelijke belastingen hoeft te heffen. [...]”. Het beeld van Hattem is heel wat minder rooskleurig: “De stad is heel erg vervallen. Er is bijna niet doorheen te rijden vanwege de slecht geplaveide straten. Toch betaalt men hier net als in de meeste Overijsselse steden heel veel straatgeld. De poorten zijn zo klein en laag dat er geen gewone Hollandse koets of rijtuig door zou kunnen.”¹⁸⁹

Inwoners van Kampen, Hattem en Elburg hadden bezittingen in het onderzoeksgebied. Afbeelding 29 laat zien dat dat vooral voor inwoners van Kampen gold. Inwoners van Hattem hadden betrekkelijk weinig bezittingen in dit gebied. Het Gelderse gebiedje tussen polder Oldebroek en Hollander Akkers, kende relatief veel eigenaren uit Kampen.

Afbeelding 29. Bezittingen van inwoners van Kampen, Elburg en Hattem in het grensgebied in 1832. Van de drie steden hebben Kampenaren veruit de meeste bezittingen in het gebied, ook in het Gelderse deel.¹⁹⁰

188 Moerman 1939, p. 157.

189 Van Lennep 1823, bezorgd door Mak 2018, p. 159, 164.

190 Bron: Hisgis Gelderland en Overijssel, Gis bewerking door auteur, ondergrond Bonnebladen via Esri.

De meeste eigenaren uit Kampen en Elburg stonden te boek als rentenier of eigenaar. Don geeft aan dat in de 18e eeuw ongeveer de helft van de gronden in Kamperveen eigendom was van Kampenaren.¹⁹¹

3.7 Veenontginningen: nat land

Nederland was rond 1800 veel natter dan nu. In de winter stond een groot deel van het land onder water en ook in de zomer kon lager gelegen land bij veel regen tijdelijk blank komen te staan. Laaggelegen polderland kon in droge tijden beweid worden of worden gebruikt als rietlanden. De landwegen waren over het algemeen van slechte kwaliteit. Verharde wegen waren er rond 1800 nog bijna niet. Het onderhoud berustte sinds eeuwen vooral bij aanwonenden.¹⁹²

Enkele contemporaine bronnen maken dit beeld tastbaar voor het onderzoeksgebied:

Een gezelschap dat in 1774 naar Overijssel reisde beschrijft de weg tussen Elburg en Kampen als volgt: *“...en reeden toen door een weg, die eer na een moeras, dan een ordinaire reyweg geleek en eindelyk zoo gevaarlyk wierd, dat wy hoewel wy toen niet ver van Campen waren liever verkoosen te wandelen, dan gevaar te loopen van om te vallen”*.¹⁹³

Ook de momber vindt op 16 november 1773 de weg te slecht om van Elburg naar Oldebroek te rijden om getuigenverklaringen onder ede te laten bevestigen: *“... en de weg nae het Oldebroek te slegt en te moijelijk was, om mij dien eijnde derwaerts te begeven,...”*¹⁹⁴

In 1811 probeert douairiere Van Rechteren Wittenstein te verkopen. Zij mikt met haar tekst duidelijk op een andere doelgroep en laat eventuele ongemakken weg:

*“De zeer aangename gesitueerde en van ouds riddermatige Havesate Wittenstijn genaamd, gelegen in het aangenaamste gedeelte van het Departement van de Monden van de IJssel, anderhalf uur van Elburg en twee uren van Campen, omringt met een menigte buytenplaatsen; bestaande uit een modern herenhuys, [...]. Stalling voor menigte paarden en beesten, koetshuys, tuinmanswoning, daaraan nog twee schuren en twee bergen daarbij. Een windkoornmolen met zijn behuysinge en backhuys daarbij, drie katersteden, hoge en lage landerijen, bossen en een menigte opgaande zwaare boomen, waaronder mooye wandelingen, een zeer goede tuin met een zeer goede wassende boomgaard, met de beste vruytbomen beplant. Te samen groot ruim 45 Rhijnlandse morgens.”*¹⁹⁵
(De verkoop mislukt en van 1811 tot 1869 wordt Wittenstein aan boeren verpacht.)

De eigenaren van het land in de veenontginningen kwamen vooral uit de regio (de steden Kampen, Hattem en Elburg en omliggende plaatsen), zoals blijkt uit afbeelding 30. In de vorige paragraaf zagen we al dat veel inwoners van de stad Kampen grond bezaten in Kamperveen. De eigenaren van Wittenstein hadden als woonplaats Appeltern (douairière van Rechteren tot Appeltern). In het oostelijke deel van polder Oldebroek is het beeld het meest divers met eigenaren die zowel uit de

---

191 Don, 1971, p.135.

192 Van der Woud 1987, p. 23-32, 196, 151.

193 Hoyle 2013, p. 8: bron Anoniem, Verslag van een reis vanuit Noord-Holland, 15.

194 GA 0124-4488 scan 135.

195 A. Gevers 1985, p. 203; Courant van het departement der Monden van den IJssel 1-10-1811.

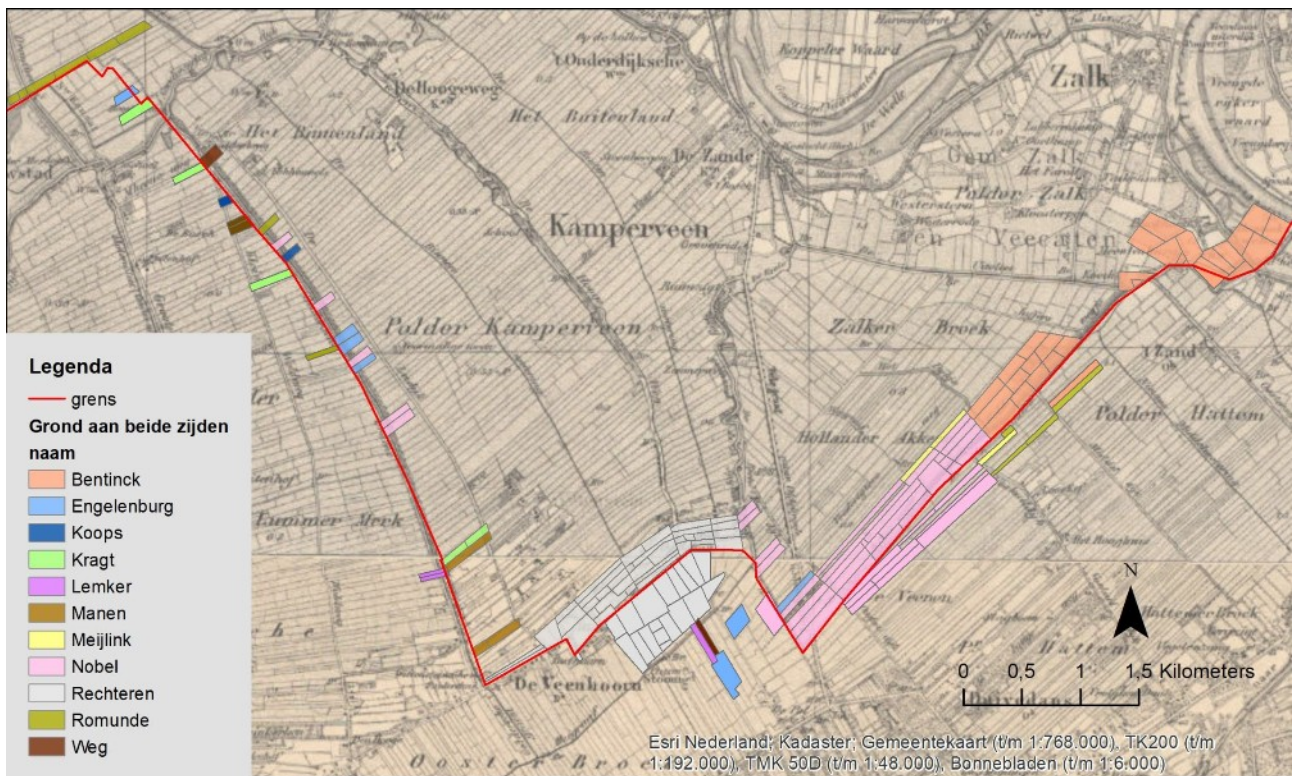
regio Overijssel als uit de regio Gelderland komen. Wellicht komt dit door de aanwezigheid van de landhuizen. Het is ook het gebied met de afwijkende verkaveling en de regio waar Puttenstein lag.

Afbeelding 30.: Kavels naar regio van de eigenaren in 1832. Regio Gelderland: Oosterwolde, Oldebroek, Elburg, Hatterm, Doornspijk. Regio Overijssel: Kampen, Kampervveen, Zalk, Wilsum, Zwolle¹⁹⁶.

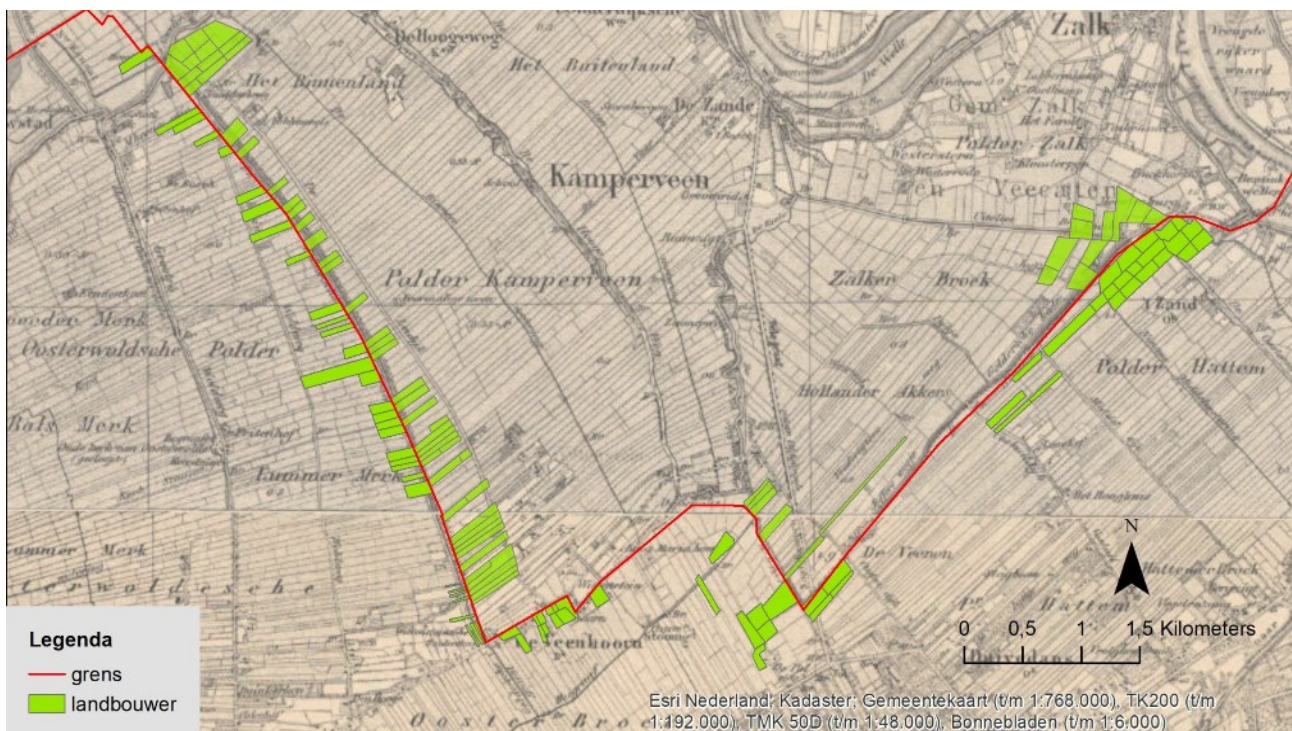
Behalve de eerder genoemde grootgrondbezitters waren er betrekkelijk weinig eigenaren die grond aan beide zijden van de grens hadden (afbeelding 31).

196 Bron: Hisgis Gelderland en Overijssel, Gis bewerking door auteur, ondergrond Bonnebladen via Esri.

Afbeelding 31.: Eigenaren met percelen aan beide zijde van de grens, 1832.¹⁹⁷

Een kleine 30% van alle kavels langs de grens was in handen van landbouwers (afbeelding 32). De landbouwers zijn geconcentreerd in Kamperveen, de directe omgeving van Zalk, en, in iets mindere mate, in Oosterwolde.

Afbeelding 32. Kavels waarvan de eigenaar als landbouwer bekend staat in 1832.¹⁹⁸

197 Bron: Hisgis Gelderland en Overijssel, Gis bewerking door auteur, ondergrond Bonnebladen via Esri. Doordat schrijfwijzen in beide GIS bestanden kunnen variëren is enige eigen interpretatie toegepast.

198 Bron: Hisgis Gelderland en Overijssel, Gis bewerking door auteur, ondergrond Bonnebladen via Esri.

Onderstaande tabel (afbeelding 33) geeft een overzicht van het percentage kavels dat in handen is van iemand met het genoemde beroep.

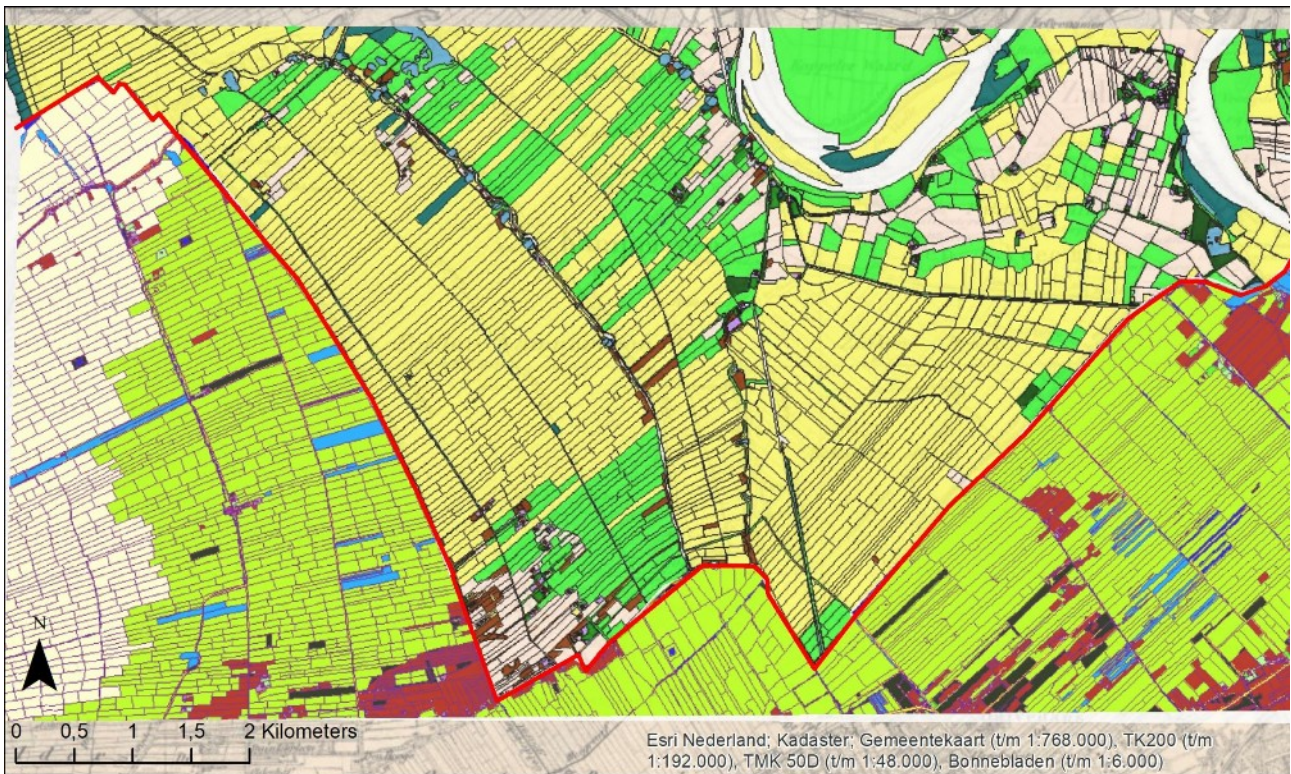
landbouwer	28%
onbenoemd	16%
eigenaar	13%
rentenier	12%
kerk	7%
gouverneur	6%
koopman	4%
raadslid, wethouder, ontvanger	3%
stad, waterschap	3%
burgemeester	2%
dagloner	2%
molenaar	1%
lid PS	1%
advocaat, notaris	1%
logementshouder	1%
<i>Totaal</i>	98%

Afbeelding 33. Percentage van de kavels in handen van iemand met het genoemde beroep. De overige kavels (2%) zijn in bezit van een predikant, schipper, timmerman, wijnkoper, kostschoolhouder, schaapherder en turfstecker. ¹⁹⁹

Wat opvalt uit de landgebruikskarten van Hisgis, is dat de Overijsselse zijde veel natter was: het merendeel van de grond was in gebruik als hooiland (afbeelding 34, lichtgeel), terwijl aan de Gelderse zijde veel meer weiland (helder groen) voorkwam. Was het polderpeil beheer in beide delen van het gebied zo verschillend? Of interpreteerden classificeerders de normen, ondanks de nagestreefde uniformiteit toch licht verschillend? De gebieden met zand in de ondergrond zijn goed te herkennen aan het daar aanwezige bouwland (roze in Overijssel en bruin in Gelderland). De bouwlandpercelen waren veel kleiner dan die van weiland of hooiland. Verder kwamen hakhoutpercelen en rietlanden verspreid door het gebied voor.

---

199 Gegevens uit Hisgis Gelderland en Overijssel, verwerking auteur.

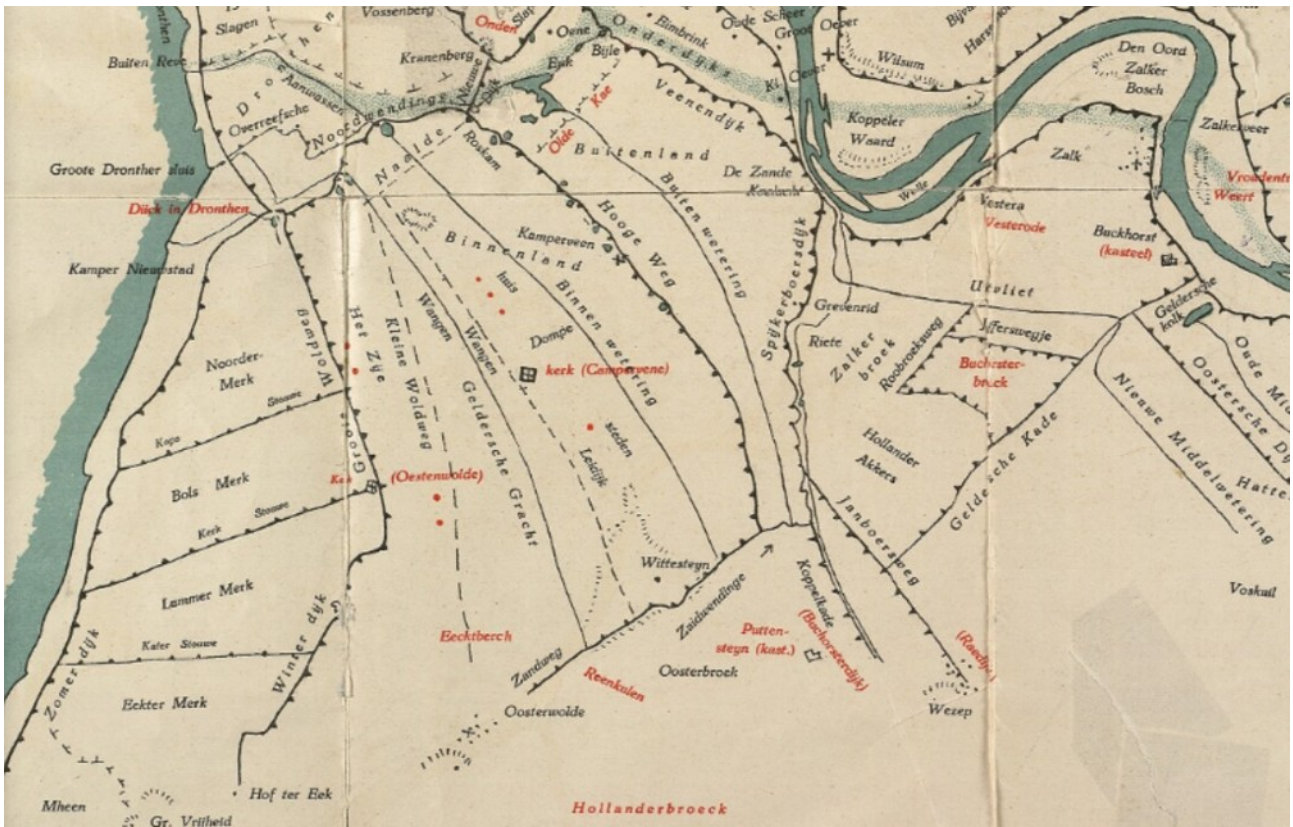

Afbeelding 34. Grondgebruik aan beide zijden van de grens (rode lijn) omstreeks 1832: boven de grens Overijssel, onder Gelderland. De Overijsselse zijde is natter met meer hooiland (twee kleuren lichtgeel), minder weiland (twee kleuren groen) en minder bouwland (Overijssel: roze, Gelderland: bruin).²⁰⁰

Dijkdoorbraken en overstromingen

Sinds de Middeleeuwen kwamen overstromingen steeds vaker voor. De kolken, met name langs de Hogeweg (Kamperveen) zijn hier de stille getuigen van. Ook de bouw van boerderijen op terpen door het hele gebied duiden hierop. Een kaart uit 1820 laat een redelijk ingewikkeld bedijkingssysteem zien (afbeelding 35).

²⁰⁰ Bron: Hisgis Overijssel en Gelderland. De bestanden van beide provincies hanteren enigszins verschillende kleuren voor de verschillende vormen van landgebruik, vandaar de kleurverschillen in deze gecombineerde kaart. Esri, Gisbewerking auteur.

Afbeelding 35. Kaart uit ca. 1820 met de bedijkingen in de IJsselstreek. In rood de oude benamingen.²⁰¹

In dit gebied worden voor de hier besproken periode dijkdoorbraken in 1775 en 1776 gemeld, toen onder andere De IJsseldijk bij Zalk, Veecaten en Koelucht (bij De Zande) beschadigd raakten.²⁰² Als gevolg van stormen en overstromingen zijn ook de oude kerkjes van zowel Kamperveen als Oosterwolde in de afgelopen eeuwen verlaten en op hogere grond opnieuw opgebouwd. Wel bleven de kerkhoven nog tot rond 1900 in gebruik.

Overstromingen vanuit zee kwamen veel minder vaak voor. Maar in februari 1825 werd een groot kustgebied van België, Nederland, Noord-Duitsland, Denemarken, Noorwegen en Zweden getroffen door een zeer zware storm die drie dagen aanhield en enorm veel schade aanrichtte. Ook langs de Zuiderzee waren de gevolgen groot, met name in Friesland.²⁰³ Het onderzoeksgebied werd bijna volledig getroffen (zie afbeelding 36). In Zalk kwamen vijf mensen om, spoelden vier gebouwen weg of werden onbewoonbaar en 46 gebouwen werden grotendeels beschadigd. In Kamperveen ging het om zes dodelijke slachtoffers, 38 weggespoelde of onbewoonbaar geworden gebouwen en 25 grotendeels beschadigde gebouwen. Opvallend is dat bij een inventarisatie van de hoeveelheid omgekomen vee niet alleen paarden (Zalk 15, Kamperveen 11), runderen (Zalk 181, Kamperveen 751), varkens (Zalk 17, Kamperveen 52) en schapen (Zalk 7, Kamperveen 26) ook korven met bijen werden genoemd (Zalk 64, Kamperveen 15).²⁰⁴

201 'Bedijkingen in de IJsselstreek beneden Hattum', bron: CO 123 inv nr 725OIK.

202 Paasman 1995, p.214.

203 Van der Woud 1987, p. 83.

204 CO 1678 inv nr 1558-KD001129A.

Afbeelding 36. Overstroomd gebied in Overijssel en op de grens met Gelderland in 1825.²⁰⁵

Ook de afwatering van de Gelderse Gracht aan de kant van de Zuiderzee werd door de storm beschadigd. Daarom werd twee jaar later een nieuwe zeesluis gebouwd.²⁰⁶ Na de watersnood drong Koning Willem I er bij het provinciebestuur van Overijssel op aan maatregelen te nemen. Bij de herbouw van woningen in Zalk en Kamperveen zouden deze op terpen die hoog genoeg zijn gebouwd moeten worden.²⁰⁷

3.9 Conclusies

Aan het eind van de 18e eeuw ging Nederland in navolging van de Franse Revolutie een onrustige periode tegemoet. Dit leidde tot het einde van de soevereiniteit van de provincies. Een korte periode werden die provinciegrenzen zelfs helemaal over de kop gegooid en waren Gelderland en Overijssel onderdeel van dezelfde provincie. Na de Franse tijd in 1813, werden de oude provinciegrenzen min of meer hersteld maar er was wel wat veranderd. De zeggenschap van de provincies was kleiner geworden en het democratische gehalte groter, waardoor meer (gegoede) burgers invloed kregen op het bestuur. Vanaf de revolutie van 1798 stond de eenwording van Nederland niet alleen staatkundig, maar ook als samenleving op de agenda. Deze eenwording startte halverwege de 18e

205 Bron: CO 1678 inv nr 648-KD000293.

206 Kraker 2009, p. 8.

207 Paasman 1995, p.218.

eeuw. Het zou nog zeker tot halverwege de 19e eeuw duren voor een breed gedragen besef van Nederlanderschap ontstond.

Dat gold zeker voor de adel, die niet direct aan één provincie gebonden was, maar haar invloed op verschillende momenten in verschillende provincies deed gelden. Na de Franse tijd bekleedden mensen uit de adel opnieuw belangrijke functies in het openbaar bestuur in diverse provincies. In het midden van het gebied hadden de eigenaren van Wittenstein (Overijssel) veel grond aan beide zijden van de grens. Ook gegoede burgers hadden grond aan beide zijden, vooral in het zuidelijke en oostelijke deel van het gebied rond de grens.

Kerkelijke instellingen hadden nog wel bezittingen in het gebied, maar verdeeld over verschillende instellingen en vooral in het noordelijke deel. In dat noordelijke deel (Kamperveen en Oosterwolde) was het grondbezit versnipperd over veel verschillende eigenaren.

Vooraf Kampenaren bezaten grond in de veenontginningen. Het grootste deel van die grond lag aan de Overijsselse kant. Uitzondering vormde het uiterste oosten van polder Oldebroek (Gelderland), waar relatief veel kavels in bezit waren van Kampenaren (Overijssel).

Het gebied was in die tijd veel natter dan nu. Overstromingen kwamen regelmatig voor. Aan de Overijsselse zijde was het meeste land hooiland, aan Gelderse zijde kwam wat meer weiland voor. Bouwland kwam voor waar het zand wat dichter onder het oppervlakte lag. De wegen waren nog onverhard en vaak slecht begaanbaar.

Grote conflicten over grenzen waren er niet, de grenzen uit de middeleeuwen in de vorm van weteringen, kades en soms een weg voldeden grotendeels. Het conflict over de grenzen bij de Gelderse Gracht vanaf 1770 leek de onderlinge verhoudingen niet echt op scherp gesteld te hebben. Uit dit conflict sprak wel een sterk besef van eigen soevereiniteit van de provincies.

Met de inrichting van het kadaster afgerond in 1832, werden de eigenaren van alle kavels vastgelegd en daarmee werden ook de grenzen van gemeenten en provincies. Je zou dus kunnen zeggen dat de provinciegrens tussen Gelderland en Overijssel toen definitief bepaald werd. Toch zal in het volgende hoofdstuk blijken dat er ook na 1832 nog steeds vragen leven over de overdracht van grond.

4. Epiloog: de grens door de ogen van bewoners anno nu (2022)

4.1 Inleiding

“KAMPEN – Woensdag 8 juni is een ontbrekende schakel in het fietsnetwerk rondom Kampen geopend. Jarenlang stonden fietsers voor een dicht hek in het weiland, wanneer ze vanaf de Leidijk in Kamperveen het fietspad richting Gelderse Gracht op fietsten. Daar waar Kampen zijn zaakjes op orde had en haar deel van de fietsroute had aangelegd, verzuimde de gemeente Oldebroek om haar deel in te vullen. Het fietspad eindigde bij de Jan van de Vloetbrug die over de Gelderse Gracht ligt. Gemeente Oldebroek had zich al in 2009 verplicht om het stukje fietspad van 2 kilometer aan te leggen [...] Oldebroek hield uiteindelijk haar woord en op 8 juni -13 jaar na dato- is het fietspad dan toch een feit [...].”²⁰⁸

Dit hoofdstuk is vooral gebaseerd op de gesprekken die ik had met bewoners uit het gebied, en op mijn eigen waarnemingen tijdens de fietstochten die ik door het gebied maakte. Daarmee heeft dit hoofdstuk een wat ander karakter dan de voorgaande twee hoofdstukken. Om de draad van deze scriptie vast te houden volg ik, na een voorstelronde van de mensen die ik heb geïnterviewd, de indeling zoals ik die ook in de vorige hoofdstukken heb gebruikt. Het hoofdstuk sluit af met conclusies waarin ik zoveel mogelijk de lijntjes naar het centrale thema: de grens tussen Gelderland en Overijssel en de betekenis daarvan, weer oppak.

4.2 Bewoners aan het woord: voorstelronde

De afgelopen maanden fietste ik regelmatig door het onderzoeksgebied. Om mijn eigen beeld compleet te maken en om bewoners in verschillende delen van het gebied te spreken over hun beleving van de regio waar ze wonen en soms ook werken. Ik zat aan zes verschillende keukentafels of op terrasjes op het erf. Overall werd ik hartelijk ontvangen en werden verhalen met mij gedeeld. Soms kreeg ik nog materiaal mee, om thuis verder te kunnen bestuderen. En dat leidde dan weer tot een vervolg bezoekje om spullen terug te brengen. Op hun eigen manier hebben alle mensen die ik sprak een historische band met de regio, vaak aan beide zijden van de grens, en de meesten hebben agrarische wortels.

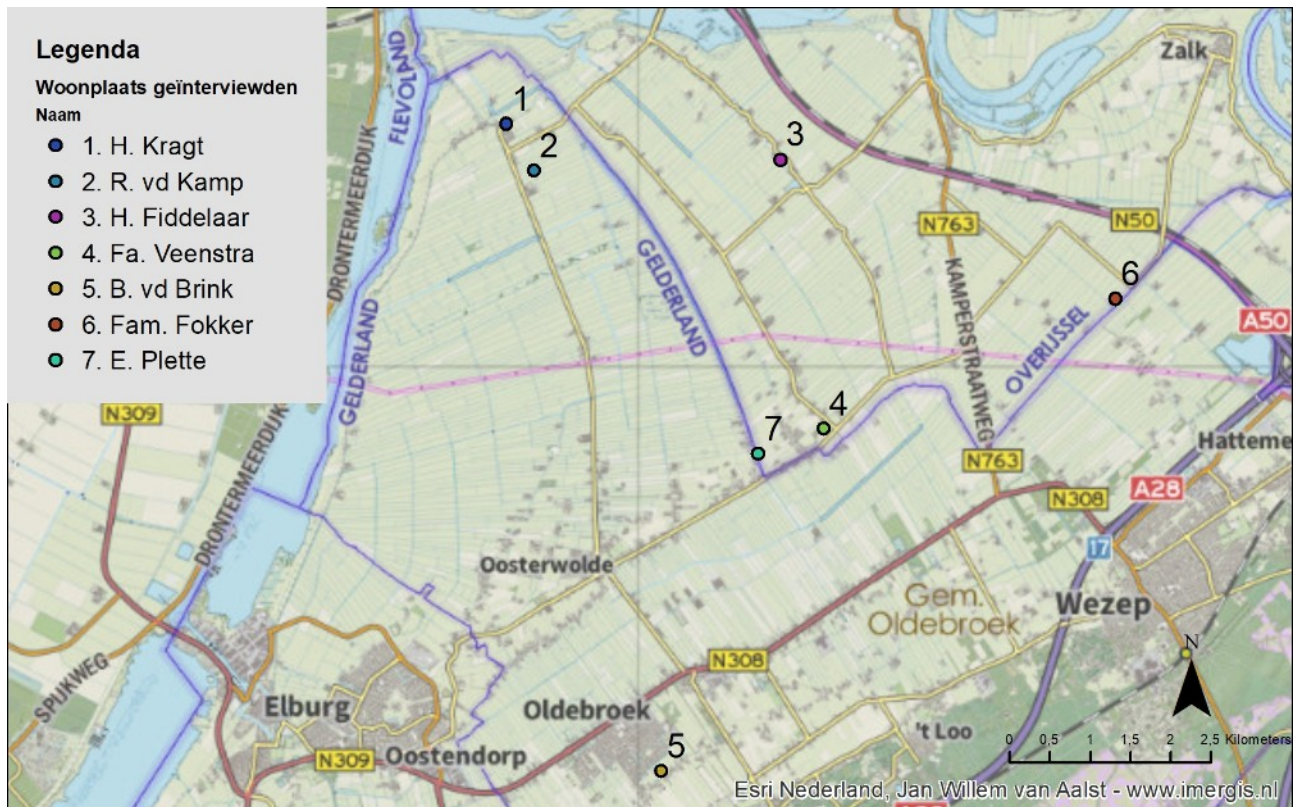
Een voorstelrondje (voor hun woonplaatsen zie afbeelding 37):

Roelie van der Kamp woont met haar man op een boerderij die vroeger van haar opa was op een terp op Noordeinde, polder Oosterwolde. Van kinds af aan kwam ze vaak en graag bij haar opa. Later nam een oom het bedrijf over en in 2008 konden zij en haar man op de boerderij komen wonen. Ze voelt zich dan ook sterk verbonden met de streek. Ze zijn zelf geen boeren, maar houden wel veel dieren uit liefhebberij. Ze vertelt: “Mijn overgrootvader is in Noordeinde begonnen met

---

²⁰⁸ Bron: Brugnieuws 11 juni 2022.

boeren. Hij kwam uit Kamperveen. Dat was begin 1900. Zijn vader was boerenknecht en hij wilde graag voor zichzelf beginnen wat mogelijk was in Noordeinde als pachter bij de kerk. In die tijd werd er veel bij de kerk gepacht. Na de ruilverkaveling in de jaren zeventig is veel grond in handen van boeren gekomen. Mijn grootouders pachtten meerdere kleine perceeltjes. Mijn oom boerde hier, maar had ook grond buitendijks, buiten de Zomerdijk en tussen de Kleine Woldweg en de Gelderse Gracht.”

Afbeelding 37. Woonplaats geïnterviewden personen.²⁰⁹

Jennie en Martin Veenstra wonen in Zuideinde. Zij hebben 40 jaar geleden het huis gekocht waar vroeger Wittenstein stond. Ze komen niet uit deze regio. Inmiddels hebben ze wel kinderen die hier ingeburgerd en getrouwd zijn. Jennie en Martin vertellen: “In 1938 werd het oude Wittenstein gesloopt en bouwde de nieuwe eigenaar een woning op de oude funderingen. Dat nieuwe huis was een bestaand huis uit Duitsland, dat daar werd afgebroken en hier weer werd opgebouwd op de funderingen van het oude Wittenstein.” Het erf naast dat van Jennie en Martin was vroeger het koetshuis o.a. voor de paardenwissel. Als de Bentincks, eigenaren van Wittenstein, van Twente naar Den Haag gingen, dan hadden ze een tussenstop op Wittenstein waar de paarden geruild konden worden. Daar woonde een man die ook koetsier was voor mevrouw Bentinck en haar voor twee cent heen en weer naar Oldebroek moest rijden als ze daar boodschappen wilde doen. Martin werkte bij de gemeente Nunspeet, Jennie zorgt voor dieren en de (moes)tuin. Ze hebben het huis gesplitst, eerst woonde familie in het andere deel, nu verhuren ze dat als vakantiewoning.

Herma Fiddelaar woont met haar man ongeveer twee en een half jaar aan de Hogeweg (Kamperveen). Ze is geboren in de Zande in een boerengezin en opgegroeid met het boerenleven.

209 Bron: Esri, Gis bewerking auteur.

Ze woonden in de polder tussen het dorp en waar nu de N50 ligt. “Mijn vader had koeien, varkens en schapen. Ik ging naar het schooltje aan de Hogeweg. Toen ik zeven was stopte mijn vader met boeren en ging in de veevoederhandel. We verhuisden toen naar Oldebroek en gingen in het dorp wonen. In de tijd dat mijn vader nog boerde waren de bedrijven veel kleiner, de koeien stonden op de deel in het achterhuis. Ik hield van de gemoedelijkheid en de persoonlijke aandacht zowel voor mensen, als voor de dieren.” In Oldebroek leerde Herma haar man kennen. In 2012 werd ze helaas weduwe. Later hertrouwde ze met haar huidige echtgenoot en woonde een tijd in Noord-Holland. Toen ze een keer een spreekbeurt hield op de Hogeweg voelde dat als thuiskomen. Het boerderijtje waar ze nu wonen bleek te koop te staan. Ze besloten hierheen te verhuizen.

Bennie van den Brink woont nu in Oldebroek in het dorp. Hij is ook in Oldebroek geboren, maar op een boerderij. Zijn vader was boer en had grond zowel in Kamperveen -bij de Dompe en de Hogeweg- als in Oosterwolde -bij de Kleine en de Grote Woldweg-. Zijn overgrootvader woonde op Zuideinde en zijn grootvader is in Oosterwolde gaan wonen. Daar heeft zijn grootvader grond bijgekocht. “Mijn vader had 20 tot 25 koeien. Dat was zwartbont vee. Mijn moeder kwam van een boerderij uit Oldebroek waardoor mijn ouders daar ook land kregen. Zelf wilde ik geen boer worden. Ik volgde de opleiding tot onderwijzer en liep stage in Noordeinde, een dorpschooltje met twee klassen. Toen de oude hoofdonderwijzer ermee ophield werd ik gevraagd hem op te volgen. Na enige aarzeling, omdat ik eigenlijk niet van plan was in deze buurt te blijven, heb ik dat toch gedaan. Omstreeks 1973 ben ik daar gaan wonen en er tot mijn pensioen gebleven”.

Helmig Kragt woont aan de Zomerdijk in Noordeinde, maar is in het hele gebied bekend. Hij is als oudste van negen kinderen geboren op de Roskam, tussen Kampen en de Hogeweg: “De Roskam was de eerste (of laatste) halte op de handelsroute tussen Kampen en de Veluwe voor mens en dier. De vroegere herberg is nu een woning. Er werden daar ook vergaderingen gehouden, zoals van het Waterschap. Vanaf Kampen volgde je de Zwarte Dijk, De Nieuwe Dijk, de Roskam, en daarna door: de Noordwendige Dijk en dan kwam je bij het gemaal van de Binnenwetering en in wat toen de Grote en de Kleine Eeuwigheid werd genoemd. Daarna kwam je op het Noordeinde. Die dijk van de Grote en Kleine Eeuwigheid is er nu niet meer, maar is gewoon weiland, alleen de Zomerdijk is er nog.” Helmigs vader was boerenknecht. Hij en zijn vrouw zeiden vroeger: ‘we zullen er ons best voor doen dan geen van onze kinderen bij de fabriek of bij een boer terecht komt’. Dat is ook gelukt. Op een gegeven moment kreeg zijn vader een baan als arbeider in vaste dienst bij het Waterschap van Kamperveen. Ze gingen wonen bij het gemaal toen zijn vader daar machinist werd. ‘s Ochtends en ‘s avonds gingen zijn ouders bij boeren melken om wat bij te verdienen. De kinderen deden dat later ook, voor zakgeld en vakantiegeld. Zo leerden alle kinderen melken. De kinderen mochten leren wat ze konden. Helmig ging op school naar de Hogeweg. De meester zag wel wat in Helmig en na twee voorbereidende jaren mocht hij naar de HBS in Kampen. Daarna vond zijn vader een baan voor hem via het Waterschap bij een landbouwcoöperatie in Zwolle. “Ik ging op de fiets naar Zwolle, maar in de winter als het nat was en gevroren had was de dijk naar Zalk spekglad en moest ik het hele eind lopen. Maar ik was altijd op tijd. Mijn baas zei dan: ‘hoe doe je dat, je collega’s uit Zwolle zijn niet eens komen opdagen, veel te glad’.”

Helmig trouwde in '56 en ging toen wonen in het voormalige Tolhuis aan de Kamperstraatweg bij het Jan Boerswegje aan de zuidkant van Kamperveen. Na drie jaar moest het huis afgebroken worden, omdat het te dicht op de weg stond. Daarna woonden ze dertien jaar in De Zande en vervolgens ongeveer twintig jaar in Oldebroek waar zijn vrouw een pension leidde. In 1992 kochten ze zijn huidige huis in Noordeinde. Uit oude koopakten bleek dat zijn opa Helmig Kragt hier de eerste jaren van zijn huwelijk had gewoond. Hij bleek verhuisd te zijn nadat zijn eerste vrouw met hun eerstgeborene in het kraambed was gestorven. De familie wist dat niet, omdat hij nooit over die periode had willen vertellen. Als hij nu in de tuin staat denkt hij wel eens 'mijn opa Helmig heeft hier ook gestaan'. Helmig was 23 jaar secretaris van de Oudheidkundige vereniging Oldebroek.

Afbeelding 38. Blauw-wit-rood vlag aan Leiweg in Kamperveen als teken van boerenprotest tegen de stikstofplannen van het kabinet. ²¹⁰

Ik kom bij Erik en Jeannet Fokker, ongeveer een week na de boerenacties in Stroe tegen de stikstofplannen van het kabinet. Erik begroet me met “burger ontmoet boer”. We zijn het er over eens dat ontmoetingen tussen burgers en boeren in deze tijd geen kwaad kunnen. Erik en Jeannet wonen sinds 1987 op de Twiegweerd aan de Stouwe en dus pal aan de grens tussen Gelderland en Overijssel (aan de Overijsselse zijde). Erik’s moeder komt van de Kamperzeedijk, zijn vaders familie waren boeren uit Loenen aan de Vecht, waar zijn ouders ook begonnen met boeren. Maar zijn moeder miste de omgeving van de Kamperzeedijk en daarom besloten ze de boerderij in Loenen te verkopen en hier iets nieuws te kopen. Jeannet komt uit Scherpenzeel (Gelderland). Erik: “Mijn vader begon hier met 30 koeien op 20 ha. Veel boeren hadden toen nog een grupstal. Veel huizen bij de boerderijen uit de buurt stammen uit de ruilverkavelingstijd rond 1970, maar ons huis is iets ouder: uit 1954. Het verhaal is dat het Twiegweerd vroeger van een boer uit Genemuiden

---

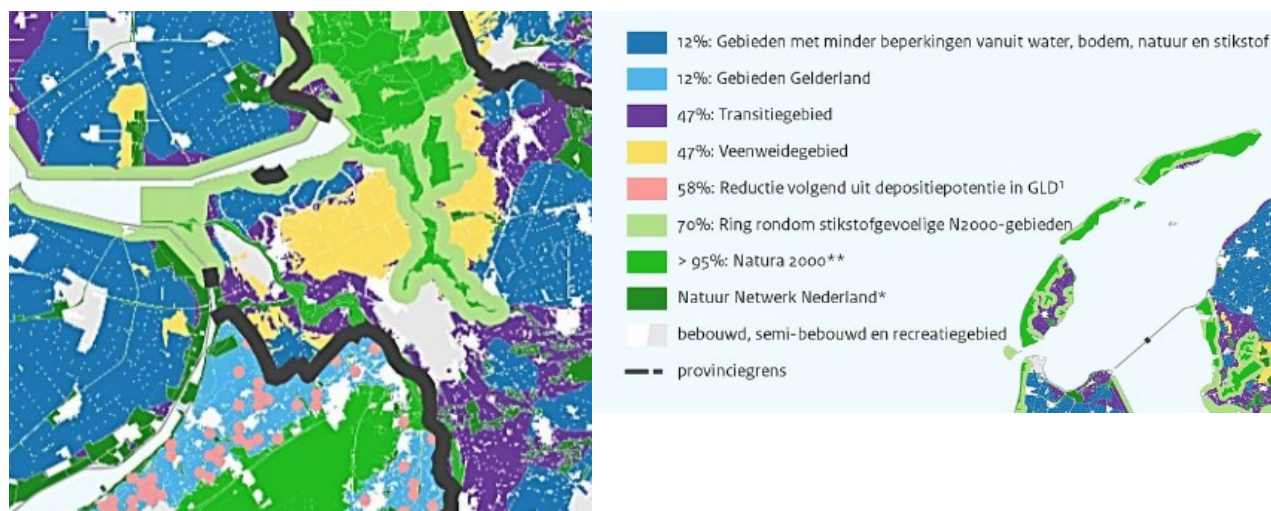
210 Foto auteur.

was, die hier twijgen oogste.” In 2005 verkocht zijn vader zijn melkquotum en een deel van het land. In 2009 is Erik begonnen met boeren: met hulp van de opbrengst van de verkoop van melkquotum, koeien en land en de bank kon hij op een veel kleiner stuk grond (ongeveer vijf hectare) een intensieve geitenhouderij beginnen. Destijds paste dat binnen de regels, omdat een geitenhouderij nog niet als intensieve veeteelt werd aangemerkt.

4.3 Actoren en veenontginningen

Nationaal niveau: ‘Blauw-wit-rood, boeren zijn in nood’

Op nationaal niveau spelen geen kwesties over grenzen of Nederland als natiestaat. Er is wel ontevredenheid over hoe de nationale politiek opereert. “In de landelijke gebieden of randen van het land voelen mensen zich steeds minder verbonden met het andere deel van Nederland”²¹¹. In de periode dat ik interviews in het gebied hield, kwam het kaartje van minister van der Wal naar buiten waarop stond aangegeven hoeveel stikstofreductie in welke regio bereikt zou moeten worden om de stikstofdoelen te halen. Het kaartje leidt tot flinke protesten en tijdens mijn gesprekken komt het stikstofbeleid dan ook onvermijdelijk aan de orde. En hangt de Nederlandse vlag ook in het onderzoeksgebied op zijn kop bij huizen en boerderijen, als teken van protest tegen de stikstofplannen van het kabinet en als blijk van steun aan de boeren (zie afbeelding 38, 39). De familie Fokker heeft het kaartje eens flink uitvergroot: hun bedrijf valt precies onder de dikke zwarte lijn, die de grens tussen Overijssel en Gelderland markeert. “Je weet dat het zo niet werkt, maar je zouden wel even onder die grens willen verdwijnen en niet met doelen opgezadeld willen worden”.

Afbeelding 39. Gedeelte van de stikstofkaart van minister Van der Wal²¹²

211 NRC 30/31-7-22 p.2,3. Citaat van prof Van den Berg die onderzoek doet naar regionale ongelijkheid in Nederland.

212 Richtinggevend emissiereductiedoelstellingen per gebied. Bron: Rijksoverheid 10-6-2022.

Provincies: een onzichtbare grens

Ook de provinciegrens speelt eigenlijk alleen een rol voor de familie Fokker. Als de provincies het stikstofbeleid verder inhoud moeten geven, wordt de invloed van de provincie voor hen alleen maar groter. De familie Fokker moest haar eerste Natuurbeschermingsvergunning aanvragen bij de provincie Gelderland vanwege de ligging van hun bedrijf vlakbij de beschermde Gelderse natuurgebieden het Veluwemassief en het IJsseluiterwaarden. In 2015 kwam de PAS (Programmatische Aanpak Stikstof) en moest de vergunning omgezet worden naar Overijssel. Omdat ze al een vergunning vanuit Gelderland hadden was dat toen geen probleem. De andere bewoners merken eigenlijk niets van de provinciegrenzen en die heeft dan ook geen betekenis voor hen. Behalve op de N50, is nergens in het gebied een bordje te zien die de provinciegrens aan geeft. En juist de N50, met zijn inrichting als 100 km weg, ligt min of meer los van zijn directe omgeving.

Ruilverkavelingen werden in de tweede helft van de vorige eeuw binnen de grenzen van de provincies uitgevoerd. Uit het ruilverkavelingsrapport van de ruilverkaveling Kamperveen-Zalk uit 1965 blijkt dat in die tijd in Hollander Akkers, langs de Gelderse kade en in mindere mate langs de Leidijk in Kamperveen een aanzienlijk oppervlakte land lag dat in gebruik was bij Gelderse boeren. Door samen op te werken met de ruilverkaveling Hattem-Wezep werd geprobeerd via onderlinge uitruil een aantal van deze boeren integraal naar Overijssel te verplaatsen en vice versa.²¹³

Er is niets direct zichtbaar waaruit de geschiedenis van de Gelderse Gracht blijkt. Toch is aan diezelfde Gelderse Gracht de provinciegrens (of gemeentegrens) merkbaar. Ik kom bij toeval de heer Plette tegen die aan de Overijsselse kant van de Gracht woont, een klein eindje vanaf de Zwarteweg en de voormalige sluis landinwaarts. Hij weet mij te vertellen dat de groenstrook die langs zijn boerderijtje loopt, wordt onderhouden door de gemeente Oldebroek. Het is een strook van ongeveer twee meter, met opgaande bomen en struiken: een gedeelte van de strook waar in 1770-1774 het conflict tussen Overijssel en Gelderland om ging. Kennelijk is een gedeelte van deze 'zeven voetsstrook' nog steeds in onderhoud is bij Gelderland (i.c. de gemeente Oldebroek, zie afbeelding 40).²¹⁴

---

213 CO WS-32, inv. nr. 179. Rapport p. 5, 23.

214 In het rapport voor de ruilverkaveling Kamperveen-Zalk is hier niets over te vinden. Ook de groenstrook wordt niet vermeld in het landschapsplan. Wel kun je uit de bijbehorende kaart afleiden dat de kade/weg direct grenzend aan de Gelderse Gracht geen onderdeel uitmaakt van het aangrenzende perceel. CO WS-32 inv. nr. 179.

Afbeelding 40.: Gelderse Gracht naar het noorden, rechts de groenstrook in onderhoud bij de gemeente Oldebroek op grondgebied van Kamperveen, met tussen de bomen het huis van de gesproken bewoner. Links Gelderse zijde. ²¹⁵

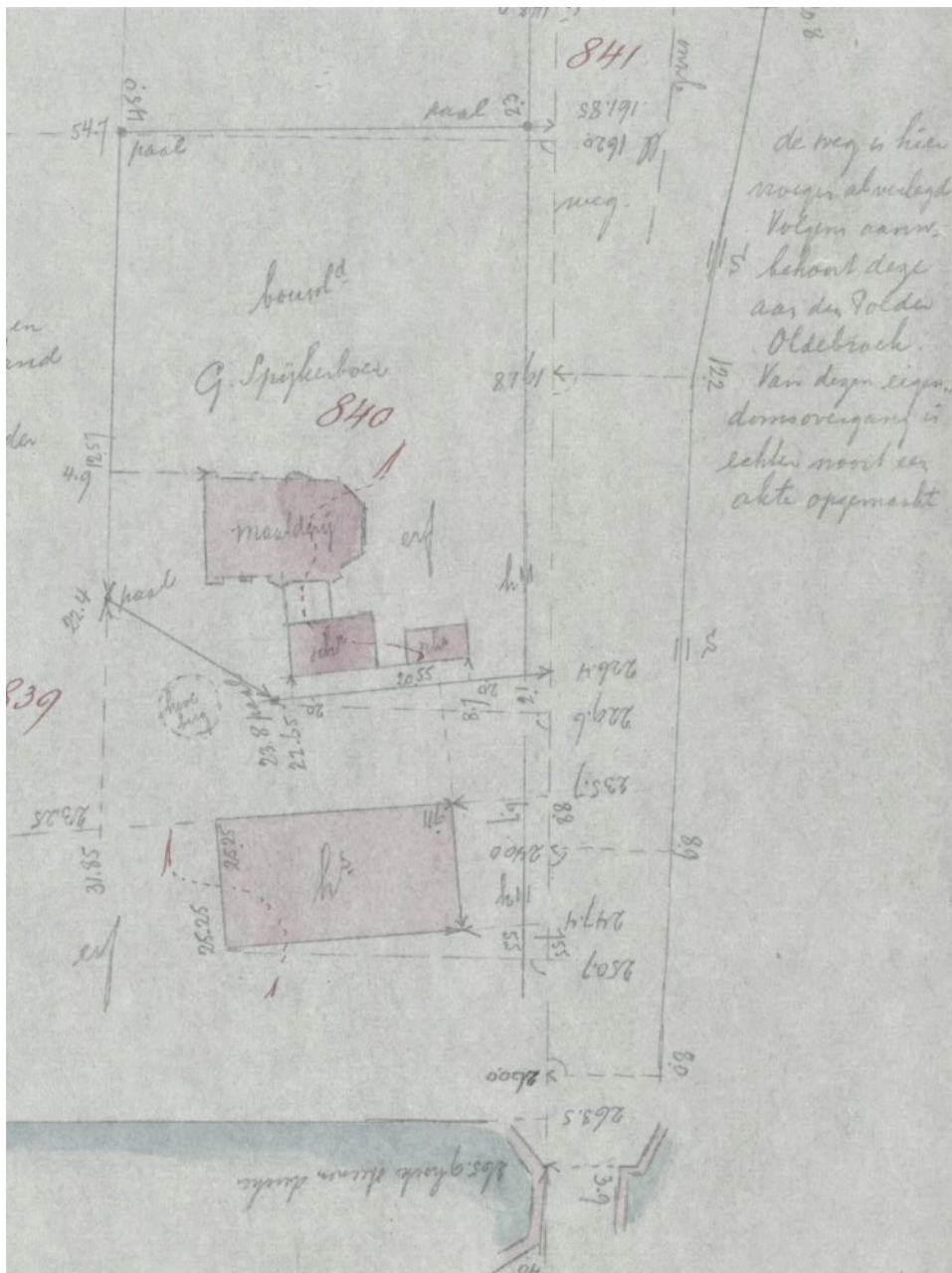
De strook grond direct grenzend aan de Gelderse Gracht, maar gelegen in de gemeente Kamperveen was voornamelijk in bezit van mensen uit Oosterwolde. Met behulp van de kadasterviewer heb ik geprobeerd de geschiedenis van de eigenaren te achterhalen van 1832 tot de ruilverkaveling in 1979. Een aantal van hen is te zien als opvolgers van de Grachtenmakers, gezien hun woonadres (Grachtenweg 15 en 17: de doodlopende weg direct grenzend aan de Gelderse Gracht aan Gelderse zijde) en hun beroep: dagloners. De percelen zijn onderhevig aan ingewikkelde opdelingen, samenvoegingen en hernummeringen. Een veldwerk kaart uit 1935/1936 maakt dat duidelijk (zie bijlage 4). Opmerkelijk is een aantekening op een veldwerk kaart van de Zwarteweg, gedateerd 1932, direct grenzend aan de voormalige sluis: “*De weg is hier vroeger al verlegd. Volgens aanw. [onenden, TL] behoort deze aan de Polder Oldebroek. Van dezen eigendomsovergang is echter nooit een akte opgemaakt.*” Ondanks vastlegging in het kadaster was er dus in 1932 nog steeds enige onduidelijk (zie afbeelding 41). ²¹⁶

---

²¹⁵ Foto auteur.

²¹⁶ Bron: Kadaster archiefviewer 2.0, ontwikkeling perceelnummering en eigenaren KPV99 sectie E nummers 272, 561, 551 en 504 zie ook bijlage 4. Citaat: Kadaster archiefviewer VW-KPV99-E137.

Afbeelding 41. Kaart met opmerking over eigendomsoverdracht zonder akte. Noorden links, onder van links naar rechts de Gelderse Gracht met rechts de locatie van de voormalige sluis. Bovenste gebouwtje molen (Meulderij). (1932).²¹⁷

De enige sporen van provinciegrenzen, gerelateerd aan identiteit zouden kunnen zijn dat genoemd wordt dat het nooit zo geboterd heeft tussen Kampen en de Veluwe. Dat uit zich bijvoorbeeld in het feit dat het Noordeinde meer op Elburg en Oldebroek is georiënteerd dan op het dichterbij gelegen Kampen. Ook vermoedt de heer Kragt, die in het hele gebied heeft gewoond en gewerkt, dat er een dialect verschil is tussen de Sallandse kant en de Veluwse kant in de uitspraak van de aa bij sommige woorden. In de woorden voor vader (va) en water is de Veluwse a meer ao, en in het Sallands worden deze woorden met een open aa uitgesproken (voa en vaa; een glas waoter of water), maar in andere woorden wordt de a overal als een ao uitgesproken. Elk dorp heeft vooral zijn eigen varianten van dialect.

²¹⁷ Kadaster Archiefviewer Veldwerkkkaart VW-KPV99-E137.

Adel: wat rest zijn sporen in het landschap

Adel speelt geen rol meer in het gebied. Het landgoed Buckhorst is rond 1840 verkocht en het landhuis zelf is afgebroken. Wel zijn de sporen van de oude eikenlanen nog in het landschap terug te vinden (zie afbeelding 42).

Afbeelding 42. Oude laanstructuren die naar het voormalige Buckhorst leiden.²¹⁸

Wittenstein is in 1938 afgebroken. De bijbehorende landerijen waren al eerder in gedeelten verkocht. Als ik de familie Veenstra bezoek rijdt ik het erf op via de oprijlaan. Ik krijg een rondleiding langs de restanten van de rondlopende ommuring met een poortje met ornament naar het bos. In het bos en op het voorterrein een aantal heel oude bomen en gedeelten van de gracht. Het huidige huis is gebouwd op de fundamenten van het kasteel; de oude kelder gewelven zijn nog aanwezig (afbeelding 43). Ook de bomenallee tegenover het huis is nog intact en hoort bij het perceel van de familie Veenstra.

---

²¹⁸Foto auteur.

Afbeelding 43. Oude keldergewelven van landgoed Wittenstein.²¹⁹

Van de landhuizen op de grens van het Veluwemassief en polder Oldebroek en polder Hattem zijn IJsselvliedt, Oldhorst en Vollenhof nog over. De familie Fokker weet dat in polder Hattem nog pachtgrond is van IJsselvliedt, terwijl de meeste grond in Zalkerbroek en Hattermerbroek inmiddels in eigendom is. Landgoed IJsselvliedt behoort tot de erfenis van de in 1948 overleden mr. J.P. graaf Van Limburg Stirum en jonkvrouw C.M.R. van Sminia. Zij hadden geen kinderen en brachten het landgoed onder in een stichting. Het landgoed kent nog drie pachtboerderijen. Overigens had de familie ook grond binnen de gemeente Kampen.²²⁰ De heer van den Brink vertelt dat je onderaan de Woldberg een hele strook met wellen had die grondwater van de Veluwe aanvoerden. Doordat dat water in gebruik is genomen voor de drinkwatervoorziening van Kampen is de strook met landhuizen gaan verdrogen.

De plaats waar Puttenstein heeft gestaan is nog herkenbaar in het landschap. Ooit stond er een boerderij met de naam Puttenstein, nu staat de plek bekend als De Pol.

Kerkelijke instellingen: balanceren tussen armenzorg en controle

De mensen die ik spreek hebben een globaal idee of grond in eigendom of in pacht is. Voor zover mensen weten dat grond verpacht wordt (of werd) worden de kerk, kerk gerelateerde instellingen en IJsselvliedt genoemd. Andere particuliere verpachters komen niet ter sprake. Precieze gegevens heb ik niet, maar diverse mensen vertellen over de kerk uit Kamperveen die veel grond had aan de Hogeweg. Datzelfde geldt voor de kerk uit Oosterwolde aan de Grote en Kleine Woldweg. Ook de Gasthuizen en het Grootburgerweeshuis van Kampen en de Feithenhof uit Elburg bezaten en bezitten nog de nodige gronden.

Het Feithenhof stamt uit een adellijke erfenis van mevrouw Maria Catharina Feith en Baron Witten. Mevrouw Feith liet bij testament in 1733 haar landerijen onderbrengen in een stichting voor een tehuis voor arme oude mensen. De leiding van deze stichting werd opgedragen aan vijf predikanten van gereformeerde gezindte uit Elburg, Doornspijk, Oldebroek en Oosterwolde. Deze moesten een rentmeester benoemen die de dagelijkse leiding had. Het tehuis werd en wordt (gedeeltelijk) gefinancierd uit de opbrengsten van de pacht van landerijen. Een combinatie dus van (voormalig)

---

²¹⁹Foto auteur.

²²⁰ Kampen kocht rond 1999 45 hectaren van de Stichting IJsselvliedt ten behoeve van de stadsuitbreiding Onderdijsk. Bron: <https://www.stichtingijsselvliedt.nl/landgoed/> https://www.planviewer.nl/imro/files/NL.IMRO.0166.00991246-OW01/b_NL.IMRO.0166.00991246-OW01_tb3.pdf 11-7-2022).

adellijk bezit en kerkelijk beheer, zoals ook in het verleden adellijke mensen en gegoede burgers hun bezittingen (gedeeltelijk) aan de kerk nalieten.²²¹

Meerdere mensen noemen dat de kerk veel invloed had: ze had veel gebouwen en ook veel grond en ze heeft nog steeds een grote vinger in de pap. Er is sprake van dat de kerk van Oosterwolde in de omgeving van Noordeinde lang op jaarbasis grond verhuurde, waardoor ze de boeren aan zich bond om blijvend voor huur in aanmerking te komen. Als je niet trouw naar de kerk ging, kon je verlenging van je pacht wel vergeten. Ook de rol van de diaconie in de armenzorg wordt genoemd. De diaconie, zowel van Oosterwolde als van Kamperveen, kwam onder andere aan haar inkomsten uit pachtopbrengsten. Die inkomsten werden aan armenzorg besteed maar dit ging met controles gepaard: de diaconie kon plotseling op bezoek komen om te kijken of je die ondersteuning wel nodig had. Zo is er het verhaal over een gezin waar bleek dat ze kaas op het brood hadden: een teken dat ze rijk genoeg waren en dus geen ondersteuning nodig hadden. Die controle was reden genoeg voor mensen om te proberen buiten de steun van de kerk te blijven.

Tijdens de ruilverkavelingen is de nodige grond in handen gekomen van de zittende boeren, waardoor nu veel meer grond in eigendom is van boeren dan in de vorige besproken periodes.

Steden: de plek waar je je rijbewijs verlengt

Inmiddels zijn Kamperveen en Zalk gemeente Kampen (provincie Overijssel); Noordeinde, Oosterwolde en een gedeelte van de polder Hattem gemeente Oldebroek en het deel van polder Hattem ten oosten van de N50 gemeente Hattem (beide provincie Gelderland). Alleen Zuideinde ligt op de provinciegrens en gedeeltelijk in de gemeente Kampen en gedeeltelijk in de gemeente Oldebroek en dus in twee provincies.

Voor de geïnterviewden spelen gemeentegrenzen nauwelijks een rol. Ze zijn vooral herkenbaar aan gemeentelijke diensten en verordeningen: de locatie waar je je rijbewijs of ID kaart moet verlengen, dagen waarop huisvuil wordt opgehaald, de vraag of je wel of geen snoeiafval op eigen erf mag verbranden, gemeentelijk maaibeleid van de bermen en strooiwagens die een stukje over slaan als het niet onderdeel van de eigen gemeente is. Voor de boodschappen hebben mensen nauwelijks vaste plaatsen waar ze heen gaan: Zwolle, Kampen, Elburg, Hattem, Oldebroek of elders, het is net hoe dat het beste uit komt.

Veenontginningen: één weidegebied, vijf door de mens gemaakte polders

Het onderzoeksgebied heeft heel duidelijk zichtbare buitengrenzen: aan de zuidkant de Veluwe (of de Zuiderzeestraatweg of de Woldberg), in het oosten de IJssel, in het noorden de bypass (het Reevediep) en in het westen het Veluwemeer. Het Reevediep is de meest recente toevoeging. Hij volgt in grote lijnen het gebied waar vroeger De Reeve stroomde en is aangelegd in het kader van het project Ruimte voor de Rivier om extra opvangcapaciteit te creëren in geval van hoge waterstanden. De strijd tegen het water blijft dus een thema in het gebied (afbeelding 44).

De eigen buurtschap is in sociaal opzicht van betekenis. Polder Oosterwolde valt uiteen in Op 't Noorden (Noordeinde), Kerkdorp en Oosterwolde. Kamperveen is eigenlijk alleen een aanduiding voor de polder als geheel maar bestaat uit de buurtschappen De Hogeweg, Zuideinde en De Zande,

---

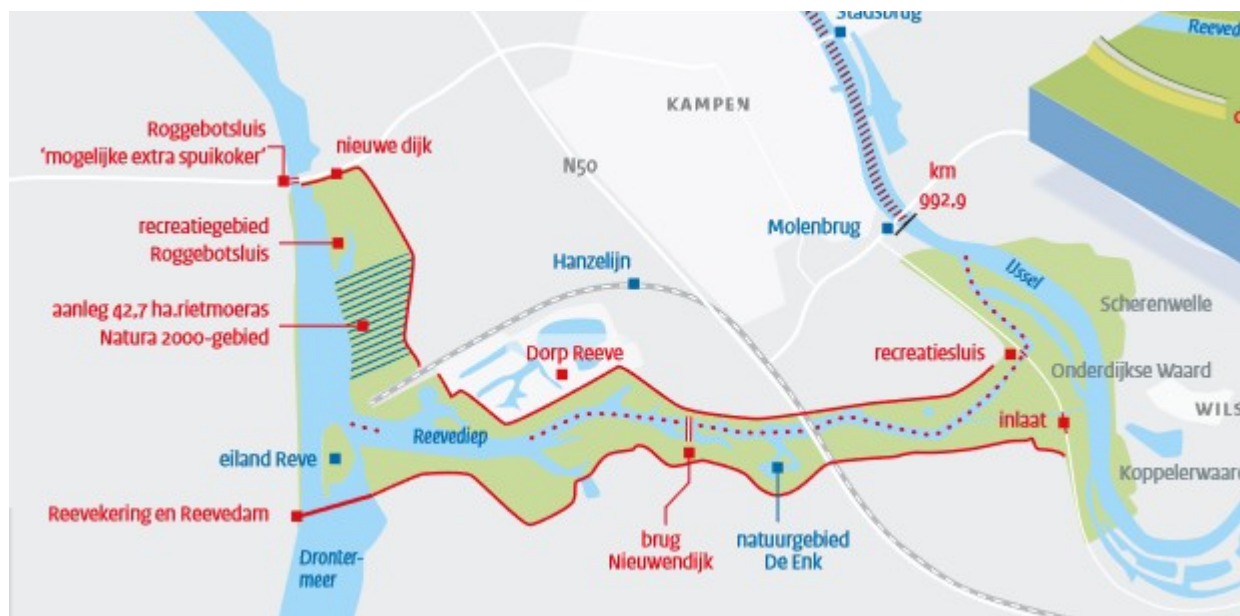
²²¹Bron: SA NWV inv. 1008, 1. Inleiding.

dat wat geïsoleerd ten opzichte van de rest van Kamperveen achter de N50 ligt. Mensen in Zuideinde noemen hun buurtschap misschien nog het vaakst Kamperveen, de familie Veenstra spreekt over ‘het andere Kamperveen’ als ze de Hogeweg bedoelen. Oldebroek is een geval apart, omdat het veel meer een lintdorp is en gedeeltelijk al ‘op het zand’ ligt. Het gebied van Oldebroek tegen de Woldberg aan was een heel arm gebied, waar nog lang plaggenhutten stonden. Ook Voskuil is een eigen gemeenschap. De buurtschappen zijn hechte gemeenschappen. Ze hebben eigen feesten zoals een BBQ en men kent er elkaar en staat voor elkaar klaar als dat nodig is. Bewoners zien ook verschillen tussen die verschillende gemeenschappen: Kamperveen en Oosterwolde gelden als wat behoudender. Het adagium is: laten we alles zoveel mogelijk houden zoals het is. De meeste mensen houden niet zo van gekkigheid, ze houden zich bezig met hun eigen boerderij en dat is het dan.

Noordeinde was een dorp van (kleine) vissers en boeren met een geïsoleerde ligging. Misschien dat dat ertoe heeft bijgedragen dat de mensen daar wat meer vrijgevochten zijn en hun eigen gang gaan. Wat soms ook als minder netjes wordt gezien (“je gaat daar terug naar de jaren dertig”). Wezep en Oldebroek waren de dorpen van de messentrekkers, maar misschien gold dat vooral voor het arme deel op het zand en minder voor de boeren op het veen.

Kerkelijkheid speelt in alle dorpen een rol. Mensen gaan daar naar de kerk van hun eigen gezindte, welke niet altijd in hun eigen buurtschap staat. Dat geldt ook voor de scholen waar de kinderen heen gaan. Dagelijks fietst een levendige stroom van groepen scholieren door het gebied.

Familiebanden zijn belangrijk. Het is een geliefd gespreksonderwerp en mensen weten wie er familie van wie is (“van wie ben je er een?”).

Afbeelding 44: Het nieuw aangelegde Reevediep is een brede strook met water en natte natuur die het onderzoeksgebied aan de noordzijde begrensd.²²²

De meeste bewoners bakenen de omgeving waar ze wonen af volgens de polder grenzen en benoemen dat ook zo. Alleen de familie Fokker benoemt de omringende infrastructuur (N50, A28, Zuiderzeestraatweg, Kamperstraatweg) als grenzen van hun directe omgeving en vatten daarmee Zalkerbroek, polder Hattem en Hollandse Akkers onder één noemer. De directe omgeving van hun

²²²Bron: RWS Infographics Ruimte voor de Rivierprojecten 12-12-2018, Factsheet IJsseldelta.

boerderij is Laag Zalk, of Zalkerbroek. De term Hollander Akkers wordt in de regio niet gebruikt. Ze karakteriseren het gebied als nieuw land in tegenstelling tot de andere polders. In Zalkerbroek en Laag Zalk is als gevolg van de ruilverkavelingen van de oude verkavelingsstructuren dan ook het minste over (afbeelding 45). Door de omringende infrastructuur is het een beetje een restgebied geworden. Bewoners uit de omgeving komen zowel uit Zalk als van Wezep, dat loopt door elkaar heen. De familie Fokker is import, maar past er als boeren wel makkelijk tussen.

Afbeelding 45: Omgeving zalkerbroek in 1900 en heden: veel aanpassingen in infrastructuur, secundaire wegen en sloot patronen ²²³

Mevrouw Fiddelaar benoemt als haar omgeving De Zande, Hogeweg, de Roskam; Zuideinde hoort er minder bij. “Mensen van de Hogeweg en Zuideinde kennen elkaar nauwelijks”. De N50 is wel een grens maar De Zande, als regio waar ze geboren is, hoort er toch bij. Voor anderen is de N50 juist geen nieuwe grens of barrière. Omdat de meeste mensen zich met de auto verplaatsen, heeft de weg de toegankelijkheid naar de (wijdere) omgeving beter gemaakt.

Ook de andere bewoners herkennen duidelijk de polders waar ze wonen. Mensen zien aanvankelijk weinig verschillen tussen de polders, maar als die toch naar boven komen dan wordt dat vaak gerelateerd aan grondsoorten. Mevrouw van der Kamp: “Noordeinde is klei, Oosterwolde meer zandgrond. Daar is een andere bodem, hebben ze andere gewassen en eerder last van droogte. Daar staan ook meer bomen. Bij Kamperveen hadden ze van oudsher meer roodbont vee vanwege de uiterwaarden en hier meer zwartbont”. Anderen vullen aan: “Zuideinde is anders dan de Hogeweg omdat het op een zandplaat gebouwd is”. Ook Voskuil, Oldebroek en Hattermerbroek liggen op zandruggen. Mevrouw Fiddelaar: “De omgeving van de Hogeweg is echt anders dan in Oosterwolde door de kolken en de knotwilgen”.

223 Bron: Esri Bonnebladen en Open Topo, uitsnedes door auteur.

Polder Oldebroek is veel smaller dan Oosterwolde en Kamperveen. De heer van den Brink: “Oosterwolde, Kamperveen en Oldebroek zijn drie polders die samen een groot weidegebied vormen dat door de mens in stukken is verdeeld. De polder Oosterwolde heeft meer natuurgebieden, is later ruilverkaveld met meer aandacht voor natuur en hogere waterstanden. In polder Kamperveen is de landbouw verder geïntensiveerd en daardoor armer in biodiversiteit. In Oosterwolde zijn plasdrasgebiedjes aangelegd, soms met hulp van de boeren (zie afbeelding 46). Sommigen zijn er blij mee vanwege de kleine vergoeding die ze ervoor krijgen, anderen juist niet. In polder Oldebroek is de Heigraaf wel een natuurlijke afwatering, maar de oost-west wegen in de polder zijn ruilverkavelingswegen. De grens is de Woldberg”.

Afbeelding 46. Plasdras-gebied in polder Oosterwolde langs de Kleine Woldweg.²²⁴

Iedereen herkent historische elementen in het landschap. Voor sommigen begint dat direct op het eigen erf, zoals bij de familie Veenstra op Wittenstein en mevrouw van der Kamp die een bak met pijpekoppen heeft, die ze in hun eigen terp rondom de boerderij hebben gevonden. Als oude elementen worden de terpen genoemd die de oude bewoningskernen markeren zoals rondom Zalk, de Hogeweg, de Voskuilerdijk, Zuideinde en Noordeinde. De kolken, vooral langs de Hogeweg, zijn sporen van overstromingen met alle ellende die daar soms mee gepaard ging, en het hele afwateringssysteem, met dijken, vaarten en weteringen en gemalen tonen de strijd tegen het water. Vooral de gemalen hebben een iconische uitstraling. Mevrouw Fokker vindt het dan ook jammer, als mensen sloten dichtgooien om makkelijker op het land te kunnen komen, omdat die sloten echt bij van het karakter van het landschap horen. De Gelderse Gracht heeft niet speciaal een oude uitstraling en heeft opnieuw een betekenis wijziging of toevoeging ondergaan. Naast

---

224 Foto auteur.

afwatering heeft de gracht ook een recreatieve functie als zwemwater, om in te vissen en onlangs is een fietspad langs een gedeelte van de gracht geopend.

Ook de oude kerkhoven van Kamperveen (De Dompe) en Kerkdorp worden genoemd en natuurlijk het oude dorp Zalk.

Terpen en kolken zijn fysieke sporen van de strijd tegen het water. Mensen weten waar het land 'hoog' is en bescherming bood tegen overstromingen. De heer van den Brink vertelt dat overstromingen tot Oldebroek kwamen. Bij de Zuiderzeestraatweg hield het ongeveer op. Zijn vader heeft nog meegemaakt dat je door overstromingen op kon stappen op de schaats aan de rand van het dorp en dan helemaal naar Friesland kon schaatsen, daar de elfstedentocht doen en dan de volgende dag weer terug. De heer Kragt vertelt dat het Noordeinde alle stormen heeft overleefd. "Het doodlopende stukje Zomerdijk waar ik woon is het hoogste stukje in de omgeving. Hier is het altijd droog gebleven. Boeren uit de buurt kwamen in geval van nood hierheen."

Alle mensen die ik sprak waren verknocht aan hun gebied, waarbij vooral de rust en de openheid gewaardeerd worden. Soms als contrast tegenover de meer begroeide delen tegen de Veluwe aan. De heer Kragt noemt het Noordeinde veel mooier dan Oldebroek: de vergezichten en dat je de zon kunt zien opkomen en ondergaan. Hij zou niet in het bos willen wonen. De familie Veenstra moest er wel aan wennen dat er weinig bomen zijn: er is weinig beschutting voor het vee bij warme dagen. Ook de familie Fokker moest wennen aan de openheid en de rechtlijnigheid: je kunt vanuit hun boerderij eigenlijk maar één blokje lopen en dat zijn allemaal rechte stukken en rechte hoeken. Zowel de familie Veenstra als de familie Fokker hebben elders in het land gewoond en zijn hier niet geboren. Wellicht vallen hen daarom andere dingen op. Hoewel mevrouw Fiddelaar in het gebied is geboren vindt ze het wel sterk veranderd: veel is van klein naar groot gegaan. Veel grotere stallen, mega tractoren, grote vrachtwagens voor de landbouw op de kleine weggetjes. Maar ze geniet enorm van het landschap en de rust die daarvan uitgaat. "De kolken zijn ontzettend mooi en zitten vol leven. De landerijen zijn mooi, de Hogeweg is mooi, want die is een beetje glooiend en er zijn veel koeien" (afbeelding 47).

Afbeelding 47. Kolken langs de Hogeweg (Kamperveen). ²²⁵

4.4 Conclusies

De buitengrenzen van het onderzoeksgebied, ooit een veenkussen, zijn nog steeds goed herkenbaar: Het Veluwemassief, de IJssel, het Reevediep en het Veluwemeer. De verschillende polders daarbinnen zijn herkenbaar en ook van elkaar te onderscheiden: polder Oosterwolde met beduidend meer nat-dras natuurgebieden, polder Kamperveen met intensieve landbouw en nauwelijks natuurgebieden, polder Oldebroek die veel minder diep is, geen historisch opgeschoven bewoningsassen kent, maar wel een doorsnijdingen in de vorm van een ruilverkavelingsweg en de gecombineerde polders Zalkerbroek en Hattem, met hun wat geïsoleerde ligging. De provinciegrens volgt vooral de weteringen, soms met daarnaast een weg op een oude kade of dijk.

Bewoners weten dat de provinciegrens door het gebied loopt en in hun directe omgeving weten ze ook waar, maar ze vinden deze in het landschap niet of nauwelijks herkenbaar. Hij is eigenlijk een natuurlijk onderdeel van het afwateringsstelsel. Hooguit loopt aan de Overijssels kant meer roodbont vee en aan de Gelderse kant meer zwartbont vee. Alleen de eigenaren van de

---

²²⁵ Foto auteur.

geitenhouderij hadden feitelijk te maken met verschillen tussen Gelderland en Overijssel bij de aanvraag van milieuvergunningen voor hun bedrijf.

Iedereen benoemt het agrarische karakter en de openheid als positieve punten van het hele gebied. De bewoners benoemen bijna steeds de grenzen van de eigen polder als begrenzing van de omgeving waar ze wonen. Alleen voor Zalkerbroek/Hattermerbroek werd de omringende infrastructuur als begrenzing genoemd. Verder worden landschappelijke verschillen in het gebied benoemd aan de hand van grondsoorten: buurtschappen en landerijen die op het zand liggen, op de klei of juist op het veen. Zichtbaar aan de hoeveelheid bebossing, maar ook aan de gewassen op het land en meer nog aan last van de droogte.

In het gebied staat alleen langs de N50 een bordje van een provinciegrens. De weg voelt eerder als een verbindingsweg dan als een scheiding. Omdat de meeste mensen zich met de auto verplaatsen, is de toegankelijkheid door die weg verbeterd. Voor zover mensen grenzen herkennen hebben die te maken met gemeentegrenzen, bijvoorbeeld het strooibeeld bij gladheid of het beleid voor het maaien van de bermen. Mensen ervaren nauwelijks nieuwe grenzen in het gebied.

In sociaal opzicht herkennen mensen verschillen tussen de verschillende buurtschappen, maar deze verschillen hebben weinig tot niets met een Veluwe of Sallandse binding te maken. Er kan een dialect verschil zijn in de uitspraak van de 'aa' in sommige woorden wat op een Sallandse of Veluwe oorsprong kan duiden, maar dat zou verder onderzocht moeten worden. In zijn algemeenheid kun je zeggen dat elke buurtschap zijn eigen gemeenschap vormt, met onderlinge verschillen, maar als het erop aan komt staat men voor elkaar klaar. Daarbinnen is de eigen familie belangrijk. Ook de kerkelijke gezindheid bepaalt de sociale structuur.

Bewoners van het gebied herkennen het gebied als oud cultuurland in tegenstelling tot Coeterier die aangeeft dat mensen landschap niet snel als historisch benoemen. Misschien komt dit doordat ik er expliciet naar gevraagd heb.²²⁶ De link met de historie wordt gelegd door het feit dat het boerenland is en dus lang geleden ontgonnen. De sporen van de strijd tegen het water maken het gebied het meest tot een historisch gebied: de kolken, vooral langs de Hogeweg en de boerderijen op terpen als tekenen van overstromingsgevaar. Ook het systeem van waterlopen, sluizen en gemalen als tekens dat ontwatering nodig is om het gebied bewoonbaar te maken is een zichtbaar historisch element (zie afbeelding 48). De Gelderse Gracht is daarbij eerder minder, dan meer herkenbaar als historische element. Wellicht heeft dit water nog het meest een betekeniswijziging of -toevoeging ondergaan met name voor verschillende vormen van recreatie zoals zwemmen en vissen. Onlangs is een fietspad langs een gedeelte van de gracht geopend.

Een relict uit het verleden is het feit dat een klein stukje groenstrook langs de Gelderse Gracht aan de Kamperveens kant wordt onderhouden door de gemeente Oldebroek. Er zullen echter maar weinig mensen zijn die dat weten.

---

226 Zie 1.2 Stand van het onderzoek.

Afbeelding 48. Gemaal De Wenden aan de noordzijde van de Gelderse Gracht als icoon in het landschap.²²⁷

---

227 Foto auteur.

5. Conclusies en discussies

5.1 Inleiding

“Eén weidegebied, verschillende door de mens gemaakte polders”.²²⁸

In dit slothoofdstuk kom ik terug op mijn centrale onderzoeksvraag:

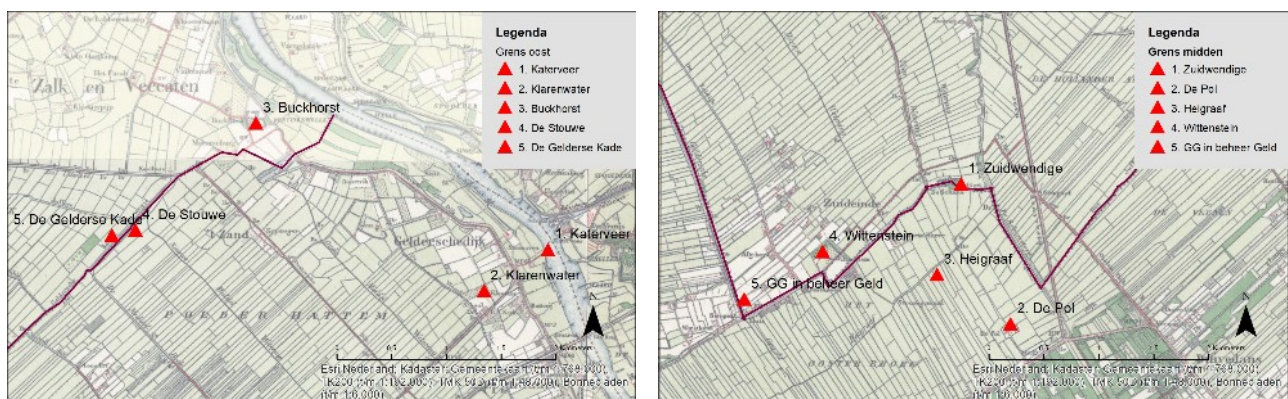
Hoe kan de grens tussen Gelre en het Oversticht tussen de IJssel bij Zalk en de voormalige Zuiderzee bij het Noordeinde verklaard en begrepen worden? Waarom ligt de grens waar hij ligt en welke betekenis had/heeft die grens voor verschillende actoren?

Ook grijp ik in concluderende zin terug op een aantal elementen uit het theoretisch kader. Ik heb binnen het kader van dit onderzoek niet alle vragen uit kunnen werken die boven tafel kwamen. Dat geldt zowel voor kennislacunes als voor vragen die gerelateerd zijn aan het theoretisch kader. In paragraaf 5.3 ‘Discussie’ stip ik de belangrijkste van deze overgebleven vragen aan.

5.2 Conclusies

Ligging van de grens

Het eerste wat opvalt is dat er niet één naam voor het hele veengebied is. Er zijn alleen namen voor de verschillende polders die samen dit weidegebied aan de noordkant van de Veluwe vormen. Wellicht is dat het eerste teken dat we met een grensgebied te maken hebben waarvoor nooit één naam is gegroeid.

Afbeelding 49. Genoemde grens locaties oost (links) en midden (rechts). Bron: Esri Bonnekaarten, bewerking auteur.

Het is zeer waarschijnlijk, dat de Veluwe en Salland aanvankelijk beide onder het beheer van de bisschop van Utrecht hebben gestaan. Ook hebben beide gebieden later tijdelijk hetzij onder het

228 Karakterisering onderzoeksgebied als geheel door de heer van den Brink.

beheer van de bisschop van Utrecht, hetzij onder de graaf/hertog, van Gelre gestaan. Als veenmoeras zal het onderzoeksgebied nauwelijks van specifieke betekenis zijn geweest. De volgende verklaringen zijn aan te voeren, waarom dit moeras in de loop van de tijd, ten tijde van de ontginning, gedeeltelijk Sallands bleef en gedeeltelijk Gelders werd, toen de graaf van Gelre zijn aspiraties op de Veluwe steeds meer realiseerde (voor de genoemde locaties, zie afbeelding 49):

- direct grenzend aan de IJssel was het veer van Veecaten (linker kaart 1) van belang voor de bisschop, als onderdeel van de toegangsroute van het Sticht naar het Oversticht. De bisschop wilde beide oevers in handen hebben en houden. Klooster Clarenwater (2) wilde zich vestigen in het Oversticht, maar onder druk werd het een klein stukje verplaatst naar de Gelderse zijde. .
- de heren van Buckhorst (3) maakten zichzelf tot leenman van de bisschop van Utrecht. Daarmee werd of bleef het gebied ten noorden van het veer Sallands en van het Oversticht. Vermoedelijk hadden de heren van Buckhorst weliswaar ook landerijen op andere locaties, maar in dit gebied is het waarschijnlijk dat de landerijen van Hoog Zalk en Laag Zalk (Zalkerbroek) door ontginning vooral in handen waren van de heren van Buckhorst. De grens van die ontginning: de Stouwe en de Gelderse Kade waren zijdwende en zijkade van het ontginningsgebied en scheidde dat van het ontginningsgebied van Hattemerbroek (4, 5).
- Hoewel de precieze ontstaansgeschiedenis van Kampen niet duidelijk is, is wel duidelijk dat deze stad binnen het beheersgebied van de bisschop van Utrecht viel en ook stadsrechten van de bisschop ontving. Kampen was kennelijk zo belangrijk voor de bisschop dat het in 1336 buiten de verpanding van Salland aan Reinald II van Gelre viel. Daarmee bleef de hele linker oever van de IJssel vanaf het Katerveer onder controle van de bisschop van Utrecht, ook toen de Veluwe onder het beheersgebied van de graaf/hertog van Gelre viel.
- Zowel de bisschop van Utrecht als de graaf van Gelre hebben de ontginning van veengebieden binnen hun beheersgebied gestimuleerd. Daarmee werd het veenmoeras een gebied dat economische waarde kreeg. Het is wel opvallend dat de graaf van Gelre pas relatief laat genoemd wordt bij de eigenaren van gronden in Oosterwolde.
- De ontginningers van Oosterwolde in het gebied van Gelre en van Kamperveen in het gebied van het Oversticht kwamen elkaar vermoedelijk tegen bovenop de veenkoepel. In de tijd dat er veel onrust was binnen Gelre en op de Veluwe vroegen de ontginners van Kamperveen aan de bisschop om een scheidingsloot te mogen graven. Die toestemming kregen zij in 1377. Later, in 1425 kregen de ontginners van het Oldebroek toestemming van de hertog van Gelre om de afwatering van hun ontginning te verleggen van de IJssel naar de Zuiderzee door het graven van de latere Gelderse Gracht op het grondgebied van Gelre. Het is onduidelijk of deze op dezelfde locatie ligt als de scheidingsloot uit 1377, maar dit werd de nieuwe scheiding: een relatief lange rechte sloot zonder overbrugging. Aan de zuidkant van de Gelderse Gracht was de grens tussen Overijssel en Gelderland lang niet helemaal duidelijk (5).
- Het tussenliggende gebied van de Gelderse Gracht tot aan de Stouwe stond vermoedelijk vooral onder controle van de heren van Putten. Het slot Puttenstein (rechter kaart 2) lag aan de kant van Gelre, maar de heren van Putten hadden zeker landerijen zowel aan de zijde van Gelre, als aan die van het Oversticht. Hoe de grens hier precies tot stand is gekomen is onduidelijk. De verkaveling ten oosten van de Pol, waar vroeger slot Puttenstein stond, tot

aan de grens, sluit volgens de Bonnebladen uit ca. 1897 meer aan op de verkaveling van het Oversticht dan die van Gelre. De verkaveling ten noorden van de Heigraaf (3) tot aan de grens sluit wel aan op die ten zuiden de Heigraaf, maar is veel grofmaziger. Dat is het gedeelte aan de Gelderse zijde, dat later in bezit is van de eigenaren van Wittenstein (4). De kadastrale kaart uit 1832 laat hetzelfde beeld als de Bonnebladen zien. Uit die kadastrale kaart blijkt ook dat in dit gebied behalve de eigenaren van Wittenstein, relatief veel andere mensen uit Overijssel grond in Gelre bezitten, of omgekeerd. Grens en bezitsverhoudingen vallen hier het minst samen.

- Waar de grens de bocht maakt van een zuidwest-noordoost richting naar een noordwest-zuidoost richting, volgt hij een heel klein stukje een natuurlijk waterloopje: de Zuidwendige (1). Dat is het enige stuk van de grens waar deze een natuurlijke waterloop volgt (zie afbeelding 50).

Afbeelding 50. Enige stukje natuurlijke verloop van de grens: voorheen de Zuidwendige (water en weg) nu alleen een watertje dat uitmondt in De Riete.²²⁹

Verlegging van de grens en strijd om de grens

Toen de grens rond 1400 eenmaal vast lag, is er relatief weinig meer aan veranderd, afgezien van de tijdelijke radicale verandering gedurende de Bataafse republiek. In vergelijking met bijvoorbeeld een groot deel van de grenzen van Drenthe, is vrij vroeg. De belangrijkste verklaring hiervoor is wellicht dat er in dit gebied vanaf een betrekkelijk vroeg stadium geen onverdeelde gemeenschappelijke gronden meer waren en dat grenzen tussen bezittingen dus al vrij lang min of meer duidelijk waren.

Kleinere conflicten deze zich nog wel voor: het gebiedje rond het Katerveer werd op den duur Gelders, vermoedelijk toen zowel Gelre als het Oversticht rechtstreeks onder het Habsburgse rijk vielen en beide zijden van het veer in handen van één heerser waren.

---

²²⁹ Foto auteur.

Ook over het beheer van de gronden aan de Overijsselse zijde, grenzend aan de Gelderse Gracht was onenigheid in de periode 1770-1774. De oorzaak hiervan was een historisch gegroeid gebruik dat diegenen die de gracht en de kades onderhielden (de zogenaamde Gelderse Grachtenmakers), ook het recht hadden op de opbrengsten van de berm over een breedte van zeven voet aan Overijsselse zijde. Dit gebruik was mondeling overgedragen en niet in het veld vastgelegd met een duidelijke markering van de breedte van deze strook. Voor een klein gedeelte lijkt dit gebruik nog steeds te bestaan.

Betekenis van de grens: wisselende loyaliteiten

Met de prille vorming van Staten op provinciaal niveau aan het begin van de vijftiende eeuw gingen steden en ridderschap samen optrekken om de belangen van hun eigen gewest/provincie te verdedigen. Toen kregen gewesten voor een grotere groep actoren betekenis en kregen die actoren ook invloed in die gewesten. Tot die tijd speelde de adel met wisselende loyaliteiten. Deze had bezittingen in meerdere gewesten en vervulde ook ambten in verschillende gewesten. Steden hadden geen territoriale bezittingen in andere gewesten maar wel handelsbelangen waardoor ook zij wisselende coalities aangingen over gewestelijke grenzen heen.

Ook kerkelijke goederen lagen verspreid in meerdere gewesten. Hun beheerders namen echter niet deel aan de vorming van Staten op provinciaal niveau.

In de periode rond 1800 was de positie en de invloed van adel in Nederland nog steeds groot. Ook toen hadden de meeste adellijke families bezittingen verspreid over Nederland, waardoor dezelfde familienamen opduiken in openbare functies en ambten in diverse provincies. De besloten, kleine groep regenten die, samen met de stadhouder eind achttiende eeuw in Nederland de dienst uitmaakte was een belangrijke oorzaak van de patriottenbeweging. En die patriottenbeweging werd aanvankelijk vooral gedragen door adel en gegoede burgerij die geen deel uitmaakte van de directe entourage van de stadhouder. Na de Franse tijd en de vestiging van het Koninkrijk der Nederlanden bleven leden uit de adel belangrijke functies in het openbaar bestuur vervullen, maar opnieuw, niet speciaal aan één provincie gebonden.

Voor huidige bewoners heeft de grens nauwelijks betekenis. Alleen voor diegenen die te maken hebben met het landbouw- en het natuurbeleid, waarin de provincies een belangrijke stem hebben, is de opstelling van de eigen provincie belangrijk.

Zelfstandigheid of identiteit

In de periode van de vorming van de gewesten onder landsheerlijk gezag speelden zelfstandigheid en identiteit op gewestelijk niveau een rol. De bisschop van Utrecht en de graaf/hertog van Gelre verwierven territoriale gebieden waarin ze steeds meer macht kregen. De graven/hertogen van Gelre werkten bewust aan het creëren van een politieke identiteit van het hertogdom. Erfelijke opvolging zorgde voor een dynastie die ook symbolische waarde had, ondanks opvolgingskwesaties binnen de familie. Familiewapens en symbolen droegen daar verder aan bij. Omdat het bisschopsambt niet erfelijk overdraagbaar was kon in het Oversticht een identiteit gekoppeld aan een familie van machthebbers niet tot ontwikkeling komen.

Rond 1800 was soevereiniteit voor de provincies een ‘levend’ begrip. In het conflict over de Gelderse Gracht wordt met die woorden gesproken over de inwoners van Kamperveen en Kampen die de soevereiniteit van Gelderland schonden. Uit de stukken blijkt dat het in onderling overleg oplossen van het conflict door het Hof van Gelre van belang werd geacht om de goede verstandhouding tussen beide provincies te bewaren.

Overigens komen de termen Salland en Veluwe in deze stukken niet voor. De Bataafse revolutie draaide uiteindelijk om de vraag hoe zelfstandig provincies mochten zijn. In Gelderland en Overijssel was de federalistische stroming sterk. Deze stroming streefde naar terugkeer van grotere soevereiniteit voor de provincies. De (gematigde) unitariërs wonnen, wat na de Franse overheersing leidde tot de vorming van Nederland als eenheidsstaat en centralisatie van macht. In deze periode leek soevereiniteit een belangrijker rol te spelen dan identiteit. Pas in de loop van de negentiende eeuw kwamen bewegingen op gang die de belangstelling voor de nationale, maar zeker ook de regionale geschiedenis en identiteit aanwakkerden.

In het heden speelt de discussie over regionale zelfstandigheid en identiteit nauwelijks. De discussie over de vraag wat beter op decentraal niveau geregeld kan worden, omdat daar meer kennis is over de eigen regio, komt wel terug. Actueel is daarbij de uitwerking van de stikstofplannen die aan de provincies is opgedragen. Regionale identiteit in relatie tot de provinciegrenzen speelt geen rol. Je ziet bijvoorbeeld nergens een provincievlag of een Veluwse of Sallandse vlag. Alleen Nederlandse vlaggen op de kop, wapperen nu in het gebied.

De grens in het landschap

De Stouwe, met gedeeltelijk de Gelderse kade daarlangs, en de Gelderse Gracht zijn harde grenzen in het landschap. Doordat ze onderdeel zijn van een polderlandschap met veel rechte sloten vallen ze niet op als grensscheidingen. Het hele gebied van de veenontginningen geeft de beleving van een open, agrarisch veenweidegebied. Weliswaar zijn er verschillen tussen de verschillende polders, maar de overeenkomsten zijn groter en de buitengrenzen van het gebied zijn veel zichtbaarder: de besloten bosrijke rand van de Veluwe, de IJssel, het Reevediep en het Drontermeer aan de zuid-, oost-, noord- en westzijde. Deze beleving wordt door de huidige bewoners zo gedeeld.

5.3 Discussie

Kennis vragen

Dit onderzoek beslaat een gebied van zes polders binnen twee provincies en daarmee een relatief groot oppervlak. Drie tijdvensters zijn onderzocht. Binnen het kader van deze scriptie kon niet op alle onderdelen even diepgaand ingegaan worden. Tegelijkertijd werd duidelijk waar de grootste kennis gaten zitten om de ontstaansgeschiedenis en de werking van dit cultuurland meer compleet in beeld te krijgen. Enkele van die nog onopgehelderde vragen zijn:

- Wat is de ontginningsgeschiedenis van Oosterbroek (het oostelijke deel van polder Oldebroek). Van kerspel Doornspijk in het westen en van de omgeving van Buckhorst en Zalk in het oosten is het nodige bekend, maar van het tussenliggende gebied veel minder. Vreemd is dat er over Oosterbroek niet meer bekend is (of in ieder geval heb ik niet meer

gevonden), terwijl dat qua verkavelingsstructuur en afwatering een geheel vormt met het oostelijke deel van polder Oldebroek tot aan de Polweg.

- Bestaat er een relatie tussen de Hollanders die een rol speelden bij de ontginning van Oldebroek ('Hollanderbroek') in het westen en 'Hollanderhuzen' en Hollander Akkers in het oosten?
- Ook over de andere polders, is nog veel onduidelijk over de ontginningsgeschiedenis en de samenhang tussen die verschillende ontginningen. Wie organiseerden de ontginningen? In hoeverre werd gelijk op gewerkt, of kwam men elkaar op meer plekken ergens tegen?
- Ligt de Gelderse Gracht op dezelfde locatie als de scheidingsloot waar de bisschop van Utrecht in 1377 toestemming voor gaf?

Dit is een vraag waar door gebrek aan bronnen wellicht nooit een antwoord op komt. Het is opmerkelijk dat in de discussie over de Gelderse Gracht en de grens tussen Overijssel en Gelderland in de periode 1770-1774 het document uit 1377 nooit is genoemd, terwijl er toen wel diverse pogingen zijn gedaan om in het verleden te graven.

- In dit onderzoek heb ik geen tijd gehad ook aandacht te besteden aan de waterschappen. Toch is dit, zeker in een gebied waar de strijd tegen het water vanaf twee kanten speelde, een belangrijke invalshoek.

De werking van grenzen

In de theorie zoals ontwikkeld bij de KU Leuven wordt gepleit voor een bredere beschouwing van grenzen, dan alleen die territoriale 'lijn' op zich. In dit onderzoek is wel een bredere strook in beschouwing genomen en is de positie van verschillende actoren in relatie tot die grens onderwerp van onderzoek geweest. De werking van grenzen voor mensen die in de grenszone leven is echter niet uitgewerkt. Er is niet ingegaan op kwesties zoals de vraag In hoeverre de grens invloed had op wat we tegenwoordig het 'vrije verkeer van mensen, goederen en diensten' noemen. In hoeverre werkten grenzen op die manier op het niveau van gewesten? Was het makkelijker of moeilijker om zich te vestigen in een andere stad binnen of buiten het eigen gewest, en hoe zat dat voor het platteland? Hoe gingen mensen, zeker in de grensgebieden, daar in de praktijk mee om? Dergelijk onderzoek kan een grote verdieping betekenen van het inzicht in de werking van grenzen in de praktijk.

Tot slot

Ik werkte aan deze scriptie in de periode dat een oorlog op Europese bodem losbrak met de inval van Rusland in Oekraïne. Daardoor kwamen begrip als grens, identiteit en soevereiniteit ineens veel dichterbij. Denken over grenzen werd minder onschuldig dan bijvoorbeeld het beeld van fantaseren over grenzen aan de hand van herinneringen aan vakanties, vanaf de achterbank in de auto van je ouders kijkend of je kon zien of je al een grens gepasseerd was en in een ander land was aan het soort huizen, de verkeersborden of de gaten in de weg.

Kester Freriks schreef over grenzen: “ze geven inzicht in landschapsgeschiedenis, in de omgang van de mens met elkaar en met het land. Ze vertellen over oorlog en vrede, laten zien hoe de mens de omgeving inricht. Grenzen scheiden en verenigen.”²³⁰

Laten we hopen op een spoedige vrede voor een soeverein Oekraïne, waarbij grensbewoners, ooit, op den duur, weer net zo weinig betekenis aan de grens hoeven te hechten als voor die oorlog, en vrede en vereniging staan boven oorlog en scheiding.

Afbeeldig 51. ... tot Zuiderzee: einde van de Gelderse Gracht waar hij in het Drontermeer (voorheen de Zuiderzee) uitkomt.²³¹

---

230 Freriks 2022, p. 13.

231 Foto auteur.

Dankwoord

Het schrijven van deze scriptie was als een meervoudige reis. Een reis door de tijd, door periodes uit de geschiedenis die ik dankzij dit onderzoek veel beter heb leren kennen en begrijpen. Een reis door mijn onderzoeksgebied. Met plezier fietste ik herhaaldelijk door het gebied waarbij ik steeds weer nieuwe wegen en gezichtspunten ontdekte. En een reis door het proces van het schrijven van een scriptie.

De neerslag van de reis door de tijd en het gebied heeft u kunnen lezen in het voorgaande verslag. Voor mijn reis door het proces van dit onderzoek en het schrijven van deze scriptie wil ik een aantal mensen bedanken.

In de eerste plaats Bennie, Helmig, Herma, Jeannet en Erik, Jennie en Martin en Roelie die ik voor dit onderzoek mocht interviewen. Dank voor jullie hartelijk ontvangst en informatieve, open en fijne gesprekken.

Ook de gesprekken met mijn begeleider Jeroen Benders heb ik bijzonder gewaardeerd. Wat een weelde dat we die gesprekken niet in een half uurtje hoefden af te raffen, maar dat je ruim de tijd voor me nam en je grote kennis van de Middeleeuwen en het gebied met me deelde. Ook leerde ik meer over de vraag hoe een historicus te werk gaat. Dank daarvoor!

Theo Spek en de andere docenten van de opleiding dank ik voor de mooie samenstelling van deze master. Ik heb plezier gehad van al mijn vakken: Landschappen van Nederland, archiefonderzoek en paleografie, GIS voor landschapshistorisch onderzoek, Kaarten en Atlassen als Cultuurdragers en Historische buitenplaatsen en landgoederen.

Loeka, Loes en Willemijn, mijn 'lotgenoten' dank ik voor het delen van lief en leed, ups and downs, en de uitwisseling van tips en bemoedigende woorden in ons intervisiegroepje 'scriptieleven'.

Het is misschien wat vreemd op deze plaats, maar ook het Nederlandse Openbare Bibliotheekwezen wil ik danken voor haar goede organisatie en service. Hoewel ik niet in de buurt van een universiteitsbibliotheek woon, kon ik toch heel veel via mijn eigen bibliotheek aanvragen. Oké, soms duurde zo'n reservering wat langer en er was ook wel eens iets kwijt, maar vanuit het hele land heb ik stapels boeken in huis gehad. Dank voor de behulpzaamheid van archiefmedewerkers hoort daar in één adem bij. Op mijn vraag of er bij de kaarten over de Gelderse Gracht uit 1770-1774 nog een dossier hoorde, kreeg ik binnen een week bijna 400 verse scans thuisgestuurd 'omdat het vaak even duurt voor ze op de site staan'. Otto Ottens speurde voor mij in het Stadsarchief van Kampen een afschrift van het document uit 1377 op, dat foutief genummerd bleek te zijn. Wat een service!

Tot slot wil ik mijn gezin bedanken. Zoon Fedde en partner Stev voor de vele tijd die jullie mij gunden om mij op te sluiten op mijn werkkamer. Maar ook voor het mee puzzelen en ontcijferen van oude handschriften. Stev, bedankt voor een laatste lezing op taal- en tekstverwerkingsfouten, en natuurlijk de kopjes koffie die je me zo af en toe bracht als ik weer eens in een meeting zat. Dochter Aukje, bedankt voor je hulp bij de omvorming van dit verslag tot een geheel in een verzorgde opmaak!

Het was een enorme klus, maar ik heb er met plezier aan gewerkt!

Literatuur, bronnen

- Alberts, W.J. (1966). *De geboorte en groei van de Nederlandse gemeenten*.
- Beelaerts van Blokland, Jhr. W. A. (1907). *Stichtsche, Gaasbeekse en Overijsselsche leenen, gelegen in Gelderland*.
- Bender, B. (1998). *Stonehenge. Making space*.
- Benders, J.F. (2005). *Uit de schaduw van het kasteel: Vollenhove van de 12e eeuw tot omstreeks 1400*. In: Mooijweer, J. (red.). *Vollenhove, stad en vermaarde zonen. Negen opstellen bij de viering van 650 jaar stadsrecht (2005)*.
- Bont, Chr. de (2009). *Middeleeuws veen en Middeleeuwse veenboeren*. In: *Grondboor & Hamer* nr 3/4 2009.
- Bosch, A.A. (2019). *Stedelijke macht tussen overvloed en stagnatie. Stadsfinanciën, sociaal-politieke structuur en economie in het hertogdom Gelre ca. 1350-1550*.
- Brink, E. et al. (2015). *400 jaar Semslinie. De oudste lijnrechte grens ter wereld*.
- Coeterier, J.F. (2000). *Hoe beleven wij onze omgeving. Resultaten van 25 jaar omgevingspsychologisch onderzoek in stad en landschap*.
- Cohen, K.M. et al. (2009) *Zand in Banen - Zanddiepte kaarten van het Rivierengebied en het IJsseldal in de provincies Gelderland en Overijssel*.
- Coster, W. (2016). *Ten Clarenwater of Klarwater: een plaats vol bedrijvigheid*. In: *Zwols Historisch Tijdschrift* 33e jaargang 2016, nummer 2.
- Don, J. (1966). *De archieven der gemeente Kampen. Deel 2: Gedeponeerde archieven*.
- Don, J. (1971). *De archieven der gemeente Kampen. Deel 3: Het nieuw-archief*.
- Doorninck, P.N. en P.C. Molhuysen 1902. *Staat der bezittingen van Herbertus van Putten 1313*.
- Engelen van der Veen, G.A.J. van (1922). *De bezittingen van het Sint Odulfsklooster te Zalk*. In: *Verslagen en Mededelingen van de Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis (1922)*, Ingezien via <https://www.dboverijssel.nl/archieven/7786> (27-6-2022).
- Engelen van der Veen, G.A.J. van (1924). *De bedijking van den IJssel en zijne monden*. In: *Verslagen en Mededelingen van de Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis (1924)*. Ingezien via <https://www.dboverijssel.nl/archieven/230> (5-1-2022).
- Fasel, W.A. (1959). *De democratisch-patriottische woelingen te Kampen*. In: *V.O.R.G.* 74 1959.
- Fehrmann, C.N. (1970). *Bestuurlijke ontwikkelingen in de negentiende en twintigste eeuw*. In: *Slicher van Bath, B.H. (red.) 1970. Geschiedenis van Overijssel*.
- Freriks, K. en M. Storms (2022). *Grensverkenningen. Langs oude grenzen van Nederland*.
- Gerlofsma, S. (2017). *Wanneer werd Kampen stad?* In: *Historisch tijdschrift voor de IJsseldelta*, Jaargang 42, nummer 4, december 2017.
- Gevers, A.J. en A.J. Mensema (1997). *De havezaten in Salland en hun bewoners, 1985*
- Gottschalk, M.K.E. (1971). *Stormvloed en rivieroverstromingen in Nederland deel 1. De periode vóór 1400*.
- Haze, D. 1993. *Het Augustinessenklooster te Brunnepe*. In: *Kamper Almanak 1993*.
- Hove, J. ten (2004). *Geschiedenis van Zwolle*.
- Hove, J. ten (2012). *Grensgang. Een historische reis langs de randen van Overijssel*.

- Hoyle, M. en G. Verhoeven (2013). *Over de IJssel! Langs de randen en rafels van Nederland (Late 17e en 19e eeuw)*. In: *Overijsselse Historische Bijdragen 2013. Met andere ogen: reizen in Overijssel*.
- Jager, A. (2015). *Middeleeuws Kampen, De ruimtelijke en economische structuur van de stad aan de hand van archeologische, bouwhistorische, numismatische en historische bronnen*.
- Jappe Alberts, W. (1970). *De Middeleeuwen, staatkundig beschouwd*. In: Slicher van Bath (red.). *Geschiedenis van Overijssel*
- Jongste, de J.A.F. (1980). *De Republiek onder het erfstadhouderschap 1747-1780*. In: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden deel 9 (1980)*.
- Karel, E.H. (2000). *Grenzen in Drenthe. Vier historische beschouwingen over scheidslijnen in cultuur en landschap*.
- Karel, E.H. (2004). *De gelaagde ruimte. Identificatie in drie grenslandschappen: Bourtangere Moeras, Land van Rode en Zeeuws-Vlaanderen*.
- Knippenberg, H. en B. de Pater 1988. *De eenwording van Nederland. Schaalvergroting en integratie sinds 1800*.
- Kolen, J. en J. Renes (2015). *Landscape biographies: key issues*. In: Hermans, R. et al. (2015). *Landscape biographies. Geographical, historical and archaeological perspectives on the production and transmission of landscapes*.
- Kossmann, E.H. (1986). *De Lage Landen 1780-1980, Deel I 1780-1914*.
- Kraker, A. M. J. de (2009). *Dijken en bewoning van de Polder van Dronthen in historisch perspectief*.
- Kuile, G.J. ter (1963). *Oorkondenboek van Overijssel (regesten 797-1250) deel 1*.
- Kuile, G.J. ter (1964). *Oorkondenboek van Overijssel (regesten 1250-1300) deel 2*.
- Kuile, G.J. ter, (1968). *Geschiedenis van de heerlijkheid Zalk en Veekaten. Van het kasteel Buckhorst en van zijn bewoners*.
- Kuys, J.A.E. (1981). *De landsheerlijkheid van Gelre en Zutphen tot 1423*. In: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden deel 2 (1982)*.
- Lennep, J. van (1823), bezorgd door Mak, G. en Marita Mathijssen (2018). *Jacob van Lennep. De zomer van 1823. Het dagboek van zijn voetreis door Nederland*.
- Linden, H. van der (1982). *Het platteland in het noordwesten met nadruk op de occupatie circa 1000-1300*. In: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden deel 2 1982*.
- Linssen, C.A.A. (1981). *Lotharingen 880-1106*. In: *Algemene geschiedenis der Nederlanden deel 1 (1981)*.
- Loo, S. van der, et al., (2020). *Onbegrensd Brabant. De Cultuur van de begrenzing van het hertogdom*.
- Milis, L. (1982). *De kerk tussen de Gregoriaanse hervorming en Avignon*. in: *Algemene geschiedenis der Nederlanden 3*
- Moerman, H.J. (1939). *Uit de geschiedenis van Kampen 1713-1813*. In: *V.O.R.G. 55 (1939)*
- Nanninga Uitterdijk, J. (1883). *Een en ander over Kamperveen en zijne oude privilegiën*. In: *Bijdragen tot de geschiedenis van Overijssel 7(1883)*
- Noordzij, A. (2009). *Gelre. Dynastie, land en identiteit in de late middeleeuwen*.
- Paasman, J.A. (1995). *Aan de monding van de IJssel. Een historische schets van de gemeenten Grafhorst, Kamperveen, Wilsum, IJsselmuiden, Zalk en Veecaten*.

- Renes, J. (2015). *Layered Landscapes. A problematic theme in historic landscape research*. In: Hermans, R. et al. (2015). *Landscape biographies. Geographical, historical and archaeological perspectives on the production and transmission of landscapes*.
- Ridder, B. de, V. Soen (supervisor) (2016). *Lawful Limits. Border Management and the Formation of the Habsburg-Dutch Boundary, ca. 1590-1665*.
- Rosendaal, J. (2005). *De Nederlandse revolutie. Vrijheid, volk en vaderland 1783-1799*.
- Rosendaal, J. (2005). *Staatsregeling voor het Bataafsche Volk 1798. De eerste grondwet van Nederland (1798/2005)*. Uitgave 2005 met een inleiding door Joost Rosendaal.
- Rutgers, C.A. (1970). *Jan van Arkel, Bisschop van Utrecht*.
- Rutjes, M. (2012). *Door gelijkheid gedreven. Democratie, burgerschap en staat in Nederland 1795-1801*.
- Schaag, J.A. en C.N. Fehrmann (1966). *De conflicten tussen de stad Kampen en de Gelderse Heren van Putten*. In: Kamper Almanak 1966.
- Schiffer, P. (2003). *De territoriale ontwikkeling van het graafschap en latere hertogdom Gelre*. In: Jacobs, I.D. et al. (2003). *Het hertogdom Gelre. Geschiedenis, kunst en cultuur tussen Maas, Rijn en IJssel*.
- Schilder, K. (1982). *Het Waterschapsboek van Kamperveen, Deel 1, Met het dijkrecht*.
- Schrier, D.M. van der (2008). *De strijd van Kamperveen tegen het water*, In: Kamper Almanak 2008.
- Sloet, J.J.S. en J.S. van Veen (1917). *Register op de Leenaktenboeken van het Vorstendom Gelre en Graafschap Zutphen. Het kwartier van Arnhem*. (geraadpleegd via Delpher, 1-8-2022)
- Soen, V. et al. (2017). *How to do Transregional History: A Concept, Method and Tool for Early Modern Border Research*. In: *Journal of Early Modern History* 21 (2017).
- Spek, Th. (1999). *De landschappen rondom Hattem*. In: G. Kouwenhoven et. al. (1999) *In een aangenaam oord... Een bundel opstellen bij 700 jaar Hattems Stadsrecht*.
- Spiekhout, A.G.M. (2020). *Het Middeleeuwse kastelenlandschap van het Oversticht. De ontwikkeling van bisschoppelijke burchten, adellijke huizen en versterkingen in relatie tot het landschap en de samenleving in Noord-oost-Nederland tussen 1050 en 1450*.
- Tijl, J.J. de erven van 1878. *Dijkregt van Zalk, tweede deel, vijfde stuk*. In: V.O.R.G. 1878. *Overijsselsche stad-, dijk- en markeregten*. (Geraadpleegd: 27-6-2022). <https://www.vorg.nl/wp-content/uploads/2021/03/Dijkregt-Hasselt.pdf>
- Triest, J.C. van (1981). *Omme noetsz will der zee: bijdrage tot de historische geografie Oosterwolde, Elburg en Doornspijk in de Middeleeuwen*, Amsterdam 1981, geraadpleegd in Streekarchief Noord West Veluwe, locatie Elburg, toegang 1501 inv. J 0005.
- Triest, J.C. van en R.S. Hulst (1986). *Ontginning en bewoning van de polder Oosterwolde; een reconstructie*. In: *Artikelenbundel Nederlandse Geografendagen april 1986*.
- Vliet, K. van (2002). *In kringen van kanunniken. Munsters en kapittels in het bisdom Utrecht 695-1227*
- Vries, Th. de (1954). *Geschiedenis van Zwolle. Deel 1*.
- Wartena, R. (1974). *Ontginningen en Wüstungen op de Veluwe in de veertiende eeuw*. In: *Bijdragen en Mededeelingen Gelre* 68 (1974/1975).
- Westerink, G. (1961). *Doornspijk en Elburg. Rechtshistorisch onderzoek naar de ontwikkeling van de gebruiks- en eigendomsrechten op de grond*.

- Wit, de C.H.E. (1980). *Oud en modern. De Republiek 1780-1795*. In: Algemene Geschiedenis der Nederlanden deel 9 (1980).
- Wit, de C.H.E. (1983). *De Noordelijke Nederlanden in de Bataafse en de Franse Tijd 1795-1813*. In: Algemene Geschiedenis der Nederlanden deel 11 (1983).
- Woud, A. van der (1987). *Het lege land. De ruimtelijke orde van Nederland 1798-1848*.
- Zomer, J. 2016. *Middeleeuwse veenontginningen in het getijdebekken van de Hunze. Een interdisciplinair landschapshistorisch onderzoek naar de paleografie, ontginningen waterhuishouding (ca. 800 - ca. 1500.)*

Afkorting:

V.O.R.G.: Verslagen en mededeelingen van de Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis.

Archieven

Brabants Historisch Informatie Centrum (BHIC)

- 5129 inv nr 3H15: Kaart van Gelre "Gelriae, Cliviae, finitimorumque locorum, verissima descripta" 1550, Sgrooten. (23-5-2022).

Collectie Overijssel (CO)

- 1678 (Kaarten van het voormalige gemeentearchief Zwolle) inv nr. 648-KD000293 (Overstromingen kaart 1825). (23-5-2022).
- 1678 Inventarisatielijst slachtoffers en schade bij de overstromingen kaart uit 1825: de inv nr 1558-KD001129A. (23-5-2022).
- 1678 inv nr 152-KD001319, blad 10 (west) De marken van Gelderland, Overijssel, Drente, Westenhofte, enz. Uit: De geschiedkundige atlas van Nederland 1920. (23-5-2022).
- WS-32 (Waterschap IJsseldelta) inv. nr. 179: Ruilverkaveling Kamperveen-Zalk 1965-1980. In het dossier o.a. het Rapport voor de ruilverkaveling Kamperveen-Zalk 1965 van de Centrale Cultuurtechnische Commissie.

Collectie Rijksmuseum Twenthe (CRT) (23-5-2022).

- 3104, 'Nieuwe kaart der Bataafse Republiek verdeeld in departementen en ringen, volgens de Acte van Staatsregeling voor het Bataafse volk', C. van Baarsel, sculp, by J. Allart 1798.

Gelders Archief (GA) (digitaal geraadpleegd: regelmatig in de periode 1/5/22 - 15/8/22)

- 0318 Klooster Clarenwater bij Hattem
Beknopte geschiedenis van het klooster (auteur C. van Heel)
Inv. nr. 1,2: vestiging klooster oorkondes bisschop van Utrecht en graaf van Gelre

Inv. 3-8 Verkoop land aan het klooster om het klooster op te vestigen (1415)

Inv 3-15 Verkoop land aan Klooster in Caten tbv vestiging (1414)

Inv. nr. : diverse eigendomsoverdrachten van/naar klooster, over gronden in Hattemerbroek

Inv nr 3.1.01.10, reg. nrs 40, 42, aankoop grond t.b.v. turfwinning in Hattemerbroek (1426).

- 0306 Commanderie van Sint-Jan te Arnhem Inv. nr. 380.
- 0421 Huis Oolde, inv. Nrs. 56 en 85

- 0124 Hof van Gelre en Zutphen
Inv. nr 4485: conflict rond Katermarke 1570

Inv. nrs 4488 01 t/m 03: conflicten rond Gelderse Gracht 1770-1774

Streekarchivariaat Noord-West Veluwe (SA NWV) (10-6-2022)

- 1008 Stichting voor Verzorging van Bejaarden, het Feithenhof, Elburg 1740-1945, 1. Inleiding.

Stadsarchief Kampen

- Toegang 00001, inventarisnummer 9-12, "Liber Diversorum". Banden, bevattende stukken en afschriften betreffende uiteenlopende zaken, samengevoegd door en 16e eeuwse bewerker. Deel A, 1247-1549 (afschriften), folio 228. Brief bisschop Arend 29 september 1377

Overige bronnen

- Fietspad Gelderse Gracht (geraadpleegd 2-8-2022):
<https://www.brugnieuws.nl/nieuws/algemeen/259802/fietspad-na-13-jaar-wachten-geopend>
- Hisgis Overijssel (in mei-juni-juli 2022 meerdere keren per week).
- Hisgis Gelderland (in mei-juni-juli 2022 meerdere keren per week)
- Kaart ten Have 1648:
https://wmsonly-services.geodataoverijssel.nl/viewer/layer/raster_alleen_wms/Kaart_Ten_Have_1648 (10-6-2022)
- Kaart van Van Deventer (1558): <https://docs.google.com/document/d/1fBMGaqS-ShcfS8DxuBhlGXaN13m-vfyaRwqJYrfVves/edit#> (23-5-2022)
- Kadaster archiefviewer 2.0, ontwikkeling perceelnummering en eigenaren KPV99 sectie E nummers 272, 561, 551 en 504. Kaarten: Kadaster Archief VW-KPV99-E137, VW KPV99-E141, HK-KPV99-E86 (3-8-2022)
- Munt Jan van Arkel: <https://atmikes.be/index.php/14de-eeuw/993-jan-van-arkel-groot-utrecht-z-j-ca-1341-1364>, geraadpleegd 1-8-2022
- NRC 30/31-7-2022 p. 2,3. *Boerenprotesten, revanche van de 'plekken die er niet meer toe doen'*. Door M.L. Adriaanse.
- Oldhorst: <https://www.buitenplaatseninnederland.nl/oldebroek-oldhorst.html> (1-8-2022)
- Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301. (OBS-deel-nr)
Bewerkt door S. Muller en A.C. Bouman (deel I, 1920), K. Heeringa (deel II, 1940) en F. Ketner (deel III, IV en V, resp. in 1940, 1954, 1959) (Geraadpleegd: 16-5-22;
<http://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/osu/#page=0&accessor=toc&view=homePane>
)
- Oppervlaktematen: <https://mgw.meertens.knaw.nl/maten/14>. Geraadpleegd 11-8-2022.
- Register van charters en bescheiden in het oude archief van Kampen. Eerste deel 1251-1496. K. van Hulst 1862 (In de tekst als volgt benoemd: Register OA Kampen - nr. document)
- Stikstofkaart (geraadpleegd 2-8-2022):
<https://www.aanpakstikstof.nl/documenten/publicaties/2022/06/10/richtinggevende-emissiereductiedoelstellingen-nederland>

- Topotijdreis: www.topotijdreis.nl, Topografische militaire kaart en Bonnebladen, geraadpleegd 23-5-2022.
- Vollenhof: <https://www.monumenten.nl/monument/527940> (1-8-2022)
- IJsselvliedt (11-7-2022): <https://www.stichtingijsselvliedt.nl/landgoed/>.
https://www.planviewer.nl/imro/files/NL.IMRO.0166.00991246-OW01/b_NL.IMRO.0166.00991246-OW01_tb3.pdf (1-8-2022)

Bijlage 1: Overzicht geïnterviewde personen

- Bennie van den Brink	Oldebroek	7-6-2022
- Herma Fiddelaar	Hogeweg	7-6-2022
- Erik en Jeannet Fokker	Zalkerbroek	26-9-2022
- Roelie van der Kamp	Noordeinde	18-5-2022
- Helmig Kragt	Noordeinde	13-6-2022
- Jennie en Martin Veenstra	Zuideinde	1-6-2022

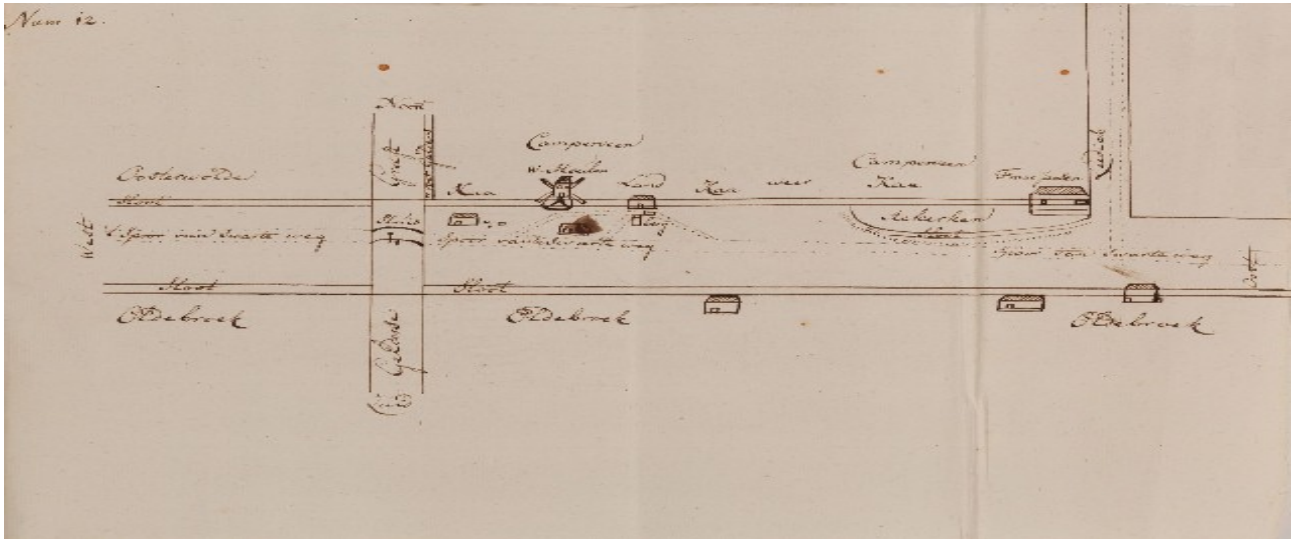
Toevallige ontmoeting

- Evert Plette	Zuideinde	7-6-2022

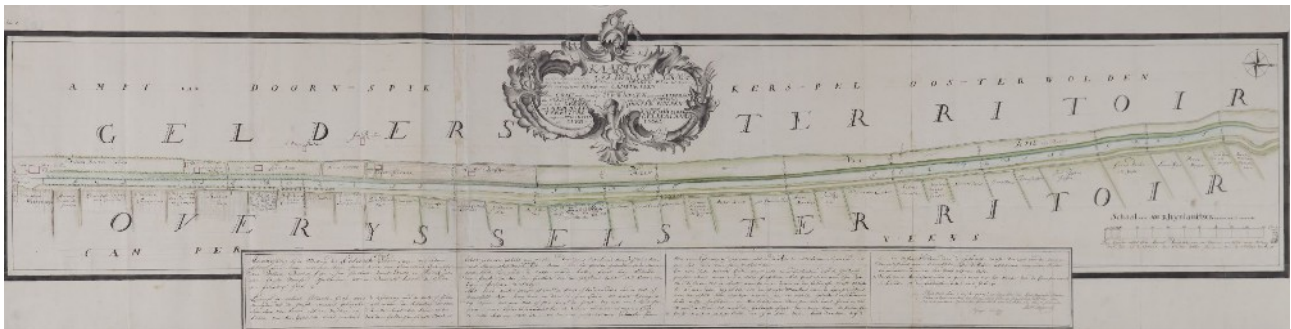
Bijlage 2: Transcripties kaarten Gelderse Gracht 1774

Kladkaartje: 7 voet langs oostzijde Gelderse Gracht van Gelderland

(Gelders Archief 0124 inv nr 4488-0001 De kruising van de Gelderse gracht met de Zwarte weg in het ambt Oldebroek en het Kamperveen, 7 oktober 1774)

Kaart beide zijden Gelderse Gracht (Gelders Archief 0124 inv nr 4488-0003)

Cartouche: Kaart van een gedeelte der Geldersse Gragt beginnende van de Sluys aan de Swarte Weg tot tegen de vervallene Kerk van Camperveen vertoonende die Gragt met desselfs Zydwanen zoo aan Geldersse als Overyssele zijde en aldus de Scheyding tussen het Kerspel Oosterwolden en Camperveen als meede de Territoriale Scheyding tussen de Provintien Gelderland en Overyssele.

Tekstinzet

(kolom 1)

Aanwijzing bij de Meting der Geldersse Gragt gedaan aan mij ondergeschrevene Landmeter voor den Hoove provintiaal van Gelderland, geadmetteerd door Willem Beertse Fixe, Jan Giesberts,

Arent Everts en Hendrik Jansen Gragte makers specterende tot de boovenste kaart der Gelderse Gragt of Grift.

Langs de geheel Geldersse Gragt word de zijdwang aan de west of Gelderssen zijde door de gragtemakers gebruikt, als meede de bepooting der oversijde zoo van boome als van willige en 't korte hout, tot seven voeten breedte van het uijtterste boord gerekend door de Geldersse Gragte Maakers

(kolom 2)

bepoot, gesnoeit gehakt en genoten: Dog tegens het Land van Juffrouw Krammers staan ses swaare opgaande Boome van het grootste gedeelte op de sevenvoete boord, hangende de takke over de halve Gragt heen wordende den gragte maker Jan Giesberts door die geerfdens belet deese Boome ten zijne profijten te snoeyen.

Het boord deeser gragt is van de sluijs af benedenwaards aan de oost of Overijsselse zijde hoogland en daarom geen caade tot waterkering nodig zijnde wel een wal of pad langs de gragt dog niet van 't land afgegraven maar verder benederwaards het land lager wordende is met een caade tot waterkeering voorzien, en zoo even gelijk als aan Gelderse zijde

(kolom 3)

met een zydwang afgegraven als in den Kaart is te zien beginnende tegen het land van Jan Janssen Been en word deze voorste cade opgemaakt en onderhouden door de Geldersse Graftemakers waar voor de selve profiteren het gras op en aan bijde zijde van de Cade tot de sloot aan de eene zijde en de Geldersse Gragt aan de andere zijde, dog is dit door de gragten makers aan Eenige geerfden aan Overijsselse zyde opgelegd waarom die overijsselse geerfden ook wederom hebben willen profiteren en werkelijk doen maajen het voors gras en wel No van de sloot tot de Gelderse Gragte toe, waar tegen de Geldere Grafte makers gesegt hebbe dat zij de seven voeten boord moesten vrij la-

(kolom 4)

ten, in tussen worden door de Geldersse Gragten makers voor de overige der geeerfdens aan Overijsselse zijde de kade als voren nog onderhouden en genieten daarvoor het gras als van outs.

A: Verborgene kruypers onder de grond waar door het waater uyt de Camperveenese Landen in de Gelderse Graft word Gebragt.

Aldus opgemeten en in plan gebragt op hoogen order der Edel mogende Heeren Raaden en Reeken meesters des furstendoms Gelre en graafschap Zutphen van Gelderland door mij onderschreve Landmeter geadmitteerd voor den Hove van voorst provincie

Marten Beyerinck Nymegen nov 1773

Kaart Oldebroek en Gelderse Gracht
 (Gelders Archief 0124 inv nr 4488-0002)

Cartouche: Caart van een gedeelte der Swarteweg met derselve Aenschot loopende door 't Oldebroek tot aen de Sluys der Geldersse Gragt en vervolgens over de Gelderse Gragt tot voorbij het bos Wittensteyn vertoonende de scheidijng tussen 't Oldenbroek en Oosterwolden als meede hoedanig de territoriaale scheidijng tussen het Geldersse en Oveyssele zig te deeser plaats tans bevind

(kolom 1)
 Explicatie

AA: Perceelen schietende met haar eynden over deese weg uyt welke overschietende eijnde (B) deze weg jeder tegen syn erva word gemaakt en onderhouden; wordende met den naam van aanschot benoemd en ofschoon op eenige van deese overschietende stukken Huijse en Schueren by vergunning zyn gebouwd zoo moete egter desselfs bewoonders of gebruikers uijt deese Grond de weg maken en onderhouden Zoo als in de bovenstaande Kaart Duydelyk word aangeweesen en wel van de sluijs der Geldersche Grift (C) west waards en word aldus vervolgt langs de geheele Swarte weg en vervolgens de Sandweg.

(kolom 2)

Ten oosten deese sluijs (C) de swarte weg vervolgende bevindt zig den KoorenMoolen, ten zuyde deese koorn moole loopt een voet of schouwpad (D) welk schouwpad van outs ten noorden deese moole langs (lit E) heeft geloope op die wijze als in de kaart is te zien zoo als dit nieuwe pad vervolgende ten zijde de torssen in plaats ten Noorden de selve is leggende terwijl het oude schouwpad langs (Lit E) wel onbruikbaar en met Ruyg en hout is begroeit alles zoo als in deese kaart bij (Lit E) is te sien en bij meting bevonden.

(F) Een sloot op de Noorder Boort met een Reij Eijke en peppele boome bepoot leggende deese sloote ten Noorden het schouwpad, welk schouwpad alhier bij (lit G) te niet loopt en versterft in de swarte weg. En staan nog eenige Eijke struyken aan het eijnde van deese en zoo het toescheijnd aan de Noordzijde van

(kolom 3)

't schouwpad, welke aan Gelderse sijde door Hendrik Hendriks Mulder tot hier toe zijn gehakt geworden.

(H) Is het beloop der kiel spitting van Egbert Eijbreuk welke hij in mijn presentie met 't setten van baakens heeft aangemeeten en aldus in deze kaart gebragt.

(I) Eenige Willige Boomen welke van Gelderse Zijde door Hendrik Hendriks Mulder worden geknot.

Van (Lit G) tot aan den Leijdijk word de Sloot langs de Noordsijde der swarte weg voor de Territoriaale scheijding gehouden van de Leijdijk verder oostwaards tot (Lit K)staan een Reij Jonge Boome voor nog ongeveer Drie Jaare door de heer Wittensteijn gepoot nadat een reij oude boomen te vooren gestaan hebben ende heeft doen vellen en uytroeijen, hebbende agter dese gevelde oude boomen (:van de weg afgerekend) een doode sloot of sluis zig bevonden; dog is als nu niet meer te zien.

(kolom 4)

(L) Steen welke word gesegt op de Territoriale Scheijding te staan of te leggen tussen Gelderland en Overijssel. Van (L) tot (M) deese sloot soude alverder de territoriale scheijding zijn en is mijn expresselijk aangemeeten dat aan de oostzijde van dese sloot eenige boomen voor ongeveer vier jaaren waaronder een berkeboom zijnde het gat bij (Lit N) nog te zien voor den (>>>) aan de West zijde is verkogt aan Evert arts de klompenmaker en door den selve verwerd.

(OPQ) Dit beloop soude al verder de territoriaale Scheijding zijn, staande aldus de schuer van de Heer Wittensteijn op het Gelderssen en het huys op het Overijsselse wordt bewoond door Willem Jansen.

R Huys en hof van Gerrit Dekkers welker hof etc word gesustineert als aanschot der Swarte weg te zijn.

Aldus opgemet en in plan gebragt op hooge order der Edel mogende Heeren Raaden en Reeken meesters van Gelderland door mij onderschreven Landmeter geadmitteerd voor den Hove der voorst provincies

Marten Beyerinck Nymegen nov 1773

Bijlage 3: Dossier behorende bij de grens kwesties rond de Gelderse Gracht

Het dossier behorende bij de kaarten beslaat 394 scans, start in (aug) 1770 met klachten van Gelderse Grachtenmakers over mensen uit Kampen c.q. Kamperveen en loopt door tot in 1774.

(GA 0124 inv nr 4488)

Het dossier bevat uitgebreide beschrijvingen van die klachten, getuigen verklaringen, verslagen, brieven en afschriften van bewijsstukken. De momber (ook wel mombier²³²) van Gelderland maakt drie keer een reis vanuit Arnhem naar het gebied om zelf te bekijken hoe de vork aan de steel zit ('oculaire inspectie') en om met getuigen te spreken. De eerste twee reizen worden gedaan door Johan Conrad Copes van Hasselt, hij wordt in 1773 opgevolgd door Bernhard Hendrik Cremer. Bij de laatste reis gaat de vervangend provinciaal kaartenmaker Beijerinck mee om een en ander op kaart vast te leggen.

Het conflict blijkt over de volgende drie zaken te gaan:

- Iemand heeft vanuit Gelderland een kielspit (kleine, wigvormig uitgestoken groef in de grond om de aanleg van een werk te bepalen²³³) gegraven, om daar een schuurtje te bouwen, maar dit kielspit is weer dichtgegooid ('toegesmeten') door mensen van Kamperveen.
- een onbekende heeft met een onbekend doel zoden gestoken (*steeken van torssen*) aan de zuidzijde van de Zwarteweg, en deze gelegd aan de noordzijde van de weg.
- Bewoners uit Kamperveen willen het vruchtgebruik van struiken, bomen en gras aan de Overijsselse zijde van de Gelderse gracht voor eigen gebruik hebben.

In de loop van het dossier vindt er een zoektocht plaats naar bewijzen van gebruiken die van oudsher al of niet zo waren. Daarbij wordt verwezen naar de brief van Hertog Arnold van Gelre uit 1425. Van deze brief zijn eerst alleen kopieën beschikbaar, maar hij wordt later teruggevonden op het stadhuis van Elburg. De brief geeft wel aan dat de Geldersen de Gelderse Gracht mochten graven en deze ook moesten onderhouden, maar zegt niets over een strook van zeven voet aan de Overijsselse zijde die in gebruik zou mogen zijn van de Gelderse Grachtenmakers die aan de overzijde wonen.

---

232 Het Gelders archief bevat een lijst van mombers van het Vorstendom Gelre en de Graafschap Zutphen. Deze functie blijkt te zijn wat Vanaf 1802 Procureurs Generaal is.). Over de hier actieve mombers meldt het archief het volgende:

- (19) Dr. Johan Conrad Copes van Hasselt "met en nevens" dr. D. Schoock tot momber, met behoud van zijn tractement van substituut momber, volgens landdagsbesluit van 1747 maart 31 gecommiteerd 1747 april 8, beëdigd 1747 april 8. Na dode van dr. D. Schoock opnieuw gecommiteerd 1762 mei 15 op de wedde van momber, doch niet opnieuw beëdigd. Hij werd raad ordinaris 1773 februari 10 (zie Raden ordinaris).
- (20) Dr. Bernhard Hendrik Cremer, substituut momber. Na de benoeming van dr. J.C. Copes van Hasselt tot raad ordinaris volgens acte commissoriaal van prins Willem V van 1773 februari 8 gecommiteerd 1773 februari 11, beëdigd 1773 februari 11. Hij werd raad ordinaris 1779 november 29 (zie Raden ordinaris).

GA 0124, 4. Inleiding A.J. Maris.

233 Van Dale 1898.

NB: nergens wordt gesproken over een oorkonde of brief van de bisschop van Utrecht die in 1377 aan de Kamperveners toestemming gaf om een scheidsloot te maken.

Vervolgens komen stukken boven water uit 1615, waarin staat dat het van oudsher gebruikelijk was dat de Gelderse Grachtenmakers die zeven voet-strook mochten gebruiken.

Argumenten zijn: wie voert de schouw uit, wie doet het onderhoud aan beide zijden, wat was van oudsher gebruikelijk. Een complicerende factor is dat de gracht niet overal even breed is en de kades ('wangen') ook niet.

Bij het kielspit is het punt dat deze gedeeltelijk aan de Gelderse en gedeeltelijk aan de Overijsselse zijde ligt. Dit kielspit lag bij het voet- of schouwpad langs de molen: het oude vervallen pad ligt ten noorden van de molen en is Overijssels (want de molen is Overijssels), het nieuwe pad is vermoedelijk Gelders, want het ligt op het aanschot. Het kielspit oversteeg die grens. De Geldersen hadden dus niet op het Overijsselse deel mogen graven en de Overijsselaars hadden alleen het Overijsselse deel dicht mogen gooien.

Het verhaal van de zoden blijft nogal vaag, omdat niet duidelijk blijkt te zijn wie ze gestoken heeft en met welk doel. De getuigenverklaringen geven hier geen eensluidend oordeel over. De momber stelt voor dit verder te laten zitten.

De tweede momber, Cremer, pakt een en ander nog degelijker aan en komt ook op de proppen met bewijzen uit het begin van de achttiende eeuw, over visrechten en rechten van Kamperveen om (tijdelijk) ook op de Gelderse Gracht te lozen, als het water in Kamperveen te hoog staat.

Aan de Overijsselse zijde is het eerste stuk hoogland, waardoor geen kade langs de gracht ligt en er dus geen duidelijk visuele grens is. Verderop is het laagland en is er wel een kade, maar daar varieert die dus ook van breedte. In de loop van de tijd blijkt dat de Gelderse Grachtenmakers de kade aan de Overijsselse zijde bij het lage land, niet meer onderhouden, omdat dat teveel werk is en de opbrengst die daar tegenover staat (het gras) te laag is. De conclusie/ het advies hierover is dan ook dat bij het hoge deel de zeven voets-grens wordt gehandhaafd, maar bij het lage deel de mensen uit Kamperveen verantwoordelijk zijn/worden voor schouw en onderhoud en ook de opbrengsten mogen houden.

Het dossier besluit met een zeer breedvoerige verslag, met 11 bijlagen (niet allemaal compleet aanwezig) Cremer komt met het advies om de nog onduidelijke stukken van de grens in overleg met Overijssel op te helderen en vast te leggen, zodat de goede verstandhouding ook in de toekomst blijft bestaan. Dat zou kunnen doordat de principalen ter plaatse (in loco) op grond van getuigenissen een knoop doorhakken; door hierover te corresponderen met Overijssel (het is tenslotte niet een heel gewichtige zaak); of door de momber met dit advies naar Overijssel te sturen. Het dossier geeft geen uitsluitsel over wat er is gebeurd.

De kaarten zijn de officiële kaarten met het advies van mombler en kaartenmaker.

Uit de scans:

In oktober 1770 schrijft Copes van Hasselt zijn eerste rapport aan het hof. Hij is op 13 augustus op reis gegaan en is “na te Vaassen overnacht te hebben, s’anderdaegs s’avonds op den huize IJrst, alwaar wel gemelde Richter [Willem van Haersolte tot IJrst, Rigter van het Oldebroek] syn residentie hout, en het welk een groot uur van de quaestiense Swarte weg gelegen is, gearriveert.” (028). De volgende dag treft hij voorbereiding om de 16e augustus ter plekke samen met de Rigter te gaan kijken en de mensen te spreken die ter plekke het beste op de hoogte waren. Gesprekken houdt hij gedeeltelijk in het dorp Oldebroek. Ook 17 en 18 augustus besteed hij aan het inwinnen van informatie ter plekke. De 19e was een zondag en heeft hij op IJrst verbleven. De 20e maakte hij aldaar rapport op en de 21e en 22e reist hij via Vaassen weer terug naar Arnhem. (029)

Wellicht in een kladversie wordt het verhaal van het inwerpen van het kielspit gedaan: Cornelis Jansen, Gragtemaker van de Gelderse Gracht en ingezetene van Gelre heeft dit gedaan op order van de eigenaar van Wittenstein en mede in aanwezigheid van burgemeester Neftrinck van Kampen en de heer Harweijer, beiden geërfden van het Kamperveen. Als reden waarom hij dat gedaan heeft schrijft Copes: “dat hij mij met tranen in sijne ogen geantwoort heeft, dat hij schoon hij daer voor niet betaelt is of iets genoten heeft, hij sulks aen den Heer van Wittensteyn niet heeft durevn weygeren omdat die hem goet doet en geld leent wanneer hij het selve nodig heeft”. (036-037)

De eerste twee getuigen worden niet met specifieke functie genoemd, de derde getuige is dijk-schrijver en de vierde is secretaris en substituut ontvanger van het Rigteramt Oldebroek. De eerste vragen zijn van algemene feitelijk aard, waaronder de vraag of de Swarte weg deel uitmaakt van de ‘gemeene weg en Heerenbaan van Elburg en Oldebroek na Campen’. Op vraag 5: of de Swarte weg tussen de Gelderse Gracht en de scheidssteen bij Wittenstein geheel Gelders is antwoordt getuige 3 ‘niet anders te weten, en nooit anders gehoord te hebben, met bijvoeging dat de geërfden van de Gelderse zijde dien weg alleen maken en onderhouden’. De andere getuigen bevestigen eveneens. Het wordt lastiger als gevraagd wordt of het aanschot zowel ten zuidoosten als ten noordwesten van de weg onder het territoir en jurisdictie van ‘t Oldebroek valt (vraag 8). Getuigen 1 en 4 bevestigen dit, maar 2 en 3 geven aan dat ‘het hem onmogelijk is te bepalen, hoe verre den Gelders en eigendom van territoir sich ten noorden of Noordwesten uijtstreckt’. Daarna gaan vragen over aanwezigheid en onderhoud van bomen langs de weg. Ook op deze vragen weten getuigen niet precies het antwoord. Ieder is het er wel over eens dat de dijkstoel van Oldebroek de schouw over de weg uitvoert. Vraag 15 gaat over de vraag of Egbert Eijbrink daar heeft ‘gekielspit om daar een getimmer te setten?’ Alleen de 3e getuige weet niet of Egbert Eijbrink dat kielspit uijtgestookt heeft, de anderen bevestigen dit wel. Dan komt de vraag of en door wie dit kielspit is ingeworpen. De 3e en 4e getuigen weet dat dit door Cornelis Jansen op ordre van den Heer van Wittensteijn is gedaan. Vervolgens komt het voetpad langs de molen aan bod. Ook hier de vraag wie daar de schouw uitvoert. Getuigen weten niet of vanuit Overijsselse zijde ooit een schouw is gedaan. Dan komt de kwestie van het torssen steken aan de orde (vraag 22 en verder). (043-064)

De volgende serie getuigenverklaringen gaan over de kwestie van het onderhoud van Swarte weg (073-078). Ook hier eerst leeftijd en woonplaats van de getuigen: 3 van de 4 wonen aan de Swarte

weg, de 4e op de wangen van de Gelderse Gracht. Getuigen worden gevraagd of ze de weg onderhouden, en of ze de aarde daarvoor uit het aanschot halen (vraag 3 en 4), of ze de bomen aan weerszijde van de weg onderhouden, of de Dijkstoel van Oldebroek de schouw over de weg uitvoert.

In een brief van 12 oktober 1771 schrijft de mombler een missieve van W. van Haersolte, Rigter van het Oldebroek te IJrst te hebben ontvangen over de kwestie van de zeven voetstrook aan de Overijsselse zijde van de Gelderse gracht. De Rigter heeft hem geschreven dat “dat eenige personen uit Overijssel sulx getrokken souden hebben aan hare erven [ ] en dat een ingreep in ‘t Gelderse territoir souden hebben gedaen...”. De Rigter verwijst daarbij naar het feit dat in 1425 Reinolt, hertog van Gelre en Gullick en Grave van Zutphen de geërfdn van Oosterwolde heeft toegestaan een wetering te graven ten behoeve van de geërfdn van Oldebroek op de grens van Gelre en het Sticht. Die wetering, destijds de Broekluider Gragt en thans de Gelderse Gragt, ter lengte van omtrent twee uren lopende meerendeels door Oosterwolde ... waarbij ‘het gras van ondenkelijke jaaren door de pagters, aan wien de tijdelijke Rigters van ‘t Oldebroek de wangen tot de Oldebroeker schouw der Gelderse Gragt behorende verpagt hadden, gemaaid was geworden.” Het is de rigter niet gelukt bewijsstukken te vinden Noch van deze regeling, noch dat de zevenvoetstrook van Overijssel is. (107-109)

Op 28 november 1772 brengt de Mombler verslag uit van zijn tweede reis naar het gebied. Op 12 november 1772 is hij uit Arnhem vertrokken en “onder een seer windrig en onstuimig weeder niet voor laet namiddags te Vaassen, daer wij dien nacht gebleven sijn, gearriveert, s’anderdaegs den 13e sijn wij van daer gereijst nae Elburg, daer wij s’namiddags sijn gekomen en ons logement, vermits in ‘t Oldebroek weijnig off geen gelegenheid was om de kost te bekomen, in de Herberg de Staat hebben genomen, ...” Op 14 november is hij met de Rigter van ‘t Oldebroek - van Oldenbarnevelt - ‘s morgens van Elburg naar Oldebroek gereden en daar op de middag ‘gearriveert en op de Swarte weg bij de Sluijs afgestapt’. Vervolgens hebben zij “een groot gedeelte van de Gelderse Gracht aen de Camperveense sijde gedeeltelijk afgegaen en gedeeltelijk met een schijt afgevaren” en heeft zo zowel gezien als via mondelinge informatie de situatie kunnen beoordelen. De linkerkant van de gracht behoort geheel aan de Polder Oosterwolde, uitgezonderd een streep land aan de gracht waar op van distantie tot distantie de huijsen en het land staen daer de Grachtemakers en andere Gelderse ingezetenen bij vergunning van de Richter van het Oldebroek haere woningen hebben en welke streep lands aan die van het Oldebroek behoort” Die zijde valt dus onder het Scholtamp Doornspijk en de Landdrost van de Veluwe. Aan de Kampervener zijde is er het onderscheid tussen het hogeland, waar een strook is met bomen en struiken, en het lage land waar wel een ‘kadijk’ is met gras. Bij hoogwater, wat het geval is als de mombler er komt, is het lage land lager dan de Gelderse Gracht. Ook een stukje tekst dat de Overijsselaars hun land laten afwateren op de GG en dat de Grachtenmakers die gaten weer dicht stoppen. En dat de Kamperveners het lage deel met bijbehorende kade inmiddels zelf onderhouden, omdat dat voor de Gelderse Grachtenmakers teveel werk was.

Omstreeks vier uur was de excursie afgerond en vertrok het gezelschap weer naar Elburg. De 15e was een zondag. Op 16 november heeft de mombler 4 grachtenmakers gehoord, maar bij deze geen eed afgenomen “om niet met de Magistraet van Elburg over ‘t plegen van een actus jurisdictionis in

die stad in disput te raken”. Hij heeft de getuigen niet in Oldebroek gehoord omdat de weg naar Oldebroek te slecht was om daarheen te gaan.

Op de 17e heeft hij zijn verslag (verbaal) afgerond en afgestemd met de Richter van ‘t Oldebroek. en 18 en 19 november is hij via Vaassen weer teruggekeerd. (129-136). Na (136) gaat het verbaal nog verder: dat er aan Overijsselse zijde geen zichtbare tekenen zijn van een grens tussen Gelre en Overijssel, maar ook een beargumenteerd betoog, waarom die zijde voor een deel toch Gelders moet zijn, hoewel de limieten daarvan niet duidelijk zijn. Zijn advies luidt dan ook: “dat deese limieten en wat dien aankleeft niet anders als bij eene onderhandeling in loco door gecommiteerden van wedersijds Provinciën kunnende geajustert worden” Hiervoor zou een conferentie gehouden kunnen worden waarbij ook de eerdere kwesties rond de Swarte weg besproken zouden kunnen worden. Was getekend Coppes van Hasfelt, 28 november 1772. (141)

4 maart 1773 (165) memo van het ontvangen en gelezen hebben van een missieve van W. van Haersolte tot IJrst, Rigter van ‘t Oldebroek. brief die bericht dat op het stadhuis van Elburg de originele brief van Hertog Arnold uit 1425 is teruggevonden, terwijl ze het tot nu toe met gebrekkige kopieën hadden moeten doen.

4 mei 1773 (167) verslag van een ingekomen missieve van Gedeputeerden van de Staten van Overijssel als antwoord op brieven van Hof en Rekenkamer van Gelre. Gaat over al of niet aanwezige bewijsstukken.

(202-211) Verklaringen van ingezetenen van Kamperveen, gehoord door de drost van IJsselmuiden op 31 oktober 1770. Twee van de getuigen wonen aan de Swarte weg, twee op het Zuideinde, allen in Kamperveen. Vraag 4 gaat over de vraag of getuigen het voetpad langs de molen kennen en weten dat een schoenmaker uit Oldebroek daar een huis heeft willen zetten en daarvoor een kielspit heeft gemaakt. Vraag is of dat voetpad door Kamperveen wordt geschouwd en gemaakt en onderhouden en daarvoor stapzoden op het pad gelegd (vraag 5, 6, 7). De getuigen bevestigen dit en zeggen bovendien dat vanuit Gelre daar nooit is geschouwd (vraag 8) en een slootje het voetpad scheidt van het Gelderse gebied (vraag 9).

Op 7 juli 1773 staat een verslag van een missieve van de nieuwe mombler Cremer, met het voorstel met de provinciale landmeter landmeter Beijerink zich in loco te begeven en een kaart van het gebied in kwestie te maken. (226)

Op 6 juli 1773 staat e.e.a. zeer uitvoerig beschreven in een goed leesbare brief van de mombler (Cremer) aan ‘den Hove provinciaal en Camer van Rekening des Furstendoms Gelre en Graafschap Zutphen. (229-267) Hierin komt ook een kwestie uit 1612 ter sprake (262) en het officiële voorstel om met de provinciale landmeter ter plaatse een kaart te maken.

(270-277) In september 1773 volgt dan de laatste reis: op 22 september gaat de Mombler vanuit Arnhem op pad, overnacht op het Loo en arriveert de volgende dag in Oldebroek waar hij zijn intrek neemt bij de Ontvanger Lemker van Breda, op diens buitengoed Oldhorst. Op de 24e treft hij de (vervangende) landmeter Martinus Beijerink, maar ook de Rigter van ‘t Oldebroek, de Dijkshrijver, de secretaris van Oldebroek en nog twee personen ter assistentie. De Landmeter

maakt een plan en gaat aan het werk. Op de 29e bezoeken ze de heer van Wittensteijn waar ze zeer vriendelijk aan tafel werden genoot. Ook de volgende dagen spreken ze mensen en worden opmetingen verricht. Op 2 oktober zijn de momber en landmeter zeer tijdig uit Oldhorst vertrokken en 's avonds laat in Arnhem aangekomen.

Vanaf scan 280 volgt een advies hoe e.e.a. geïnterpreteerd moet worden. In scan 293, 294, 295 komt opnieuw de kwestie uit 1618 naar voren waarbij wordt gememoreerd dat Alijdt Hoffers of Lazarus als Gelderse een huisje onder de molen had, waarvoor zij jaarlijks aan de Rigter van 't Oldebroek een paar hoenders betaalde. Toen werd ook de vraag aan de molenaar gesteld waarom hij zijn molen zo dicht bij de sloot had gezet: dat was omdat hij wilde voorkomen dat de molen in twee ampten zou komen te staan. Ook wordt het huis van Willem Jansen genoemd, dat in Overijssel staat, terwijl zijn schuur op grondgebied van Gelre staat.

Vanaf scan 299 volgt een toelichting op de tweede kaart die over het onderhoud van de wangen van de Gelderse Gracht en aanpalende kwesties gaat. Zo komt er in scan 308/309 nog een kwestie voorbij dat mensen uit Overijssel geen vis mochten vangen in de Gelderse Gracht en er geen fuiken in mochten hangen. In 1753 is iemand beboet die dat wel deed.

(314) “”sig in het Oldebroek een gemeene en oude traditie bevind dat die bepalingen van den geldrschen grond en territoir soude moeten gerekent worden, na de bepalinge der wangen boorden of streepen van de gragt tot seven voeten lands buiten de gragt...”

(324) “Dat beide die poincten der Territoriale scheidinge ten wedersijden nader souden behoren te worden gereguleert en vastgesteld, en dat, vermits tog de Limiten en wat dien aankleeft, niet beter als bij eene onderhandeling in loco, wedersijds konnen werden geadjusteerd, [...] tot voorkominge van verdere differenten en oneenigheden, soo over het superterritoriale regt van wedersijds staaten, als over het daar uit resulterend belang tusschen wedersijds ingesetene en onderhouding van alle vriend nabuurlijke Harmonie en eenigheid...” Cremer op 7 oktober 1774

Bijlage 4: Eigenaren Gelderse Gracht aan Kamperveense zijde

Informatie uit Kadasterviewer over eigenaren rechteroever Gelderse Gracht ten noorden van de Zwarteweg. (Oever behorende tot Kamperveen.)

Uit Hisgis blijkt dat een smalle strook grond direct grenzend aan de Gelderse Gracht aparte kadastrale nummers heeft.

De eigenaren uit 1832 zijn van zuid naar noord:

Sectie E 572: Hendrik Samuels, landbouwer te Oosterwolde

Sectie E 561: Lambert Gerrits Flier, dagloner te Oosterwolde

Sectie E 551: de weduwe van Dries Everts Vlesch, dagloner de Oosterwolde

Sectie E 504: burgemeester Frans Lemker van Kampen.

Bij het vervolg van de strook is de eigenaar dezelfde als degene die ook het achterliggende land bezit.

Het eerste stuk grond wordt, na eerdere overdrachten, in 1925 verkocht aan de molenaar en zal toen bij het naastgelegen land van de molenaar getrokken zijn.

E561 en E551 maken ingewikkelde opdelingen, samenvoegingen en hernummeringen door. Ook het perceel van de burgemeester (E504) kent hernummeringen. Uiteindelijk zijn de nieuwe nummers E 845 t/m E848 en E837, E838.

Onder de de eigenaren een aantal keer dagloners, die wonen aan de andere zijde van de Gelderse Gracht op nummer 15 en 17 (dat is de smalle strook grond aan de Gelderse zijde van de Gelderse Gracht). Dit zullen opvolgers en/of erfgenamen zijn van de Gelderse Grachtenmakers uit 1773. Het gaat om Lubbert Jansz Koers die in 1935 eigenaar wordt van perceel E845 en Gerrit Roelofs van Dijk die in 1933 eigenaar wordt van wat later E846 is.

In de periode 1931-1935 wordt een aantal kaarten gemaakt waarop de hernummeringen en toenmalige eigenaren te zien zijn.

- Veldwerk kaart 137 (1932) (VW-KPV99-E137) toont het gedeelte bij de molen langs de Zwarteweg met als inzet links aan de zijkant (met een andere oriëntatie t.o.v. het noorden) de percelen E837 en E838.
Opmerkelijke tekst aan de rechterkant van de kaart: “De weg is hier vroeger al verlegd. Volgens aanw. [.onenden] behoort deze aan de Polder Oldebroek. Van dezen eigendomsovergang is echter nooit een akte opgemaakt.”
- Veldwerk kaart 141 (1935/1936) (VW-KPV99-E141) toont de opmetingen langs de Gelderse Gracht.
- Hulpkaart 86 (1936) (VW-KPV99-E86) toont de uitwerking van Veldwerk kaart 141.

GEMEENTE *Kamperveen*

Dienstjaar: 1932

Sectie *E* Blad 2

Nº. 137

Nieuwe Nummers: *837 fm 842.*

Niet vernummerd:

Opdracht Nº.

Hulpkaart n° 4.

Num n° 607, 612,

792, 793

*Verkoop Reg 9/10
aanv. alle koopw.
en J. v. Riesen, boden
in de Polder Oudebrach
en de haarnaden en
paalen in de Polder.*

*boomen
grasland
G. ten Hove*

842

*137,5
837 (n° 630)*

*107,0
506*

*70,0
0,29*

839

kad. guns onzichtbaar

5,421

5,601

6,9,1

844

838

2,207

paal

paal

paal

paal

paal

paal

paal

paal

paal

paal

paal

paal

paal

paal

paal

paal

*boomen
grasland
J. Plenda*

839

*boomen
G. Spierboer*

840

*de weg is hier
niet aangelegd
volgens kaart
behoort deze
aan de Polder
Oudebrach.
Van deze zijn
dommeringen in
zeker, moet en
akte opgemaakt*

*Hulpkaart n° 3.
Num n° 504, 661
Verkoop Reg 9/1
aanv. E. van de Polder*

Groningen Aug 1931

De Landmeter,

P. P. P. P.

(Kadaster n°. 137.)
1930.

GEMEENTE *Kampervveen*

Dienstjaar: 1936

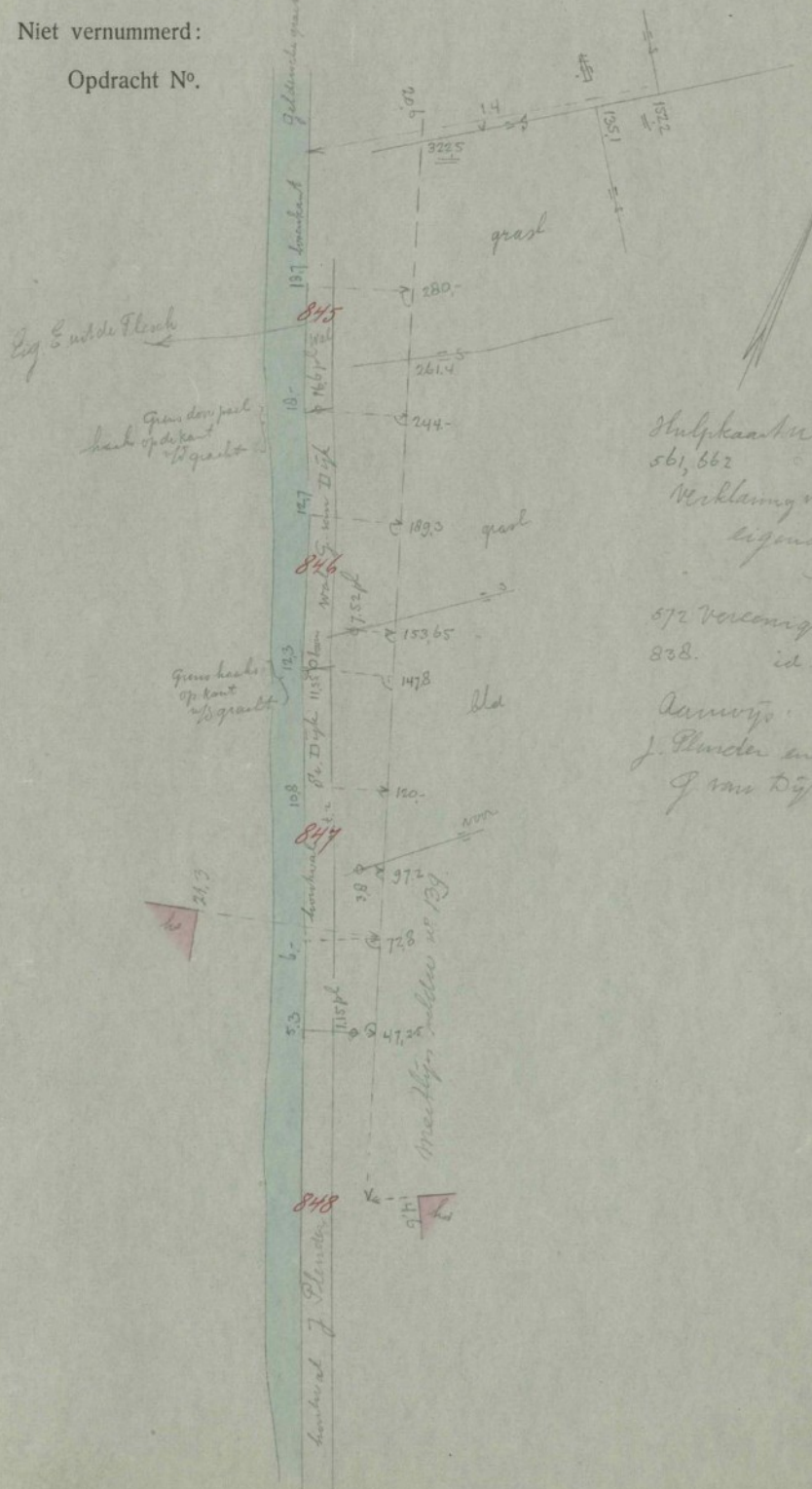
Sectie *E* Blad 2

Nº. *141*

Nieuwe Nummers: *845* *Am. 848*

Niet vernummerd:

Opdracht Nº.

Hulpkaart nr 86.
56, 662
Verklaring van
bezitting
9/16
572 Verreenging
838. id. (?)
aanwysing
J. Plunder en
J. van Diep

26 Maart '35
 De Landmeter,

Henneman

Geprepareerd.
 (Kadaster n°. 137.)
 8709 - 1932

GEMEENTE

N° 4
Wampoveren
 Sectie *E*
 Blad 2

Schaal 1 à 2500

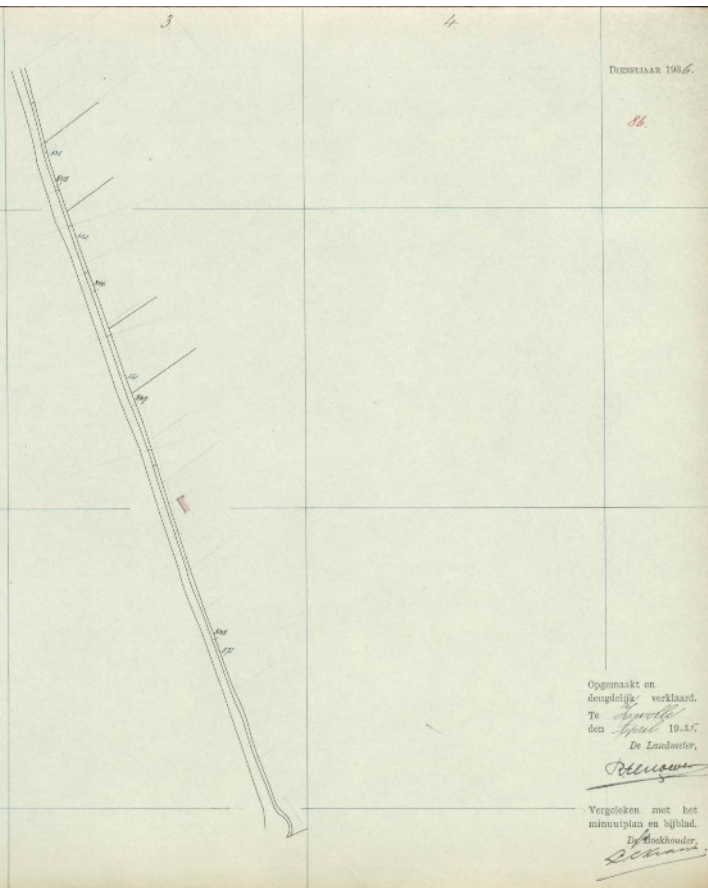
DEESEJAAR 1906.

86.

Verenigingsnummer bijlagen.	Leetste toestand.				Tegewoortige toestand.				Verenigingsnummer bijlagen.	
	N ^o .	Grootte.			Te groot.	Te klein.	Grootte.			
		ha	a	ca			ca	ca		ha
	838	3	08			825	3	52		
	662	2	90			846	3	74		
	580	6	80			847	4	48		
	570	9	90			848	11	00		
		22	68				22	68		

Dijswerk op de bijlagen door *Z.*
 " " meto plans " *Z.*
 " " volckaarten " *Z.*
 " " gemeenten plans " *Z.*

Kadaster n°. 78.
 1860-707

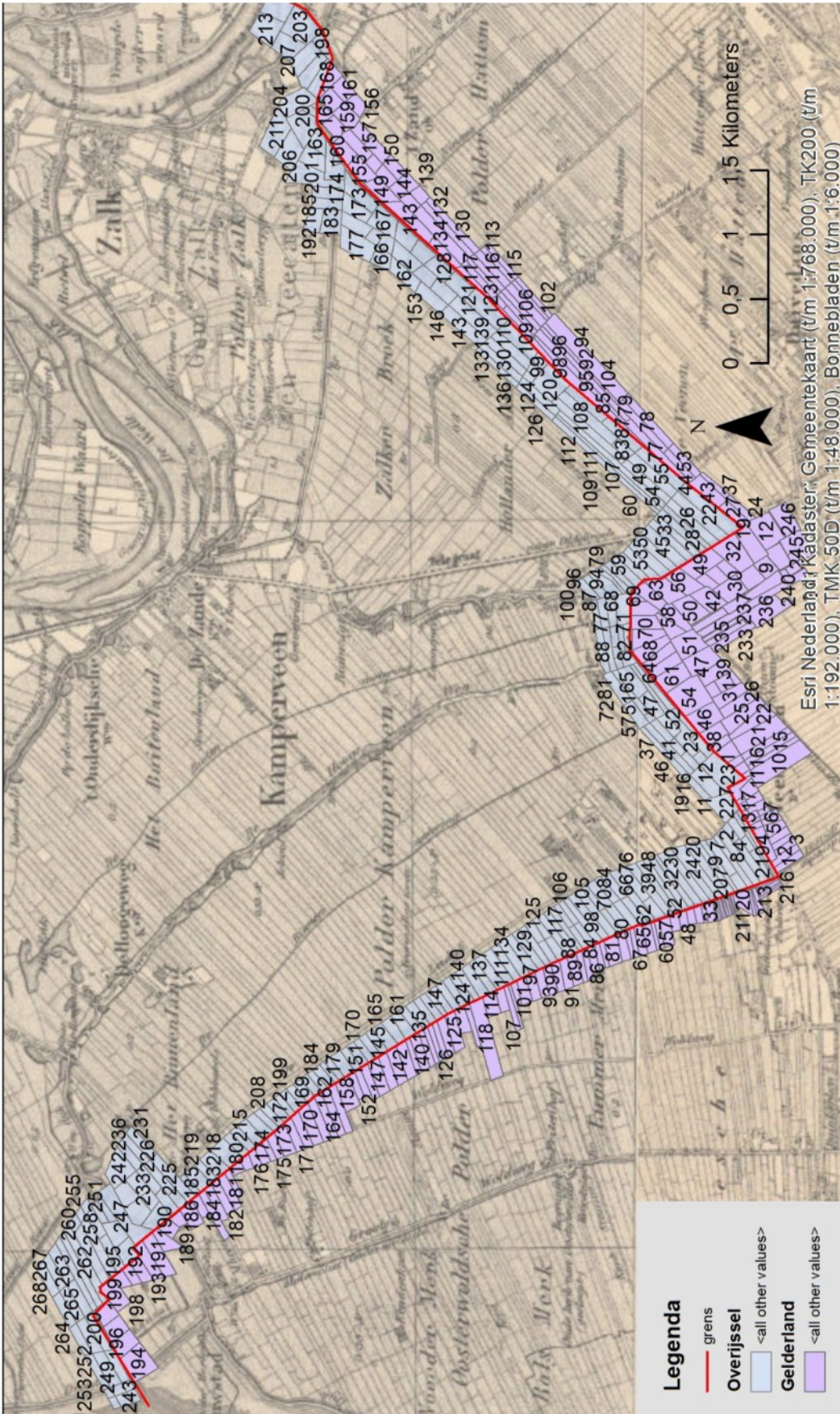

Opgemaakt en
 dengdelijk verklaard.
 Te *Spill*
 den *April* 1906.
 De Landmeter,
P. Schuur

Vergleken met het
 minuurplan en bijblad.
 De Hoofdonder,
P. Schuur

Bijlage 5: Overzicht eigenaren kadaster 1832

Esri Nederland | Kadaster, Gemeentekaart (t/m 1:768.000), TK200 (t/m 1:192.000), TMK 50D (t/m 1:48.000), Bonnebladen (t/m 1:6.000)

Eigenaren Overijssel gesorteerd naar polder

FID	naam	voornaam	beroep	woonplaats	woonplaats	regipolder
74	Boer	Jan Hendriks	landbouwer	Wezepe	regio Geld	Hollander Akker
90	Chalmot en medeeig	Hendrik A en ki	burgemeester	Kamperveen	regio Ov	Hollander Akker
36	Engelenburg	Frans Thomas	eigenaar	Kampen	regio Ov	Hollander Akker
38	Imker en medeeig	Egbert	eigenaar	Wezepe	regio Geld	Hollander Akker
45	Ingen	Johannes J v	advocaat	Kampen	regio Ov	Hollander Akker
95	Ingen	Johannes J v	advocaat	Kampen	regio Ov	Hollander Akker
53	Kroeze	Jan Beerts	landbouwer	Wezepe	regio Geld	Hollander Akker
127	Meijlink	Lambertus	eigenaar	Zwolle	regio Ov	Hollander Akker
137	Meijlink	Lambertus	eigenaar	Zwolle	regio Ov	Hollander Akker
50	Mooij	Thijs Jans	dagloner	Wezepe	regio Geld	Hollander Akker
22	Nobel	Rudolph AL	rentenier	Kampen	regio Ov	Hollander Akker
26	Nobel	Rudolph AL	rentenier	Kampen	regio Ov	Hollander Akker
28	Nobel	Rudolph AL	rentenier	Kampen	regio Ov	Hollander Akker
33	Nobel	Rudolph AL	rentenier	Kampen	regio Ov	Hollander Akker
49	Nobel	Rudolph AL	rentenier	Kampen	regio Ov	Hollander Akker
53	Nobel	Rudolph AL	rentenier	Kampen	regio Ov	Hollander Akker
54	Nobel	Rudolph AL	rentenier	Kampen	regio Ov	Hollander Akker
59	Nobel	Rudolph AL	rentenier	Kampen	regio Ov	Hollander Akker
60	Nobel	Rudolph AL	rentenier	Kampen	regio Ov	Hollander Akker
67	Nobel	Rudolph AL	rentenier	Kampen	regio Ov	Hollander Akker
73	Nobel	Rudolph AL	rentenier	Kampen	regio Ov	Hollander Akker
83	Nobel	Rudolph AL	rentenier	Kampen	regio Ov	Hollander Akker
97	Nobel	Rudolph AL	rentenier	Kampen	regio Ov	Hollander Akker
101	Nobel	Rudolph AL	rentenier	Kampen	regio Ov	Hollander Akker
105	Nobel	Rudolph AL	rentenier	Kampen	regio Ov	Hollander Akker
108	Nobel	Rudolph AL	rentenier	Kampen	regio Ov	Hollander Akker
109	Nobel	Rudolph AL	rentenier	Kampen	regio Ov	Hollander Akker
112	Nobel	Rudolph AL	rentenier	Kampen	regio Ov	Hollander Akker
113	Nobel	Rudolph AL	rentenier	Kampen	regio Ov	Hollander Akker
120	Nobel	Rudolph AL	rentenier	Kampen	regio Ov	Hollander Akker
121	Nobel	Rudolph AL	rentenier	Kampen	regio Ov	Hollander Akker
122	Nobel	Rudolph AL	rentenier	Kampen	regio Ov	Hollander Akker
124	Nobel	Rudolph AL	rentenier	Kampen	regio Ov	Hollander Akker
125	Nobel	Rudolph AL	rentenier	Kampen	regio Ov	Hollander Akker
131	Nobel	Rudolph AL	rentenier	Kampen	regio Ov	Hollander Akker
133	Nobel	Rudolph AL	rentenier	Kampen	regio Ov	Hollander Akker
134	Nobel	Rudolph AL	rentenier	Kampen	regio Ov	Hollander Akker
136	Nobel	Rudolph AL	rentenier	Kampen	regio Ov	Hollander Akker
31	Rijssen en medeeig	Harpje v	landbouwer	Wezepe	regio Geld	Hollander Akker
110	Rijssen en medeeig	Harpje v	landbouwer	Wezepe	regio Geld	Hollander Akker
85	Schreer en medeeig	Derk v d	landbouwer	Wezepe	regio Geld	Hollander Akker
79	Schreve	Jan vd	landbouwer	Wezepe	regio Geld	Hollander Akker
179	Bentinck	Berend Hendrik	gouverneur	Zwolle	regio Ov	IJsselkwartier
181	Bentinck	Berend Hendrik	gouverneur	Zwolle	regio Ov	IJsselkwartier
187	Bentinck	Berend Hendrik	gouverneur	Zwolle	regio Ov	IJsselkwartier
189	Bentinck	Berend Hendrik	gouverneur	Zwolle	regio Ov	IJsselkwartier
192	Bentinck	Berend Hendrik	gouverneur	Zwolle	regio Ov	IJsselkwartier
194	Bentinck	Berend Hendrik	gouverneur	Zwolle	regio Ov	IJsselkwartier
197	Bentinck	Berend Hendrik	gouverneur	Zwolle	regio Ov	IJsselkwartier
199	Bentinck	Berend Hendrik	gouverneur	Zwolle	regio Ov	IJsselkwartier
201	Bentinck	Berend Hendrik	gouverneur	Zwolle	regio Ov	IJsselkwartier
204	Bentinck	Berend Hendrik	gouverneur	Zwolle	regio Ov	IJsselkwartier
205	Bentinck	Berend Hendrik	gouverneur	Zwolle	regio Ov	IJsselkwartier
207	Bentinck	Berend Hendrik	gouverneur	Zwolle	regio Ov	IJsselkwartier

208 Bentinck	Berend Hendrik	gouverneur	Zwolle	regio Ov	IJsselkwartier
211 Bentinck	Berend Hendrik	gouverneur	Zwolle	regio Ov	IJsselkwartier
212 Bentinck	Berend Hendrik	gouverneur	Zwolle	regio Ov	IJsselkwartier
214 Bentinck	Berend Hendrik	gouverneur	Zwolle	regio Ov	IJsselkwartier
186 Docter	Marten Hendrik	landbouwer	Zwolle	regio Ov	IJsselkwartier
184 Kloosterman	Hendrik Jans	erlandbouwer	Zalk	regio Ov	IJsselkwartier
193 Kloosterman	Hendrik Jans	erlandbouwer	Zalk	regio Ov	IJsselkwartier
190 Snel	Jan	landbouwer	Zalk	regio Ov	IJsselkwartier
196 Snel	Jan	landbouwer	Zalk	regio Ov	IJsselkwartier
202 Snel	Jan	landbouwer	Zalk	regio Ov	IJsselkwartier
188 Veltkamp	Berend Dirks		Hattem	regio Geld	IJsselkwartier
263 Alg Armenstaat	Kampen	armenzorg	Kampen	regio Ov	Kamperveen
264 Alg Armenstaat	Kampen	armenzorg	Kampen	regio Ov	Kamperveen
213 Algemene armenstaat	Kamperveen	kerk	Kamperveen	regio Ov	Kamperveen
44 Barneveld	Dirk Driessen	landbouwer	Kamperveen	regio Ov	Kamperveen
55 Barneveld	Dirk Driessen	landbouwer	Kamperveen	regio Ov	Kamperveen
8 Berghuis	Willem Jan	predikant	Wanneperveen	overig	Kamperveen
9 Berghuis	Willem Jan	predikant	Wanneperveen	overig	Kamperveen
242 Bijsterbos en medeeig	Jurjan Nikolaas	eigenaar	Kampen	regio Ov	Kamperveen
245 Bijsterbos en medeeig	Jurjan Nikolaas	eigenaar	Kampen	regio Ov	Kamperveen
254 Bijsterbos en medeeig	Jurjan Nikolaas	eigenaar	Kampen	regio Ov	Kamperveen
260 Bijsterbos en medeeig	Jurjan Nikolaas	eigenaar	Kampen	regio Ov	Kamperveen
267 Bijsterbos en medeeig	Jurjan Nikolaas	eigenaar	Kampen	regio Ov	Kamperveen
270 Bijsterbos en medeeig	Jurjan Nikolaas	eigenaar	Kampen	regio Ov	Kamperveen
86 Boer	Harm Jacobs	dagloner	Oldebroek	regio Geld	Kamperveen
98 Boer	Harm Jacobs	dagloner	Oldebroek	regio Geld	Kamperveen
185 Brands	wed Jan	landbouwer	Kamperveen	regio Ov	Kamperveen
195 Brands	wed Jan	landbouwer	Kamperveen	regio Ov	Kamperveen
217 Brands	wed Jan	landbouwer	Kamperveen	regio Ov	Kamperveen
219 Brands	wed Jan	landbouwer	Kamperveen	regio Ov	Kamperveen
13 Brink	Jacob Aals van	landbouwer	Kamperveen	regio Ov	Kamperveen
118 Brink	Jacob Aals van	landbouwer	Kamperveen	regio Ov	Kamperveen
103 Brink geb Neeltje	Derkswed Pieter G	vdlandbouwer	Kamperveen	regio Ov	Kamperveen
111 Brink geb Neeltje	Derkswed Pieter G	vdlandbouwer	Kamperveen	regio Ov	Kamperveen
106 Chalmot	erven Jacobus A. de		Kampen	regio Ov	Kamperveen
150 Chalmot en medeeig	Hendrik Alexan	burgemeester	Kampen	regio Ov	Kamperveen
172 Dijk	Wicher van	landbouwer	Kamperveen	regio Ov	Kamperveen
155 Engelenburg	Frans Thomas	eigenaar	Kampen	regio Ov	Kamperveen
162 Engelenburg	Frans Thomas	eigenaar	Kampen	regio Ov	Kamperveen
164 Engelenburg	Frans Thomas	eigenaar	Kampen	regio Ov	Kamperveen
99 Fikse	Hendrik Jansse	landbouwer	Kamperveen	regio Ov	Kamperveen
104 Fikse	Hendrik Jansse	landbouwer	Kamperveen	regio Ov	Kamperveen
114 Fikse	Pele Janssen	landbouwer	Oldebroek	regio Geld	Kamperveen
128 Fikse	Peele Janssen	landbouwer	Kamperveen	regio Ov	Kamperveen
143 Fikse	Pele Janssen	landbouwer	Oldebroek	regio Geld	Kamperveen
116 Fikse geb Egbertje	Janswed Tiemen	landbouwer	Oosterwolde	regio Geld	Kamperveen
148 Fikse geb Egbertje	Janswed Tiemen	landbouwer	Oosterwolde	regio Geld	Kamperveen
58 Geertruida en Catharine	Kampen	kerk	Kampen	regio Ov	Kamperveen
182 Geertruida en Catharine	Kampen	kerk	Kampen	regio Ov	Kamperveen
191 Geertruida en Catharine	Kampen	kerk	Kampen	regio Ov	Kamperveen
249 Gelder	erven Petrus v	koopman	Kampen	regio Ov	Kamperveen
221 Gerber geb Annighe	Ri wed Abraham	eigenaar	Kampen	regio Ov	Kamperveen
25 Gereformeerde kerkelij	Kamperveen	kerk	Kamperveen	regio Ov	Kamperveen
35 Gereformeerde kerkelij	Kamperveen	kerk	Kamperveen	regio Ov	Kamperveen
226 Gereformeerde kerkelij	Kamperveen	kerk	Kamperveen	regio Ov	Kamperveen
232 Gereformeerde kerkelij	Kamperveen	kerk	Kamperveen	regio Ov	Kamperveen

177	Grootburger Weeshuis	Kampen	kerk	Kampen	regio Ov	Kamperveen
183	Grootburger Weeshuis	Kampen	kerk	Kampen	regio Ov	Kamperveen
42	Heiligen Geesten Gasth	Kampen	kerk	Kampen	regio Ov	Kamperveen
66	Heiligen Geesten Gasth	Kampen	kerk	Kampen	regio Ov	Kamperveen
141	Heiligen Geesten Gasth	Kampen	kerk	Kampen	regio Ov	Kamperveen
142	Heiligen Geesten Gasth	Kampen	kerk	Kampen	regio Ov	Kamperveen
153	Heiligen Geesten Gasth	Kampen	kerk	Kampen	regio Ov	Kamperveen
259	Heiligen Geesten Gasth	Kampen	kerk	Kampen	regio Ov	Kamperveen
261	Heiligen Geesten Gasth	Kampen	kerk	Kampen	regio Ov	Kamperveen
32	Heuvel	Dries Gerrits	vd landbouwer	Kamperveen	regio Ov	Kamperveen
18	Huisman geb Annige Kawed	Jacob	Teurlandbouwer	Kamperveen	regio Ov	Kamperveen
24	Huisman geb Annige Kawed	Jacob	Teurlandbouwer	Kamperveen	regio Ov	Kamperveen
180	Hul geb Hendrikje Roijewed	Gerrits	Bra landbouwer	Kamperveen	regio Ov	Kamperveen
246	Ittersum en medeeig	Alexander SA	v eigenaar	Utrecht	overig	Kamperveen
255	Ittersum en medeeig	Alexander SA	v eigenaar	Utrecht	overig	Kamperveen
258	Ittersum en medeeig	Alexander SA	v eigenaar	Utrecht	overig	Kamperveen
117	Ittersum geb Johanna Swed	Lodewijk A	eigenaar	Kampen	regio Ov	Kamperveen
123	Ittersum geb Johanna Swed	Lodewijk A	eigenaar	Kampen	regio Ov	Kamperveen
209	Kampen	Stad	Stad	Kampen	regio Ov	Kamperveen
215	Kampen	Stad	Stad	Kampen	regio Ov	Kamperveen
216	Kampen	de administratiestad		Kampen	regio Ov	Kamperveen
223	Kampen	Stad	Stad	Kampen	regio Ov	Kamperveen
238	Kampen	Stad	Stad	Kampen	regio Ov	Kamperveen
247	Kampen	Stad	Stad	Kampen	regio Ov	Kamperveen
251	Kampen	Stad	Stad	Kampen	regio Ov	Kamperveen
252	Kampen	Stad	Stad	Kampen	regio Ov	Kamperveen
256	Kampen	Stad	Stad	Kampen	regio Ov	Kamperveen
151	Kamperveen	de Gemeente	vkerk	Kamperveen	regio Ov	Kamperveen
248	Kamperveen	Polder van	waterschap	Kamperveen	regio Ov	Kamperveen
206	Kanes	Willem	landbouwer	Kamperveen	regio Ov	Kamperveen
224	Koers geb Jannigje Egtwed	Rutger	landbouwer	Kamperveen	regio Ov	Kamperveen
227	Koers geb Jannigje Egtwed	Rutger	landbouwer	Kamperveen	regio Ov	Kamperveen
228	Koers geb Jannigje Egtwed	Rutger	landbouwer	Kamperveen	regio Ov	Kamperveen
229	Koers geb Jannigje Egtwed	Rutger	landbouwer	Kamperveen	regio Ov	Kamperveen
233	Koers geb Jannigje Egtwed	Rutger	landbouwer	Kamperveen	regio Ov	Kamperveen
234	Koers geb Jannigje Egtwed	Rutger	landbouwer	Kamperveen	regio Ov	Kamperveen
240	Koers geb Jannigje Egtwed	Rutger	landbouwer	Kamperveen	regio Ov	Kamperveen
243	Koers geb Jannigje Egtwed	Rutger	landbouwer	Kamperveen	regio Ov	Kamperveen
253	Koers geb Jannigje Egtwed	Rutger	landbouwer	Kamperveen	regio Ov	Kamperveen
198	Koops	Peele Aartsz	landbouwer	Kamperveen	regio Ov	Kamperveen
61	Kragt en vrouw Hilligje	Egbert Jans	landbouwer	Kamperveen	regio Ov	Kamperveen
84	Kragt en vrouw Hilligje	Egbert Jans	landbouwer	Kamperveen	regio Ov	Kamperveen
48	Kroon	Egberts Derks	landbouwer	Kamperveen	regio Ov	Kamperveen
70	Lankhorst	Gerrit	rentenier	Kampen	regio Ov	Kamperveen
78	Lankhorst	Gerrit	rentenier	Kampen	regio Ov	Kamperveen
80	Lankhorst	Gerrit	rentenier	Kampen	regio Ov	Kamperveen
89	Lankhorst	Gerrit	rentenier	Kampen	regio Ov	Kamperveen
91	Lankhorst	Gerrit	rentenier	Kampen	regio Ov	Kamperveen
96	Lankhorst	Gerrit	rentenier	Kampen	regio Ov	Kamperveen
239	Leendertsz en medeeig	Willem	eigenaar	Kampen	regio Ov	Kamperveen
241	Leendertsz en medeeig	Willem	eigenaar	Kampen	regio Ov	Kamperveen
250	Leendertsz en medeeig	Willem	eigenaar	Kampen	regio Ov	Kamperveen
257	Leendertsz en medeeig	Willem	eigenaar	Kampen	regio Ov	Kamperveen
265	Leendertsz en medeeig	Willem	eigenaar	Kampen	regio Ov	Kamperveen
269	Leendertsz en medeeig	Willem	eigenaar	Kampen	regio Ov	Kamperveen
5	Manen	Reinier Otto v	burgemeester	Elburg	regio Geld	Kamperveen

87	Rechteren tot Appeltern	Douairière	Rudceigenaar	Appeltern	overig	Kamperveen
88	Rechteren tot Appeltern	Douairière	Rudceigenaar	Appeltern	overig	Kamperveen
93	Rechteren tot Appeltern	Douairière	Rudceigenaar	Appeltern	overig	Kamperveen
129	Rietberg	Zeger JH	ontvanger	Kampen	regio Ov	Kamperveen
231	Romunde	Richard van	koopman	Kampen	regio Ov	Kamperveen
236	Romunde	Richard van	koopman	Kampen	regio Ov	Kamperveen
244	Romunde	Richard van	koopman	Kampen	regio Ov	Kamperveen
253	Romunde	Richard van	koopman	Kampen	regio Ov	Kamperveen
262	Romunde	Richard van	koopman	Kampen	regio Ov	Kamperveen
268	Romunde	Richard van	koopman	Kampen	regio Ov	Kamperveen
210	Romunde	Richard van	wijkoper	Kampen	regio Ov	Kamperveen
146	Russchenberg en medeerven	Lubbert	Flandbouwer	Oldebroek	regio Geld	Kamperveen
166	Schippers	Hendrik	eigenaar	Kampen	regio Ov	Kamperveen
225	Stuuroop	Pieter	landbouwer	Kamperveen	regio Ov	Kamperveen
230	Stuuroop	Pieter	landbouwer	Kamperveen	regio Ov	Kamperveen
237	Stuuroop	Pieter	landbouwer	Kamperveen	regio Ov	Kamperveen
135	Top en medeeig	Gerrit Willem	logem.	Elburg	regio Geld	Kamperveen
266	Triest	Anthony van	logem.	Kampen	regio Ov	Kamperveen
218	Veen	Pieter vd	eigenaar	Kampen	regio Ov	Kamperveen
200	Veen	Jan Gerrits vd	schipper	Kampen	regio Ov	Kamperveen
220	Veen	Pieter vd	schipper	Kampen	regio Ov	Kamperveen
130	Veen geb Zwaantje	Jacwed Klaas vd	landbouwer	Kamperveen	regio Ov	Kamperveen
30	Vlesch geb Jannetje	Lewed Dries	Evertdagloner	Oosterwolde	regio Ov	Kamperveen
222	Weg	Jan vd	logem.	Kampen	regio Ov	Kamperveen
115	Wijhe	Erven Arend v	dagloner	Kamperveen	regio Ov	Kamperveen
39	Wijhe	Jan Derks van	landbouwer	Kamperveen	regio Ov	Kamperveen
43	Wijhe	Jan Derks van	landbouwer	Kamperveen	regio Ov	Kamperveen
272	Flier	Lammert Gerrits	dagloner	Oosterwolde	regio Geld	Kamperveen+
274	Lemker	Frans	burgemeester	Kampen	regio Ov	Kamperveen+
271	Samuels	Hendrik	landbouwer	Oosterwolde	regio Geld	Kamperveen+
273	Vlesch geb Jannetje	Lewed Dries	Evertdagloner	Oosterwolde	regio Geld	Kamperveen+
140	Bentinck	Berend Hendrik	gouverneur	Zwolle	regio Ov	Zalkerbroek
144	Bentinck	Berend Hendrik	gouverneur	Zwolle	regio Ov	Zalkerbroek
145	Bentinck	Berend Hendrik	gouverneur	Zwolle	regio Ov	Zalkerbroek
147	Bentinck	Berend Hendrik	gouverneur	Zwolle	regio Ov	Zalkerbroek
149	Bentinck	Berend Hendrik	gouverneur	Zwolle	regio Ov	Zalkerbroek
152	Bentinck	Berend Hendrik	gouverneur	Zwolle	regio Ov	Zalkerbroek
154	Bentinck	Berend Hendrik	gouverneur	Zwolle	regio Ov	Zalkerbroek
156	Bentinck	Berend Hendrik	gouverneur	Zwolle	regio Ov	Zalkerbroek
157	Bentinck	Berend Hendrik	gouverneur	Zwolle	regio Ov	Zalkerbroek
160	Bentinck	Berend Hendrik	gouverneur	Zwolle	regio Ov	Zalkerbroek
161	Bentinck	Berend Hendrik	gouverneur	Zwolle	regio Ov	Zalkerbroek
163	Bentinck	Berend Hendrik	gouverneur	Zwolle	regio Ov	Zalkerbroek

Eigenaren Gelderland gesorteerd naar polder

FID	naam	voornaam	beroep	woonplaats	woonplaats repolder	
194	hervormde gemeente	Oosterwolde	kerk	Oosterwolde	regio Geld	Oosterwolde
196	hervormde gemeente	Oosterwolde	kerk	Oosterwolde	regio Geld	Oosterwolde
198	hervormde gemeente	Oosterwolde	kerk	Oosterwolde	regio Geld	Oosterwolde
200	hervormde gemeente	Oosterwolde	kerk	Oosterwolde	regio Geld	Oosterwolde
199	Blaauw en cons	Jan		onbekend	onbekend	Oosterwolde
197	Witteveen	wed Johannes		Kampen	regio Ov	Oosterwolde
195	Engelenburg	Frans Thomas	rentenier	Oldebroek	regio Geld	Oosterwolde
193	Berghuis	Frank		Oldebroek	regio Geld	Oosterwolde
192	Kragt en cons	Egbert	landbouwer	Kamperveen	regio Ov	Oosterwolde
191	Timmerman	Aegidius	kostschoolhouder	Elburg	regio Geld	Oosterwolde
190	Polder van	Oosterwolde	waterschap	Oosterwolde	regio Geld	Oosterwolde
189	Polder van	Oosterwolde	waterschap	Oosterwolde	regio Geld	Oosterwolde
188	hervormde gemeente	Oosterwolde	kerk	Oosterwolde	regio Geld	Oosterwolde
186	Stuuroop	Cornelisje	rentenier	Elburg	regio Geld	Oosterwolde
185	Gasthuis	Kampen	gasthuis	Kampen	regio Ov	Oosterwolde
184	Berghuis	Gerrit Jan	landbouwer	Oldebroek	regio Geld	Oosterwolde
183	Kragt	Cornelis vd	landbouwer	Oosterwolde	regio Geld	Oosterwolde
182	Marten en cons	Klaas vd	koopman	Elburg	regio Geld	Oosterwolde
181	Marten en cons	Klaas vd	koopman	Elburg	regio Geld	Oosterwolde
180	Langen	Gerrit	landbouwer	Oosterwolde	regio Geld	Oosterwolde
179	Hoeclum en cons	Derk Gerrit v		Elburg	regio Geld	Oosterwolde
178	Koops	Peele	landbouwer	Kamperveen	regio Ov	Oosterwolde
177	Wit	Lubbert de	arbeider	Doornspijk	regio Geld	Oosterwolde
176	Elburg	het Feytenhof van		Elburg	regio Geld	Oosterwolde
175	Manen	ROH v	burgemeester	Elburg	regio Geld	Oosterwolde
174	Manen	ROH v	burgemeester	Elburg	regio Geld	Oosterwolde
173	Glins	Harmen	turfmaker	Oosterwolde	regio Geld	Oosterwolde
172	Stouwe	Jan vd	landbouwer	Oosterwolde	regio Geld	Oosterwolde
171	Sablionière	JJC de la	rentenier	Oldebroek	regio Geld	Oosterwolde
170	Spijkerboer	Cornelis	landbouwer	Oldebroek	regio Geld	Oosterwolde
169	Elburg	stad	stad	Elburg	regio Geld	Oosterwolde
167	Groningen en cns	Jan vd		Wanneperveen	overig	Oosterwolde
164	Kragt sr	Hendrik	landbouwer	Oosterwolde	regio Geld	Oosterwolde
162	Elburg	stad	stad	Elburg	regio Geld	Oosterwolde
158	Diaconie	Oosterwolde	diaconie	Oosterwolde	regio Geld	Oosterwolde
154	Blaauw	Aaltje		onbekend	onbekend	Oosterwolde
152	Blaauw	Hendrik	landbouwer	Oldebroek	regio Geld	Oosterwolde
151	Reinderse en cons	Jan Ledeboer		onbekend	onbekend	Oosterwolde
147	Marle	erven Barend v	rentenier	Oosterwolde	regio Geld	Oosterwolde
145	Daendels	Egbert Antonie	rentenier	Zwolle	regio Ov	Oosterwolde
142	Smit	Aalt		Oosterwolde	regio Geld	Oosterwolde
140	Fiks	erven Tijmen		onbekend	onbekend	Oosterwolde
137	Romunde	Richard v	rentenier	Kampen	regio Ov	Oosterwolde
135	Stange	Gerrit	landbouwer	Oldebroek	regio Geld	Oosterwolde
133	Elburg	St Jacob of Lutke..	kerk	Elburg	regio Geld	Oosterwolde
131	Maten	Harmen vd	landbouwer	Oldebroek	regio Geld	Oosterwolde
129	Fiks	erven Gerrit		onbekend	onbekend	Oosterwolde
127	Dijk Lz	Jan v	landbouwer	Oosterwolde	regio Geld	Oosterwolde
126	Hein geb Koops	wed. Batje		onbekend	onbekend	Oosterwolde
125	Hein geb Koops	wed. Batje		onbekend	onbekend	Oosterwolde
124	Brink	Beert vd	landbouwer	Oldebroek	regio Geld	Oosterwolde
120	Kooijman	Jan		onbekend	onbekend	Oosterwolde
118	Langen	Gerrit de	landbouwer	Oosterwolde	regio Geld	Oosterwolde
114	Samuels	Hendrik	landbouwer	Oosterwolde	regio Geld	Oosterwolde

111 Elburg	Freytenhof		Elburg	regio Geld	Oosterwolde
107 Nagelhout-vd	wed Trijntje		onbekend	onbekend	Oosterwolde
105 Krudop	JH	rentenier	Groningen	regio Geld	Oosterwolde
104 Oosterwolde	pastorie	kerk	Oosterwolde	regio Geld	Oosterwolde
101 Sprong	Willem	landbouwer	Oldebroek	regio Geld	Oosterwolde
100 Sneller Rz	Jan	landbouwer	Oldebroek	regio Geld	Oosterwolde
97 Mulder Dz	Jan	landbouwer	Doornspijk	regio Geld	Oosterwolde
93 Samuels	Hendrik	landbouwer	Oosterwolde	regio Geld	Oosterwolde
91 Lubbers en cons	Berend	rentenier	Elburg	regio Geld	Oosterwolde
90 Hoeclum	Egbert Gerrit v		onbekend	onbekend	Oosterwolde
89 Hoop	Beerd vd	landbouwer	Oldebroek	regio Geld	Oosterwolde
88 Maten	Jacob vd	landbouwer	Doornspijk	regio Geld	Oosterwolde
86 Maten	Jacob vd	landbouwer	Doornspijk	regio Geld	Oosterwolde
84 Reinders en cons	Jan Ledeboer		onbekend	onbekend	Oosterwolde
83 Fiks	Gerrit	landbouwer	Oldebroek	regio Geld	Oosterwolde
82 Lubbers en cons	Berend	rentenier	Elburg	regio Geld	Oosterwolde
81 Pruijn	Aart	landbouwer	Oldebroek	regio Geld	Oosterwolde
80 Kooiman	Jannetje		Oldebroek	regio Geld	Oosterwolde
76 Raedt	Antonie	lid PS	op Morren te Dcregio Geld	Oosterwolde	Oosterwolde
75 Raedt	Antonie	lid PS	op Morren te Dcregio Geld	Oosterwolde	Oosterwolde
67 Flesch en cons	erven Dries uit		Oldebroek	regio Geld	Oosterwolde
65 Staal Ez	Hendrik	arbeider	Oosterwolde	regio Geld	Oosterwolde
62 Lemkes	Frans	burgemeester	Kampen	regio Ov	Oosterwolde
60 Lemkes	Frans	burgemeester	Kampen	regio Ov	Oosterwolde
57 Oosterwolde	diaconie v	kerk	Oosterwolde	regio Geld	Oosterwolde
52 Vitringa	Martinus Julius	staten griffier	Arnhem	overig	Oosterwolde
58 Beek	Willem vd	landbouwer	Elburg	regio Geld	Oosterwolde
45 Flier Gz	Jan		Oosterwolde	regio Geld	Oosterwolde
41 Mulder	erven		onbekend	onbekend	Oosterwolde
36 Mulder	Berend		onbekend	onbekend	Oosterwolde
33 Lubbers en cons	Berend	rentenier	Elburg	regio Geld	Oosterwolde
20 Vitringa	Martinus Julius	staten griffier	Arnhem	overig	Oosterwolde
1 Maten	Harmen Aarts v		onbekend	onbekend	Oldebroek
2 Lubbers en cons	Berend	wethouder	Elburg	regio Geld	Oldebroek
0 Brummel	wed Reyer Goosserentenier		Oldebroek	regio Geld	Oldebroek
3 Stoudam sr	Gerrit Driessen	rentenier	Oldebroek	regio Geld	Oldebroek
4 Knul	Peter	landbouwer	Oldebroek	regio Geld	Oldebroek
5 Lubbers en cons	Berend	wethouder	Elburg	regio Geld	Oldebroek
6 Weije	Jan Arend v		onbekend	onbekend	Oldebroek
7 Weyer	Hendrik	landbouwer	Oldebroek	regio Geld	Oldebroek
8 Pruijn	Driest	landbouwer	Oldebroek	regio Geld	Oldebroek
13 Nijland	wed Jan Alberts		onbekend	onbekend	Oldebroek
14 Pruijn	Aard	landbouwer	Oldebroek	regio Geld	Oldebroek
17 Hoeve	Gerrit Willen t	landbouwer	Oldebroek	regio Geld	Oldebroek
10 Wolf	Willem, Hendrik, J, B en A		onbekend	onbekend	Oldebroek
11 Oldebroek	gemeente	gemeente	Oldebroek	regio Geld	Oldebroek
15 Nijland	wed Jan Alberts		onbekend	onbekend	Oldebroek
16 Maten Jz. En cons	Hendrik vd		onbekend	onbekend	Oldebroek
21 Lubbers en cons	Berent	wethouder	Elburg	regio Geld	Oldebroek
22 Dijk	Gerrit Stoffersen v		Oldebroek	regio Geld	Oldebroek
25 Rechteren	Douairière Gravinne v		Appeltern	overig	Oldebroek
38 Rechteren	Douairière Gravinne v		Appeltern	overig	Oldebroek
46 Rechteren	Douairière Gravinne v		Appeltern	overig	Oldebroek
54 Rechteren	Douairière Gravinne v		Appeltern	overig	Oldebroek
61 Rechteren	Douairière Gravinne v		Appeltern	overig	Oldebroek
64 Rechteren	Douairière Gravinne v		Appeltern	overig	Oldebroek

66 Rechteren	Douairière Gravinne v	Appeltern	overig	Oldebroek
68 Rechteren	Douairière Gravinne v	Appeltern	overig	Oldebroek
70 Rechteren	Douairière Gravinne v	Appeltern	overig	Oldebroek
71 Spronk	Willem	onbekend	onbekend	Oldebroek
73 Spronk	Willem	onbekend	onbekend	Oldebroek
72 Spronk	Willem	onbekend	onbekend	Oldebroek
26 Rechteren	Douairière Gravinne v	Appeltern	overig	Oldebroek
31 Rechteren	Douairière Gravinne v	Appeltern	overig	Oldebroek
35 Rechteren	Douairière Gravinne v	Appeltern	overig	Oldebroek
29 Rechteren	Douairière Gravinne v	Appeltern	overig	Oldebroek
23 Rechteren	Douairière Gravinne v	Appeltern	overig	Oldebroek
39 Rechteren	Douairière Gravinne v	Appeltern	overig	Oldebroek
47 Rechteren	Douairière Gravinne v	Appeltern	overig	Oldebroek
51 Rechteren	Douairière Gravinne v	Appeltern	overig	Oldebroek
59 Rechteren	Douairière Gravinne v	Appeltern	overig	Oldebroek
58 Spronk	Willem	onbekend	onbekend	Oldebroek
69 Spronk	Willem	onbekend	onbekend	Oldebroek
63 Spronk	Willem	onbekend	onbekend	Oldebroek
56 Merwede	Hendrik Lodewijk vgepensioneerd kapKampen		regio Ov	Polweg
49 Nobelen cons.	Richard Andreas L raadslid Kampen	Oldebroek	regio Geld	Polweg
32 Berghuis	Gerrit Jan landbouwer	Oldebroek	regio Geld	Polweg
19 Merwede	Hendrik Lodewijk vgepensioneerd kapKampen		regio Ov	Polweg
12 Merwede	Hendrik Lodewijk vgepensioneerd kapKampen		regio Ov	Polweg
50 Merwede	Hendrik Lodewijk vgepensioneerd kapKampen		regio Ov	Polweg
42 Engelenburg	Frans Tomas Lid PS	Oldebroek	regio Geld	Polweg
30 Merwede	Hendrik Lodewijk vgepensioneerd kapKampen		regio Ov	Polweg
18 Berghuis	Gerrit Jan landbouwer	Oldebroek	regio Geld	Polweg
9 Berghuis	Gerrit Jan landbouwer	Oldebroek	regio Geld	Polweg
40 Spronk	Willem	onbekend	onbekend	Polweg
34 Spronk	Willem	onbekend	onbekend	Polweg
28 Spronk	Willem	onbekend	onbekend	Polweg
2 / Puttenstein en cons	Gerrit landbouwer	Oldebroek	regio Geld	Hattermerbroek
24 Scheer	wed Roelof vd landbouwer	Oldebroek	regio Geld	Hattermerbroek
43 Puttenstein en cons	Gerrit landbouwer	Oldebroek	regio Geld	Hattermerbroek
37 Scheer	wed Roelof vd landbouwer	Oldebroek	regio Geld	Hattermerbroek
87 Dijk	Jan Hendrik v koopman	Hatterm	regio Geld	Hattermerbroek
98 Dijk	Jan Hendrik v koopman	Hatterm	regio Geld	Hattermerbroek
99 Dijk	Jan Hendrik v koopman	Hatterm	regio Geld	Hattermerbroek
77 Nobel	Richard Andreas L raadslid Kampen	Oldebroek	regio Geld	Hattermerbroek
85 Nobel	Richard Andreas L raadslid Kampen	Oldebroek	regio Geld	Hattermerbroek
96 Nobel	Richard Andreas L raadslid Kampen	Oldebroek	regio Geld	Hattermerbroek
95 Uitdebulten	Arend Gerrits	onbekend	regio Geld	Hattermerbroek
55 Nobel	Richard Andreas L raadslid Kampen	Oldebroek	regio Geld	Hattermerbroek
79 Nobel	Richard Andreas L raadslid Kampen	Oldebroek	regio Geld	Hattermerbroek
94 Nobel	Richard Andreas L raadslid Kampen	Oldebroek	regio Geld	Hattermerbroek
53 Nobel	Richard Andreas L raadslid Kampen	Oldebroek	regio Geld	Hattermerbroek
78 Nobel	Richard Andreas L raadslid Kampen	Oldebroek	regio Geld	Hattermerbroek
92 Nobel	Richard Andreas L raadslid Kampen	Oldebroek	regio Geld	Hattermerbroek
123 Dijk	Jan Hendrik v koopman	Hatterm	regio Geld	Hattermerbroek
108 Hatterm	gerefdiaconie kerk	Hatterm	regio Geld	Hattermerbroek
112 Meijlink	Jan Berend koopman	Hatterm	regio Geld	Hattermerbroek
121 Wetering	Jurrien vd landbouwer	Hatterm	regio Geld	Hattermerbroek
110 Meijling	Jan Berend notaris	Raalte	overig	Hattermerbroek
119 Souman	EGC	onbekend	onbekend	Hattermerbroek
109 Opten Noort	UMJP wed GJ Yssel d	onbekend	onbekend	Hattermerbroek
117 Opten Noort	UMJP wed GJ Yssel d	onbekend	onbekend	Hattermerbroek

106	Immeker	wed Dries	landbouwer	Oldebroek	regio Geld	Hattermerbroek
116	Opten Noort	UMJP wed GJ Yssel d		onbekend	onbekend	Hattermerbroek
103	Meijlink	Jan Berend	koopman	Hattem	regio Geld	Hattermerbroek
115	Meijlink	Jan Berend	koopman	Hattem	regio Geld	Hattermerbroek
102	Wijnkoop	Gerrit	landbouwer	Oldebroek	regio Geld	Hattermerbroek
113	Wijnkoop	Gerrit	landbouwer	Oldebroek	regio Geld	Hattermerbroek
128	Hofman	Klaas	arbeider	Oldebroek	regio Geld	Hattermerbroek
143	Dijk	Jan Hendrik v	koopman	Hattem	regio Geld	Hattermerbroek
149	Dijk Gz.	Hendrik v	landbouwer	Zalk	regio Ov	Hattermerbroek
155	Dijk Gz.	Hendrik v	landbouwer	Zalk	regio Ov	Hattermerbroek
160	Dijk Gz.	Hendrik v	landbouwer	Zalk	regio Ov	Hattermerbroek
163	Neuteboom	Jan	landbouwer	Zalk	regio Ov	Hattermerbroek
166	Neuteboom	Jan	landbouwer	Zalk	regio Ov	Hattermerbroek
165	Noteboom	Hendrik	landbouwer	Oldebroek	regio Geld	Hattermerbroek
168	Bentink tot Buckhorst	Berend Hendrik BaGouverneur	Ov	Zwolle	regio Ov	Hattermerbroek
134	Werven	Hendrik v	landbouwer	Oldebroek	regio Geld	Hattermerbroek
138	Werven	Hendrik v	landbouwer	Oldebroek	regio Geld	Hattermerbroek
141	Neuteboom	Jan	landbouwer	Zalk	regio Ov	Hattermerbroek
146	Neuteboom	Jan	landbouwer	Zalk	regio Ov	Hattermerbroek
148	Neuteboom	Jan	landbouwer	Zalk	regio Ov	Hattermerbroek
157	Neuteboom	Jan	landbouwer	Zalk	regio Ov	Hattermerbroek
159	Noteboom	Hendrik	landbouwer	Oldebroek	regio Geld	Hattermerbroek
132	Bentinck	Douairière Volsquier		onbekend	onbekend	Hattermerbroek
130	Meijlink	Clasina	rentenier	Zwolle	regio Ov	Hattermerbroek
136	Ingen	Rudolph Jonkheer	rentenier	Oldebroek	regio Geld	Hattermerbroek
139	Jonker	Aart	landbouwer	Zalk	regio Ov	Hattermerbroek
144	Jonker	Aart	landbouwer	Zalk	regio Ov	Hattermerbroek
150	Jonker	Aart	landbouwer	Zalk	regio Ov	Hattermerbroek
153	Jonker	Aart	landbouwer	Zalk	regio Ov	Hattermerbroek
156	Dijk Gz.	Hendrik v	landbouwer	Oldebroek	regio Geld	Hattermerbroek
161	Dijk Gz.	Hendrik v	landbouwer	Oldebroek	regio Geld	Hattermerbroek
201	Mulder Dz	Jan	landbouwer	Doornspijk	regio Geld	Oosterwolde
202	Lubbers en cons	Berend	rentenier	Elburg	regio Geld	Oosterwolde
203	Dijk	Stofferd G v		onbekend	onbekend	Oosterwolde
204	Brouwer	Heijmen	landbouwer	Oldebroek	regio Geld	Oosterwolde
205	Kruidop	JH	rentenier	Groningen	overig	Oosterwolde
206	Mulder	Jan	landbouwer	Oosterwolde	regio Geld	Oosterwolde
207	Groot Burgerweeshuis	Kampen	kerk	Kampen	regio Ov	Oosterwolde
208	Flesch	erven Dries uit		Oldebroek	regio Geld	Oosterwolde
209	Samuels Ez	Hendrik	landbouwer	Oosterwolde	regio Geld	Oosterwolde
210	Staal Ez	Hendrik	arbeider	Oosterwolde	regio Geld	Oosterwolde
211	Pruim	Eibert	landbouwer	Oldebroek	regio Geld	Oosterwolde
212	Hattem	wed Albert v		Oosterwolde	regio Geld	Oosterwolde
213	Lubbers en cons	Berend	rentenier	Elburg	regio Geld	Oosterwolde
214	Samuels	Hendrik	landbouwer	Oosterwolde	regio Geld	Oosterwolde
215	Mulder	Janna	landbouwer	Kamperveen	regio Ov	Oosterwolde
216	Pruim	Eibert	landbouwer	Oldebroek	regio Geld	Oosterwolde
217	Lubbers en cons	Berend	rentenier	Elburg	regio Geld	Oosterwolde
218	Pruim	Eibert	landbouwer	Oldebroek	regio Geld	Oosterwolde
219	Knul	Peter	landbouwer	Oldebroek	regio Geld	Oldebroek
220	Lubbers en cons	Berend	wethouder	Elburg	regio Geld	Oldebroek
221	Fikse	Peel		onbekend	onbekend	Oldebroek
222	Weyer	Hendrik	landbouwer	Oldebroek	regio Geld	Oldebroek
223	Pruim	Driest	landbouwer	Oldebroek	regio Geld	Oldebroek
224	Nijland	wed Jan Alberts		onbekend	onbekend	Oldebroek
225	Pruim	Aard	landbouwer	Oldebroek	regio Geld	Oldebroek

226 Berg	wed Klaas vd	landbouwer	Oldebroek	regio Geld	Oldebroek
227 Hoeve	Gerrit Willen t	landbouwer	Oldebroek	regio Geld	Oldebroek
228 Rechteren	Douariere		Appeltern	overig	Oldebroek
229 Knol en consc	Andries W	landbouwer	Kamperveen	regio Ov	Oldebroek
230 Diaconie van	Oldebroek	kerk	Oldebroek	regio Geld	Oldebroek
231 Fiks en cons	Hendrik	landbouwer	Kampen	regio Ov	Oldebroek
232 Dijk	Gerrit Stoffersen v		Oldebroek	regio Geld	Oldebroek
233 Weg	Jan vd	landbouwer	Oldebroek	regio Geld	Oldebroek
234 Goossen	kinderen Jan		Oldebroek	regio Geld	Oldebroek
235 Lemker	Frans		onbekend	onbekend	Oldebroek
236 Engelenburg	FC	lid PS	Oldebroek	regio Geld	Oldebroek
237 Merwede	Hendrik Lodewijk v	gepensioneerd kap	Kampen	regio Ov	Oldebroek
238 Merwede	Hendrik Lodewijk v	gepensioneerd kap	Kampen	regio Ov	Oldebroek
239 Balk en consc	Derk	koopman	Elburg	regio Geld	Oldebroek
240 Pol en cons	Barta	landbouwer	Oldebroek	regio Geld	Oldebroek
241 Pol	Hendrik	landbouwer	Oldebroek	regio Geld	Oldebroek
242 Prins	kinderen Jan G		Oldebroek	regio Geld	Oldebroek
243 Puttenstein	wed Evert	rentenier	Oldebroek	regio Geld	Polweg
244 Pol	Gerrit	schaapherder	Oldebroek	regio Geld	Polweg
245 Merwede	Hendrik Lodewijk v	gepensioneerd kap	Kampen	regio Ov	Polweg
246 Spronk	Willem		onbekend	onbekend	Polweg

